

**Vytautas Jokubauskas
Vygantas Vareikis**

**Lietuvos šaulių sąjungos
XX Klaipėdos rinktinė
1923–1939 metais**

UDK 356:061.23(474.5)(091)
Va286

Leidiny s išleistas Vakarų (Jūros) šaulių 3-iosios rinktinės šaulių
ir rėmėjų gautos paramos Lietuvos šaulių sąjungai lėšomis.

Leidinių išleido
Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos ministerija.

Leidinio leidybos partneriai:

ISBN 978-609-404-228-7

© Vytautas Jokubauskas, 2016
© Vygantas Vareikis, 2016

Turinys

Įvadas	5
1919 metai: susikūrimas ir veikla	7
1920–1923 metai: lenkų fronto kovose	10
Šauliško veikimo pradžia ir Klaipėdos krašto specifika	13
Klaipėdos prijungimo idėja ir Klaipėdos krašto šaulių organizavimas ...	15
Pasirengimas Klaipėdos operacijai	16
Šlovintieji 1923-ieji: Klaipėdos krašto prijungimas	18
Po „sukilimo“	22
„Atlietuvinimo“ politika Klaipėdos krašte ir šauliai	26
Šauliai Klaipėdos krašte 1924–1939 metais: statistika	31
Kultūrinė Klaipėdos XX rinktinės veikla	34
Kariniai Klaipėdos XX rinktinės uždaviniai	40
Politinė įtampa Klaipėdos krašte: šauliai ir vokiečių nacionalistai	51
Krizė: 1938–1939 metai	58
Pasitraukimas	61
Priedai	66
Kavalerija partizanų kautynėse (1934 m.)	66
Veiksmai prieš užnugaryje (1940 m.)	73
IX skirsnis. Partizanų veiksmai. Ištrauka iš Lietuvos kariuomenės Pėstininkų statuto. II dalies. Kautynės. P-51. (1939 m.)	81
Šaulių taktikos bruožai. Ištrauka iš 1940 m. LŠS leidinio	82
Šauliams priedangai panaudoti nurodymai Ištrauka iš 1940 m. Lietuvos kariuomenės štabo dokumento	87
Šaulių panaudojimo reikalu Ištrauka iš 1940 m. Lietuvos kariuomenės štabo dokumento	90
Literatūros sąrašas	93
Santrumpų sąrašas	95
Autoriai	95

Ivadas

Klaipėda yra seniausias Lietuvos teritorijoje esantis savivaldis miestas, įkurtas 1252 m., kuriam pirmajam buvo suteikta Liubeko teisė. Klaipėda – vienintelis Lietuvos valstybės jūrų uostas. Mieste prie Kuršių marių ir Baltijos jūros ilgą laiką dominavo vokiečių politinė ir kultūrinė įtaka, vokiečių kalba ir tradicijos. Ir tiktai XX a. pirmojoje pusėje, sėkmingai susiklosčius geopolitinėms aplinkybėms, politines bei teritorines teises į Klaipėdą ir Klaipėdos kraštą pareiškė lietuviai. Po 1923 m. sukilimo Klaipėda atiteko Lietuvai ir iki pat lemtinųjų 1939 m. Klaipėdos krašte vyko kultūrinė bei ideologinė lietuvių ir vokiečių kova, kurioje dalyvavo ir Lietuvos šaulių sąjungos XX Klaipėdos rinktinė. Iš pradžių verta aptarti, kuo tarpukariu užsiiminėjo Lietuvos šaulių sąjunga.

1919–1940 m. veikusi Lietuvos šaulių sąjunga užima išskirtinę vietą ne tik Lietuvos karybos istorijoje. Ši sąjunga savo gretose apjungė daugelio socialinių ir amžiaus grupių atstovus, tačiau svarbiausią jėgą joje sudarė suaugusių Lietuvos gyventojų – vyrų dalis. 1940 m. Lietuvos šaulių sąjungai priklausė apie 88 tūkst. narių, iš jų 48 tūkst. rikiuotės šauliai, organizacija turėjo 27 478 šautuvus, 378 lengvuosius kulkosvaidžius, 3 160 pistoletų ir kitos ginkluotės bei amunicijos. Šaulių sąjungos veikimas tarpukariu neapsiribojo vien kariniu rengimu ir rikiuotės pratybomis, bet apėmė propagandą, sportinę lavinimą bei kultūrinės veiklos sklaidą. 1939 m. LŠS turėjo 4 mėgėjiškus teatrus, 400 vaidybos trupių, 105 šaulių orkestrus ir 125 šaulių chorų.

Jokia kita Vidurio Rytų Europos valstybės pusiaukarinė organizacija nedalyvavo tokioje karinių susidūrimų gausoje tiek po Didžiojo (Pirmojo pasaulinio) karo (susidūrimai su bolševikų ir lenkų pajėgomis, kovos su bėrmonantininkais, sėkminga 1923 m. Klaipėdos prijungimo operacija), tiek ir pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, kuomet apie trečdalis partizanų, kovojusių prieš sovietinius okupantus, anksčiau buvo LŠS nariais.

Ideologinius šaulių veiklos pamatus paklojo Vladas Putvinskis. 1919 m. išleistoje knygutėje *Kas tai yra šauliai* jis rašė, kad „šauliai nori duoti šimtus tūkstančių ginkluotų Tėvynės gynėjų, neatplėšiant jų nuo kasdienio našaus darbo. Tegul nesako mums, kad tai neįvykdoma svajonė, nes šauliai jau ją dalinai įvykdė“, nes tūkstančiai „aria ir rašo „su šautuvu ant pečių“, jie nuo savo atsilsio atima porą valandų, kad susirinkus kur nors netoli, vadovaujant žinančiam kaimynui, pramoktų greitai laiku to, kas yra reikalinga žinoti ir mokėti kovoje su priešu. <...> Šauliai organizuojasi visai kitokiais pagrindais negu kariuomenė, pas juos nėra tiekimo aparato, nėra kazarmų. Jiems neduodamas užlaikymas ir alga, dagi ginklus jie perkasi savo lėšomis. <...> Šaulių svarbiausias uždavinys – gintis vietose. Užpuolus priešui, jie stoja pagalbon kariuomenei visu kuo galima: iš visų pusių, lyg gaisrui ištikus“.

1921 m. V. Putvinskis susitikime su karo komendantais teigė, jog sąjungos tikslas „duoti piliečiams įsitikinti valdžiai, o valdžiai piliečiams“, tokiu būdu formuodamas pilietinės visuomenės principus.

XX a. 4-ojo dešimtmečio pradžioje suaktyvėjo LŠS veiklos propagavimas keliant *sušaulinimo* idėją. 1932 m. „Trimite“ buvo rašoma, kad sąjungos veiklos tikslas yra *sušaulinti* tautą – visi lietuviai turi tapti šauliais. 1938 m. Respublikos Prezidentas Antanas Smetona teigė, kad būtina siekti, jog kuo daugiau lietuvių taptų šauliais, tačiau *sušaulinti* Lietuvą, jo manymu, nereiškė visus priimti į LŠS. *Sušaulinti* reišė visuomenėje puoselėti *šaulišką* dvasią, kaip tai numatė LŠS statutas. Šauliais turėjo tapti tik rinktiniai, aukštos moralės bei dorovės asmenys.

1933 m. buvo suformuluoti trys uždaviniai, kaip siekti tautos *sušaulinimo*: pirmą, tai kuo daugiau Lietuvos piliečių įtraukti į LŠS; antra, išmokyti „kiekvieną lietuvių naudoti ginklą“; trečia, ugdyti visuomenėje patriotizmą, diegiant šaulišką dvasią. Trečiasis patriotinio tautos auklėjimo uždavinys buvo laikomas prioritetiniu, nes net puikiai kariškai parengtas bei aprūpintas pilietis negina savo šalies, jei neturi patriotinio jausmo.

Ir nors *sušaulinimo* siekis reiškėsi trimis – LŠS plėtros, karinio rengimo ir patriotinio auklėjimo – lygmenimis, ne visi Lietuvos gyventojai turėjo tapti sąjungos nariais. Svarbiau buvo karinis tautos parengimas ir ypač patriotinis auklėjimas, kuris turėjo užtikrinti motyvaciją ateityje, prireikus tapti partizanais ir kovoti su priešais. Šauliams buvo keliamas dar vienas uždavinys – jie turėjo tapti moraliniais ir kariniais būsimos partizaninės kovos lyderiais – vadais. Tik sėkminga tautos *sušaulinimo* veikla, kuriai reikėjo ne tik ginklų, bet ir kultūrinių įstaigų patriotiniam auklėjimui, galėjo užtikrinti, kad karo atveju šauliai ne tik patys pradės partizaninį karą, bet į pasipriešinimą įtrauks ir kitus savo bendruomenės narius. Taigi *sušaulinimui* buvo pasirinktas lietuvių elitas: mokytojai, valstybės tarnautojai, karininkija ir pasiturintys ūkininkai.

1935 m. reformavus LŠS buvo pradėta stiprinti moterų šaulių veiklą, spaudoje plačiai diskutuota apie moterų vaidmenį ateities kare. 1933 m. liepą buvo beveik 200 moterų šaulių skyrių ir 2 480 narių juose, o po dvejų metų jau 234 šaulių moterų skyriai, 8 moterų šaulių būriai, kuriuose buvo 4 459 šaulės, iš jų 1 055 turėjo uniformas, o dar 700 – tautinius kostiumus. 1939 m. kovą moterų šaulių vadė Sofija Putvinskaitė-Marcinkevičienė metiniame pranešime pažymėjo, kad per 1938 m. įstojo apie 2 800 šaulių, įsisteigė 111 naujų būrių, pusė moterų turėjo uniformas, apie 2 000 – tautinius drabužius. Buvo siekiama, kad kiekviena šaulė baigtų kursų ir įgytų karo atveju reikalingų įgūdžių (sanitarijos, priešlėktuvinės apsaugos, degazavimo, tiekimo ir dezinfekavimo ar ugniagesybos).

Dar prieš pirmąją sovietų okupaciją Lietuvos kariuomenės štabo parengtuose operacijų ir priedangos planuose šauliai turėjo pradėti partizaninį pasipriešinimą, iš krašto pasitraukus reguliariosios kariuomenės daliniams. Šaulių sąjungos padaliniais buvo numatyti konkretūs koviniai uždaviniai ir 1940 m. birželį, tačiau po sovietų ultimatumo, politiškai kapituliavus šalies vadovybei, šie uždaviniai realizuoti nebuvo. Pagaliau dar vienas iškalbingas faktas byloja apie šaulių reikšmę – 1940 m. vasarą sovietų represijos pirmiausia nukrypo ne prieš Lietuvos kariuomenės karininkus, bet prieš Lietuvos šaulių sąjungos vadus.

XX Klaipėdos šaulių rinktinės Uosto šaulių būrio rankdarbių kursų išleistuvės, 1938 m. (LCVA)

1919 metai: susikūrimas ir veikla

Lietuvos šaulių sąjunga susikūrė 1919 m. vasarą, kuomet Lietuvos ateities perspektyvos skendėjo miglose: vyko savos kariuomenės, su vokiečių pagalba kovojančios prieš bolševikus, formavimas, trūko rikiuotės karininkų, gebančių vadovauti mūšio metu, vyko kovos su bolševikais, iš Lenkijos buvo juntamos agresyvios tendencijos, menkai valdžios kontroliuojamose šalies dalyse suaktyvėjo plėšikų gaujos. Jauna šalis turėjo problemų dėl sutrikusios pinigų cirkuliacijos, kuomet apyvartoje didėjo buvusi auksinų suma, sąlygojama infliaciją ir finansinę krizę, iš esmės nulemtą karinių išlaidų, kurios sudarė pagrindinę valstybės išlaidų dalį.

Oficialiai Lietuvos šaulių sąjunga susikūrė 1919 m. birželio 27 d., kai Lietuvos spaudos biuro prie Lietuvos užsienio reikalų ministerijos darbuotojas Matas Šalčius, vėliau aktyviai dalyvavęs LŠS veikloje, Kaune sušaukė valstybinių įstaigų tarnautojų susirinkimą. Tokį žingsnį paskatino įvykiai Šiauliuose, kur vokiečiai birželio 21 d. nukovė ir sužeidė keletą lietuvių kareivių. Spaudos biure, veikusiame prie Lietuvos ministrų kabineto, įvyko negausus darbuotojų susirinkimas. Susirinkime buvo nutarta naująją organizaciją pavadinti Šaulių skyriumi, o siekiant užmaskuoti būsimos veiklos pobūdį nuo vokiečių, kurių kariniai junginiai stovėjo Kaune, įjungti ją į Lietuvos sporto sąjungos struktūrą. Pradžioje sąjungos tikslas buvo suorganizuoti Kaune dirbusius valdininkus ir juos kariškai parengti, t. y. sukurti į šveicarų šaulius panašią organizaciją.

Vienas aktyvesnių šios sąjungos kūrėjų, advokatas Rapolas Skipitis pastebėjo, jog „pirmaisiais metais LŠS buvo grynai karinė organizacija“. Tiesa, kalbėti apie rimtesnes karines šios organizacijos galimybes 1919 m. vasarą būtų naivu, nes liepos 2 d. ant Vytauto kalno į pirmąsias rikiuotės pratybas, kurios iš pradžių buvo paprasčiausia mankšta, susirinko vos daugiau kaip dešimt žmonių, kurie buvo ir pačios sąjungos kūrimo iniciatoriai.

1919 m. liepos 8 d. Kaune įvyko dar vienas susirinkimas, kuriame buvo apibrėžtos ideologinės nuostatos, panašios į XIX a. susikūrusių vokiečių gimnastikos ratelių (*Turnverein*) principus: „šaulių idėja – tai sveikas kūnas, aiški mintis ir tvirta Lietuvos piliečio sąmonė“, o siekiant Lietuvos gynybos pajėgų stiprinimo, buvo pabrėžta būtinybė visiems valstybės tarnautojams stoti į šaulius ir mokytis karybos meno.

Pamažu į bajoro ir patrioto V. Putvinskio, 1919 m. vasaros pabaigoje perėmusio vadovavimą sąjungai, organizuojamas rikiuotės pamokas ant Vytauto kalno pradėjo rinktis didesnis valdininkų bei inteligentų būrys. Tą vasarą ant Vytauto kalno trumpam susivienijo būrys lietuvių inteligentų, kurių politinės bei visuomeninės pažiūros gerokai skyrėsi. Verta pastebėti, kad rikiuotės pratimų ką tik susibūrusius šaulius mokė Prūsijos Lietuvos¹ lietuvis Špilmonaitis, tarnavęs Vokietijos kariuomenėje. Tokios buvo *organizuoto paramilitarizmo* ištakos Lietuvoje po Pirmojo pasaulinio karo.

Savanoriško partizaninio judėjimo (kurio nariai vėliau įsiliejo į šaulius) užuomazgas atskirose Lietuvos vietovėse galime pastebėti 1918 m. pabaigoje, kuomet Sedoje karininkas Povilas Plechavičius pradėjo organizuoti partizaninį pasipriešinimą bolševikams ir įgyti ginklus. Nuo 1919 m. vasario mėnesio neorganizuoti partizanų grupių (kartais vadinamų milicija, kartais – *apsauga*) veiksmai prisidėjo prie bolševikų kariuomenės stabdymo Žemaitijoje. Maždaug tuo pat metu šiaurės rytų Lietuvoje buvę carinės kariuomenės karininkai pradėjo formuoti partizanų būrius, sudarytus iš kaimo gyventojų, kurie siekė ginti savo šeimas ir turtą nuo įvairaus plauko plėšikų bei bolševikų. Savanoriškas dalyvavimas ginkluotuose būriuose buvo besiformuojančio pilietiškumo išraiška Lietuvoje.

Anot istoriko Edvardo Gudavičiaus, „**vieno tų laikų savanorio jis nekeisų tų į visus didžiuosius Lietuvos kunigaikščius**“.

1919 m. vasarą jau galima išskirti tris partizaninio veikimo teritorijas: plačiausią ir aktyviausią – Lietuvos šiaurės rytuose (Joniskėlio, Panevėžio, Biržų, Nemunėlio, Radviliškio apylinkės), ir kitas – Ukmergės apskrities Pagirių – Šėtos ir Sedos – Mažeikių apylinkės. Partizaniško veikimo formos Lietuvos teritorijoje reiškėsi ypač aktyviai. Kaip taikliai pastebėjo Lietuvos teisininkas Mykolas Riomeris, 1919 m. liepos viduryje apsilankęs šiaurės rytų Lietuvoje,

1 Naujausioje istoriografijoje priimta vartoti Prūsijos Lietuvos terminą, tačiau cituojant tarpukario veikėjų tekstus, ankstesnę istoriografiją knygoje naudojamas ir Mažosios Lietuvos terminas.

Vladas Pūtvis-Putvinskis (1873–1929 m.), vienas iš Lietuvos šaulių sąjungos įkūrėjų, jos ideologas bei vadas, XX a. 3-iasis dešimtmetis. Fotografas – M. Smečechauskas (LCVA)

V. Putvinskis, vicepirmininku M. Mikelkevičius, sekretoriumi M. Šalčius, nariais – T. Ivanauskas ir B. Stašinskas. Tą pačią dieną sąjunga išleido instrukciją, kurioje buvo skelbiama, jog atsiradus 10 asmenų, norinčių įstoti į Lietuvos šaulių sąjungą, yra leidžiama steigti atskirą skyrių ir kituose Lietuvos vietose. Leidimus ginklams nešioti (o tai ypač buvo svarbu neorganizuotiems partizanams, kurie ginklus dažnai buvo įgiję savarankiškai) turėjo išduoti Centro valdyba, o atskirais atvejais skyriaus valdyba.

Kūrimosi žingsniai nebuvo lengvi. Nors 1919 m. spalio 5 d. krašto apsaugos ministras informavo karo komendantus apie Šaulių sąjungos susikūrimą ir įsakė remti bei kiek galima padėti organizuojant skyrius, kilo pavojus, kad šaulių veikimas neturėdamas aiškaus tikslo ir vienijančios idėjos pamažu nunyks. 1919 m. spalio 9 d. Kaune V. Putvinskio bute (Donelaičio g. 13A) visuotiniame narių susirinkime, kuriame buvo svarstomi finansiniai ir organizaciniai klausimai, dalyvavo vos 46 nariai.

Kovos tikslas iškilo, kuomet iš vokiečių ir buvusių caro armijos kareivių sudaryti P. Bermondto-Avalovo daliniai, turėję kovoti Baltijos šalyse prieš bolševikus, pradėjo Rygos puolimą. Kitą dieną jie užpuolė ir nuginklavo Lietuvos kariuomenės dalinius Šiauliuose. 1919 m. spalio pirmoje pusėje bermontininkai pradėjo kontroliuoti Šilėnų, Radviliškio, Šaulių, Biržų, Nemunė-

„dabartinis karas yra visiškai kitoks nei Didysis karas, kurį galingos valstybės pradėjo 1914 metais. Dabartinis karas yra partizaninis“.

Tuo metu Kaune šaulių veikimas pasireiškė 1919 m. rugpjūčio pabaigoje nuslopinant Lietuvai nelojalių lenkų gyventojų organizuotą POW maištą ir suiminėjant įtariamus asmenis.

Naujas sąjungos veiklos etapas prasidėjo 1919 m. rugsėjo 12 d., kuomet R. Skipičiui padedant buvo paruošti naujosios sąjungos įstatai ir gautas kariuomenės vado gen. Silvestro Žukausko sutikimas įsteigti Šaulių sąjungą. Po trijų dienų, kai krašto apsaugos ministras Povilas Žadeikis patvirtino paruoštus įstatus, sąjunga tapo savarankišku juridiniu subjektu, galinčiu veikti Lietuvos valstybės teritorijoje. 1919 m. rugsėjo 20 d. Kauno šaulių būrio valdyba sušaukė steigiamąjį LŠS susirinkimą, kuris išrinko pirmąją LŠS valdybą. Pirmininku tapo

lio, Jurbarko, Kretingos, Tauragės miestus ir geležinkelio stotis. Lietuvių karo komendantūros buvo nuginkluotos, vietoj išstatytos bermontininkų sargybos. Prasidėjo masinis gyventojų plėšimas, o bandant pasipriešinti buvo deginamos sodybos ir smurtaujama.

1919 m. spalio 9 d. Lietuvos Vyriausybė paskelbė karo padėtį visoje Lietuvoje, o spalio 16 d. nutarė ginti Lietuvos suverenumą ir jėga išvyti Bermondo kariuomenę. Šiam tikslui reikėjo mobilizuoti visus resursus, tad Krašto apsaugos ministerija tapo suinteresuota partizaninių šaulių grupių kūrimu prieš užnugaryje ir jų veiklos koordinavimu per Šaulių sąjungą.

1919 m. spalio pabaigoje į įvairias Lietuvos vietas buvo išsiuntinėti LŠS instruktoriai, kurie informuodavo sąjungos vadovybę Kaune apie vietos žmonių nuotaikas, bermontininkų savivalę, aiškino žmonėms Šaulių sąjungos tikslus ir organizuodavo vietos gyventojų būrius. Partizanų grupės taip pat turėjo užsiimti žvalgybos užduotimis, rinkdamos žinias apie bermontininkų plėšimus, jų pajėgas bei karinių dalių judėjimą. Šaulių partizanų būrių išpuoliai apsunkino bermontininkų komunikacijas.

Šauliai, pasižymėję kovose su bermontininkais, sukūrė savotišką didžiąją kovos už laisvę legendą, kuomet „ne vien vyriausybė, ne reguliarioji armija, o liaudies sukilimas parėmė laisvųjų šaulių akciją, kuri tik vėliau susilaukė reguliariosios armijos veiksmų – išvadavo Lietuvą nuo užgrobimo“ (M. Riomeris). Kovų su bermontininkais metu 1919 m. rudenį žuvo keturiolika Lietuvos šaulių sąjungos tikrųjų narių (žuvusių į LŠS neįsirašiusių partizanų skaičius tiksliai nežinomas), vykusį karinę operaciją sąjungai kainavo 18 000 auksinų. Per 1919 m. rudens kovas buvo suburtas ir iš Centro valdybos Kaune pradėtas koordinuoti šaulių partizanų veikimas šiaurės rytu Lietuvoje. Lietuvos šauliai iš kūrimosi stadijos, iš nedidelio Kauno patriotų būrio perėjo į naują organizacinės veiklos etapą.

1920–1923 metai: lenkų fronto kovose

Iki 1920 m. rudens vyko sąlyginai ramus Lietuvos šaulių sąjungos veiklos etapas, tačiau 1920 m. rugsėjį paaštrėjo Lietuvos santykiai su Lenkija. Atsiliėpdama į Lietuvos Steigiamojo Seimo atsišaukimą gintis nuo Lenkijos užpuolimo, Šaulių sąjunga ragino gyventojus stoti į šaulių būrius, padėti kariuomenei, aukoti pinigus ginklams pirkti, maistą ir šiltus drabužius. Artinantis karinei grėsmei šaulių parama įgijo naują prasmę.

Susirėmimų su lenkų dalimis metu pafrontės ruožuose Vilniaus krašte ir Dzūkijoje šauliai ėjo sargybas, sulaikydavo lenkų šnipus, dezertyrus, susikaukdavo su lenkų partizanais. Pavojaus akivaizdoje patriotizmo ir noro apginti savo žemę, savo teritoriją nestokota Alytaus apskrityje, kurioje vien 1920 m. rudenį buvo suorganizuota apie 700 šaulių ir gauta dar apie 1 000 pareiškimų stoti į LŠS. Galbūt šis faktas galėtų paaiškinti, kodėl partizaninis karas

prieš sovietus po Antrojo pasaulinio karo buvo toks aktyvus būtent Dzūkijoje? 1920 m. rugsėjo 17 d. Alytuje buvo įsteigtas M. Šalčiaus vadovaujamas Šaulių fronto štabas (ŠFŠ), kuris turėjo koordinuoti visas šaulių operacijas fronte. Svarbiausi lauko štabų uždaviniai buvo žinių apie lenkų plėšimus rinkimas, jų protokolavimas, gyventojų skundų persiuntimas Lietuvos Vyriausybei ir užsienio misijoms Kaune.

Šaulių būriai tuo metu buvo organizuojami supaprastintu būdu – nebuvo nuoseklios naujų narių apskaitos. Kaimo vyrai masiškai stėjo į šaulių būrius. Tačiau, remiantis sąjungos narių liudijimų registracijos duomenimis, iki 1919 m. spalio 6 d. buvo išduoti 10 002 šaulio liudijimai, o iki 1920 m. lapkričio 30 d. – 14 029 šaulio liudijimai, 1923 m. sausio 16 d. buvo išduoti 27 715 šaulio liudijimų, nors faktiškai LŠS priklausė mažiau asmenų – 1921 m. 8 384, iš jų 5 224 rikiuotės, 1922 m. 8 698, iš jų 4 628 rikiuotės, 1923 m. 10 547, iš jų 5 761 rikiuotės ir t. t. Tarpukariu spaudoje teigta, kad Nepriklausomybės kovose partizaniniame judėjime atskiruose valsčiuose dalyvavo nuo 0,3 % iki 1,5 % populiacijos, o iš viso apie 0,75 % Lietuvos gyventojų. Žinodami, kad šalyje gyveno 2 mln. gyventojų, gautume apie 15 tūkst. partizanų, ir šis skaičius labai artimas jau minėtam pirmaisiais LŠS veiklos metais užregistruotų šaulių skaičiui.

Lietuvių ir lenkų kariuomenės dalinių susirėmimai trumpam aprimo 1920 m. spalio 7 d. pasirašius Suvalkų susitarimą. Tačiau praėjus vos porai dienų po šios sutarties pasirašymo, gen. Lucjanas Želigowski, gavęs Jozefo Pilsudskio nurodymus, pasiskelbė „maištininku“ ir pradėjo žygį į Vilnių. L. Želigowskio „maištininkai“ turėjo gyvosios jėgos pranašumą, jį rėmė Vilniaus gyventojai lenkai, be to, L. Želigowskio grupei dengti šiauriniame ir pietiniame sparnuose buvo skirtos net dvi Lenkijos armijos.

Šauliai partizanai aktyviai dalyvavo stabdydami lenkų kavalerijos reidus ir patyrė nuostolių, nes Lenkijos kariuomenės, karo lauko teismo sprendimu, jie buvo laikomi nekonvencinės kovos dalyviais. Lenkų kariškiai ėmė į nelaisvę Lietuvos karius, bet sušaudydavo šaulius. Susirėmimų metu šauliai taip pat padėdavo gaudyti lenkų agentus, arkliavagius ir kriminalinius nusikaltėlius, kurie naudojosi karinių susidūrimų metu kilusia sumaištimi.

1920 m. lapkričio 19–21 d. lietuvių kariuomenė prie Giedraičių ir Širvintų sustabdė L. Želigowskio puolimą, o šaulių būriams šioje operacijoje buvo numatytas uždavinys kariuomenei suteikti maksimalią paramą Širvintų fronte.

L. Želigowskio žygio metu Lietuvoje prasidėjo masinis patriotinis sąjūdis, gyventojai aktyviai užsirašinėjo savanoriais į kariuomenę ir Šaulių sąjungą. Šaulių partizanų vadais tapdavo savanoriai, kuriais pasitikėjo kovotojai, išmanantys partizaninę karybą, žinantys priešų pajėgų taktiką, dažnai mokantys lenkų kalbą. Kiekvienas būrys veisdavo jam paskirtoje pažįstamoje teritorijoje, kurioje įsirengdavo nuolatines ir laikinas buveines bei turėdavo informatorių tinklą iš vietos gyventojų tarpo.

Vykstant partizaniniam karui su lenkais 1920–1923 m. Lietuvos karinė

vadovybė planingai formavo sąmoningą apsisprendimą remtis *nekonvencinės karybos metodais* ir pereiti prie *asimetrinio karo* su Lenkija dėl Vilniaus krašto. 1920 m. lapkričio 29 d. Kaune buvo pasirašytas paliaubų susitarimas, sukūręs neutraliąją zoną tarp dviejų pusių. Neutraliąją zoną apleidus lietuvių ir lenkų reguliariosios kariuomenės dalims, ji turėjo būti demilitarizuota, tačiau į ją abi pusės siūsdavo perrengtus karinius dalinius, prisiėngusius partizanų ar milicijos pavadinimais. Iki 1921 m. vasaros Lenkijos kontroliuojamose teritorijose – Linkmenų, Dūkšto, Rimšės, Tverečiaus, Adutiškio, Švenčionių valsčiuose – susikūrė lietuvių šaulių partizanų būriai. Per visą kovų laikotarpį ypač pasižymėjo apie 80 kovotojų turintis Perlojos būrys, *Perlojos respublikoje* saugojęs karinį ruožą nuo Merkinės iki Valkininkų miestelio.

Neutraliojoje zonoje, be jos apsaugos, buvo numatytos užduotys organizuoti naujus būrius, kovoti su lenkų partizanais bei šnipais, kontroliuoti kariuomenės užnugarį, palaikyti ryšius tarp kariuomenės dalių ir rinkti žvalgybinius duomenis. Pagal 1922 m. KAM patvirtintą šaulių karinio rengimo programą buvo mokoma veikti su šautuvu bei kulkosvaidžiu, rikiuotės, lauko tarnybos, lauko inžinerijos, o išskirtinis dėmesys buvo skirtas *partizaninės kovos* programai, supažindinant šaulius su partizanine karyba, mokant konkrečių partizanų taktikos bei žvalgybos veiksmų. Tuo pat metu, kai Vilnijoje vyko aršios partizaninės kovos, formavosi teoriniai partizaninės taktikos pagrindai.

Šaulių partizanų grupėms lenkų okupuotoje Lietuvos teritorijoje buvo skiriami uždaviniai puldinėti priešų įgulas, naikinti tiltus, sprogdinti geležinkelius bei traukinius, organizuoti būrius įvairiose Vilniaus krašto vietose.

Vilniaus krašto įjungimas į Lenkijos sudėtį sustiprino įtampą tarp lenkų ir lietuvių. Demarkacinėje zonoje, sudarytoje neatsižvelgus į abiejų šalių etnografinius, ekonominius ir strateginius reikalavimus, susidarė laikinumo būseną, dėl kurios kentė vietiniai gyventojai.

1923 m. kovo 15 d. Tautų Sąjunga galutinai nustatė rytines Lenkijos sienas su Lietuva. Laikydamosi Vilniaus sugrąžinimo politikos Lietuvos Vyriausybė šio nutarimo nepripažino, tačiau kariuomenei buvo duotas įsakymas nesipriešinti, jeigu lenkai mėgins užimti savo zoną, o priešintis buvo planuojama tik šaulių partizanų jėgomis. 1923 m. balandžio pabaigoje lenkai užėmė savo neutraliosios zonos dalį. Tolesnis karinių veiksmų eskalavimas ir partizaninių grupių rėmimas grėsė Lietuvai rimtu kariniu konfliktu su Lenkija ir Tautų Sąjungos sankcijomis, tad 1923 m. gegužės 15 d. lietuvių šaulių partizanų grupės buvo išformuotos. Pasibaigus nepriklausomybės kovos susirėmimams neutraliojoje zonoje, užėmus Klaipėdą ir demobilizavus Lietuvos kariuomenę 1923 m. buvo reformuota pati Šaulių sąjungos struktūra, įsteigiant atskirus bataliono ir kuopos lygmenis skyrius.

Nepriklausomybės kovų metu išryškėjo svarbi autonominė bendruomenių ir savo šeimų apsaugos funkcija nuo plėšikų gaujų ar pavienių banditų prievartos. Šaulių kaip pilietinės gynybos organizatorių, viešosios tvarkos

Lietuvos partizanai apkasuose ties Širvintomis 1922 m. (iš Vinco Gudonio šeimos archyvo)

prižiūrėtojų, kovotojų su kontrabanda ir tautinės ideologijos skleidėjų vaidmuo išliko svarbus ir pasibaigus aktyviems karo veiksmams Lietuvoje. Iš viso Nepriklausomybės kovose žuvo arba vėliau nuo sužeidimų mirė 67 šauliai, buvo sužeisti 146, į nelaisvę pateko 161, o 34 šauliai mirė nelaisvėje ir kalėjimuose, dar 33 šauliai Lenkijos kariuomenės karo lauko teismo buvo nuteisti mirties bausme ir sušaudyti.

Šauliško veikimo pradžia ir Klaipėdos krašto specifika

Nors Klaipėdos XX šaulių rinktinė buvo įsteigta tik po sėkmingo 1923 m. žygio, Šaulių sąjungos užuomazgos Klaipėdos krašte surandamos anksčiau. Įtakingiausia lietuviška jaunimo organizacija, atkūrusi savo veiklą krašte po Pirmojo pasaulinio karo, buvo kultūrinius tikslus kėlusį „Santaros“ organizacija, koordinavusi įvairiose krašto vietovėse atsikūrusių arba naujai įsisteigusių Prūsijos lietuvių jaunimo draugijų veiklą. „Santara“ buvo įkurta dar 1912 m. Tilžėje, o pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui ir 1919 m. Klaipėdos kraštą atskyrus nuo Vokietijos, perkėlė savo veiklą į Klaipėdą. „Santara“ turėjo gana platų organizacinį tinklą didesniuose Klaipėdos krašto kaimuose ir miesteliuose, tad natūralu, kad tapo Lietuvos šaulių sąjungos partnere, tuo labiau kad jos vykdomos kultūrinio veikimo formos (gimtosios kalbos diegimas, chorų, vaidybinių grupių, šokių ratelių, sportinė veikla) atitiko ir LŠS keliamus tikslus. Per visą veiklos laikotarpį LŠS ideologijoje pabrėžiama *šaulišku* samprata apėmė visas visuomenės socialinio ir kultūrinio gyvenimo sritis.

1919 m. „Santaros“ sekretoriumi buvo išrinktas Jurgis Brūvelaitis, per kurį Lietuvos šauliai palaikė ryšius su prolietuviškai nusiteikusių Klaipėdos krašto jaunimu, o Lietuvos šaulių sąjungos centro valdyba J. Brūvelaitį vėliau paskyrė ir slaptos šaulių grupės vadovu.

Kokiomis sąlygomis teko veikti santariečiams ir būsimiems šauliams Klaipėdos krašte? 1919 m. birželio 28 d. Versalio taikos konferencijos nutarimu Klaipėdos krašto valdymas laikinai perėjo Antantės žinion. Sprendimą atskirti Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos sąlygojo stipri antivokiška Prancūzijos premjero Georges Clemenceau pozicija, kuris norėjo „išvaduoti vargšus pavergtus lietuvius iš vokiečių jungo Rytų Prūsijoje“. Lietuviai politikai vėliau sėkmingai naudodavosi antivokiška G. Clemenceau psichologija, keldami sau palankius reikalavimus dėl Klaipėdos.

1920 m. sausio 10 d. ratifikavus Versalio sutartį, Klaipėdos kraštas buvo galutinai atskirtas nuo Vokietijos reicho, o po mėnesio Vokietijos komisaras V. Lambsdorfas perdavė krašto valdymą prancūzų gen. Dominique Odry, kuris į Klaipėdą 1920 m. vasarį atvyko su nedideliu prancūzų šaulių batalionu. Prancūzų įgula apsistojo Klaipėdos kareivinėse. Krašte buvo įkurta valdymo institucija – Klaipėdos krašto direktorija. 1920 m. vasarą gen. D. Odry pakeitė prancūzų civilis komisaras Jean Gabriel Petisné, kuris bandė reorganizuoti karšto valdymą, tačiau realiai didžiausią įtaką tebeturėjo senoji Prūsijos administracija.

Klaipėdos krašto gyventojai nebuvo itin optimistiškai nusiteikę Lietuvos valstybės atžvilgiu. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą 1910 m. asmenys, kurių gimtoji kalba buvo tik lietuvių, sudarė 47,53 %, o 1925 m. gyventojų surašymo metu 26,56 % nurodė esą lietuviai ir 24,24 % memelenderiai, 45,28 % buvo vokiečiai. Klaipėdos miestas buvo išimtinai vokiškas (jame gyveno 93 % vokiečių, 5 % lietuvių ir 2 % kitų tautų atstovų). Nors Klaipėdos krašte lietuviškai kalbantys gyventojai sudarė 63 %, tačiau daugelis jų laikė save Vokietijos piliečiais ir nenorėjo jungtis su, kaip skelbė vokiška propaganda, „atsilikusiais Rusijos lietuviais“. Specifinis klaipėdiškių (*Memeländer*) sluoksnis, etniškai būdamas lietuviškos kilmės, linko į vokišką tapatybę ir vertybinę orientaciją.

Didelę įtaką krašto protestantų tikėjimo gyventojams darė protestantų bažnyčia, identifikuodama save su Vokietijos užsienio politikos tikslais Versalio sutarties atskirtose teritorijose. Klaipėdos mieste vokiečių aukštuomenė buvo nusistačiusi antilietuviškai, o vokiečių verslininkai ir prekybininkai, kentę dėl eksporto ir importo santykių nutrūkimo, nors ir palaikė ekonominius ryšius su Lietuva, bet nebuvo suinteresuoti politine krašto priklausomybe Lietuvai. Net ir linkę Lietuvos pusėn Klaipėdos krašto gyventojai labiau galvojo apie platesnius ekonominius kontaktus, o ne ilgalaikę politinę sąjungą su Lietuva. Klaipėdos krašte gyvenusius Prūsijos lietuvius ir Didžiosios Lietuvos lietuvius siejo tik kalbinis bendrumas, kultūra ir religija buvo skiriamosios dimensijos, o ne ką mažiau svarbu buvo ir tai, kad šios dvi lietuviškai kalbančios bendruomenės neturėjo apčiuopiamos, abiejų bendruomenių narių įsisaugojusios bendros praeities.

Klaipėdos prijungimo idėja ir Klaipėdos krašto šaulių organizavimas

Tad apie tai, kad vietos lietuviai, net suteikus jiems karinę pagalbą iš Lietuvos, patys galėtų nuversti prancūzų kontroliuojamą Direktoriją, galvoti buvo nerealu. Jau 1922 m. pradžioje kai kurie lietuvių politikai, tarp kurių buvo Lietuvos atstovas Klaipėdoje Jonas Žilius, pradėjo kelti idėją apie Klaipėdos prijungimą kariniu būdu, organizuojant šią akciją iš Lietuvos.

1922 m. rugsėjo 28 d. Lietuvos Ministrų Tarybos slaptame posėdyje Lietuvos Ministras Pirmininkas, tą pačią dieną tapęs užsienio reikalų ministru, Ernestas Galvanauskas pasiūlė Lietuvos generaliniam štabui parengti sukilimo planą ir rasti karinį vadovą iš Klaipėdos krašto lietuvių tarpo. Pritarus sukilimo idėjai, 1922 m. spalį Krašto apsaugos ministerijos žvalgybos skyriaus viršininkas M. Lipčius nusiuntė žvalgybininką Joną Polovinską į Klaipėdos kraštą, kad šis, veikdamas kartu su Erdmonu Simonaičiu, sužinotų apie vietos gyventojų nuotaikas.

Nuvykęs į Klaipėdą J. Polovinskas aptarė sukilimo organizavimą su aktyviu vietos lietuvininku² E. Simonaičiu ir Lietuvos atstovu Klaipėdoje J. Žiliumi. Lietuvos ministrų kabinetas priėmė E. Galvanausko pasiūlymą, pavesdamas jam organizuoti operaciją. Apie šį sprendimą nebuvo pranešta nei Seimui, nei jo komisijoms, nei Užsienio reikalų ministerijai. Pradėjus sukilimo organizavimo parengiamuosius darbus, krašte buvo pradėti steigti Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetai, agitavę už orientaciją į Lietuvą. Kaip taikliai pastebėjo E. Simonaitis, ne visi komitetų nariai žinojo, kokių būdu bus „gelbimas“ Klaipėdos kraštas.

Į darbą įtraukus Lietuvos šaulių sąjungą, 1922 m. pabaigoje Klaipėdos krašte buvo pradėtas steigti Šaulių sąjungos skyrius. Sukilimo dalyvis Martynas Glažė rašė, jog dar 1921 m. vasarą po susitikimo su V. Putvinskiu buvo nutarta kuo plačiau remti „Santaros“ draugiją ir apie ją burti Mažosios Lietuvos jaunimą. Per „Santaros“ sekretorių J. Brūvelaitį Lietuvos šauliai palaikė ryšius su prolietuviškai nusiteikusi Klaipėdos krašto jaunimu.

Tokiu būdu lietuvininkų organizacijos, įėjusios į „Santarą“, tapo tarsi slaptais LŠS skyriais Klaipėdos krašte. LŠS Centro valdyba paskyrė J. Brūvelaitį slaptos šaulių grupės vadovu. 1922 m. rugsėjį „Santara“ išrinko valdybą (J. Brūvelaitis, Vilius Šaulinskis, Jurgis Plonaitis), kuri vėliau tapo Klaipėdos šaulių organizaciniu branduoliu.

Anot M. Glažės, 1922 m. LŠS vadovybė ir „Santaros“ vadovai sudarė bendrą darbo programą, kurios tikslas buvo gaivinti Mažosios Lietuvos tautinę sąmonę, rengti jaunuomenę būsimiems žygiams, visų pirma „Mažosios Lietuvos atvadavimui“ ir jos „susijungimui su didžiąja sesele“. Iš „Santaros“ narių jau po

2 Tekste Klaipėdos krašto (ir bendrai Prūsijos Lietuvos) gyventojų lietuvių autochtonų įvardijimui naudojamas terminas lietuvininkai, kuris laikytinas terminų Mažosios Lietuvos lietuviai arba mažlietuviai sinonimu.

sukilimo Klaipėdos krašte buvo suformuotas šaulių skyrius, vadovaujamas J. Brūvelaičio. Tačiau tik 1923 m. liepos 9 d. buvo sudarytas Klaipėdos būrys, kuriam vadovauti iš Kauno atvyko Justas Kumietis. Klaipėdos šaulių skyriuje buvo aktyviausi krašto lietuvių veikėjai – Jonas Vanagaitis, V. Šaulinskas, J. Lėbartas, Jurgis Vesols, Mikas Palavykas, Mikas Peteraitis, Martynas Brakas, Ieva Simonaitytė (iš viso 41 asmuo).

Pasirengimas Klaipėdos operacijai

1922 m. gruodį E. Simonaitis LŠS šaulių vadovų pasitarime pasiūlė organizuoti sukilimą „savais Lietuvos žmonėmis, suprantama, viską atliekant klaipe diečių vardu“. LŠS turėjo suorganizuoti ir reprezentacinį sukilimo komitetą iš patikimų Klaipėdos krašto lietuvių.

E. Simonaičio pozicija, susilaukusi LŠS vadovybės pritarimo, sutapo su Ministro Pirmininko E. Galvanausko žodžiais, pasakytais Šaulių sąjungos vadovams po pasitarimo sąjungos būstinėje: „Sukilimas yra būtinas, kitaip Klaipėdos krašto neteksime, bet patys klaipe diečiai nesukils. Tuo turi imtis Šaulių sąjunga. Iš klaipe diečių reikėtų sudaryti sukilėlių vyriausybę, o sukilimui vadovauti ir duoti kovotojus turi Didžiosios Lietuvos lietuviai.“

1922 m. gruodį E. Galvanauskas iš J. Polovinsko, kuris visą lapkritį rinko žinias Klaipėdos krašte, gavo dar vieną patvirtinimą apie gyventojų nuotaikas. J. Polovinskas pareiškė, jog vietos lietuviai sukilimo nerengs, prancūzų garnizonas Klaipėdoje priešinsis, o sukilėliai, „apsiginklavę vokiškais šautuvais“, turi ateiti iš Didžiosios Lietuvos.

Nors vienas LŠS kūrėjų R. Skipitis 1928 m. paskaitoje Kaune Šaulių namuose teigė, jog Klaipėdos krašto „atvadavimas ir prigludimas Lietuvai 1923 m. sausio mėnesį atliktas Klaipėdos krašto šaulių Didžiosios Lietuvos šauliams padedant“, iš tiesų viskas buvo kiek kitaip. Negausia Klaipėdos krašto lietuvininkų parama buvo galima pasinaudoti organizuojant susirinkimus, kuriuose būtų pasisakoma už Lietuvą ir platinant atsišaukimus tarp gyventojų.

Pavaldūs LŠS šaulių ir partizanų būriai, turintys dalyvauti Klaipėdos operacijoje, buvo pradėti formuoti 1922 m. gruodžio pradžioje. 1922 m. gruodžio 18 d. LŠS atstovas Klaipėdos kraštui Aleksandras Marcinkevičius-Mantautas parašė laišką LŠS viršininkui Klimaičiui apie padėtį Klaipėdos krašte, kuria teigė, jog „klaipe diečiai, po pokalbio su Brūvelaičiu, aišku, jog vieni ne ką tenuveiksią. Bet be jų apsieiti jokių būdu negalima. Būtų pražūtinga veikti be jų... Nors jie žmonės be platesnio mosto, o pagaliau – be galo naivūs...“

Toliau A. Marcinkevičius tęsė: „Visais šventaisiais maldauju, kad neatidėliotinai bei greitai būtų vykdomas mūsų sumanymas. Prakeiks mus istorija ir ateinančios kartos, jeigu šio garbingo uždavinio neatliktime. Bet laiko mažą. Klaipėdos likimas savanorių bus išspręstas 10 sausio.“

Klaipėdos krašto prijungimo operacijoje ir Klaipėdos krašto armijoje dalyva-

Vyriausias Klaipėdos krašto sukilėlių štabas. Pirmoje eilėje iš kairės: 1) pirmas su sukilėlių kuopomis įsiveržęs į miestą, vėliau 1-ojo pulko vadas Mikas Bajoras (kpt. Mykolas Kalmantas (Kalmantavičius)); 2) armijos vado pavaduotojas Frizas (kpt. Pranas Klimaitis); 3) armijos vadas Jonas Budrys (karo valdininkas Jonas Polovinskas); 4) štabo viršininkas Oksas (kpt. Juozas Tomkus); antroje eilėje iš kairės stovi: 1) operatyvinis adjutantas Juozapaitis (kpt. Juozas Šarauskas); 2) rikiuotės adjutantas A. Endrikeit (kpt. Andrius Pridotkas); 3) ypatingasis adjutantas Martynas Lacytis, 1923 m. (LCVA / MLIM)

vo visų Lietuvos šaulių sąjungos rinktinių būriai. Nuo 1922 m. gruodžio 30 d. į Kauną grupėmis su priskirtais instruktoriais pradėjo rinktis šauliai, kuriuos komandiravo LŠS skyriai. Atvyko beveik visi LŠS skyrių vadai. Iš viso Kaune 1923 m. pradžioje buvo surinkti 700 šaulių iš visų rinktinių ir 18 karo instruktorių. Šauliai iš Kauno buvo siunčiami į Vilkaviškį, Kaišiadoris ir Panevėžį, kur po atrankos turėjo būti paskirti į formuojamą Ypatingosios paskirties rinktinę. Taip 1923 m. sausio pradžioje į Vilkaviškį, Kaišiadoris ir Panevėžį atvyko apie 100 ginkluotų šaulių. Kariuomenės vadas įsakė atvykusius šaulius aprūpinti maistu dviem trim dienoms, o už maitinimą atsiskaityti su LŠS iš KAM biudžeto.

1922 m. gruodžio 30 d. LŠS Centro valdybos nutarimu buvo įsteigtas papildomas etatas – šaulys ypatingiems reikalams prie sąjungos viršininko, kuris turėjo koordinuoti šaulių veiklą Klaipėdos operacijoje. Juo tapo A. Marcinkevičius-Mantautas. Šaulių dalyvavimas Klaipėdos sukilime buvo pateikiamas kaip reakcija į 1923 m. sausio 1 d. paskelbtą prolietuviškai nusiteikusių krašto gyventojų suformuotą Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto (VMLGK) atsišaukimą „Broliai Šauliai!“, kuriame buvo prašoma pagalbos motyvuojant, kad vokiečiai krašte persekioja lietuvius.

1923 m. sausio 2–6 d. E. Galvanauskas su J. Polovinsku, Lietuvos atstovu Klaipėdoje J. Žiliumi ir E. Simonaičiu, kuris sėkmės atveju sutiko vadovauti Klaipėdos krašto direktorijai, suderino paskutines žygio į Klaipėdą detales.

Tuo pat metu Kaune buvo suformuota Ypatingosios paskirties rinktinė (41 karininkas, 582 kareiviai ir 455 šauliai), kurią sudarė trys grupės: 1-oji Klaipėdos grupė (406 Karo mokyklos, Karo milicijos mokyklos, 5-ojo pėstininkų pulko kareiviai ir karininkai, 125 Kaišiadoryse suformuoto šaulių būrio kovotojai), 2-oji Pagėgių grupė (193 8-ojo pėstininkų pulko kareiviai ir karininkai, 250 Panevėžyje suformuoto būrio šaulių), 3-ioji Šilutės grupė (25 5-ojo pėstininkų pulko kareiviai ir karininkai, 80 Vilkaviškyje sudaryto būrio šaulių). 1-oji grupė, kuriai vadovavo mjr. Išlinskas, turėjo užimti Klaipėdą, 2-oji (vadas kpt. Kalmantavičius) – Pagėgius ir saugoti pasienį su Vokietija, o 3-ioji (vadas mjr. Jakštas) – užimti Šilutę (Šilutės policija dar prieš lietuvių akciją buvo mobilizuota Klaipėdos miesto gynybai). Rinktinė turėjo 21 kulkosvaidį, lauko ryšio priemones, keturis motociklus ir tris automobilius. Kariuomenės vadas visus karius, išvykusius vykdyti ypatingos užduoties, įsakė laikyti esančius atostogose. J. Polovinsko, vadovavusio Ypatingosios paskirties rinktinėi, štabui priklausė vien Lietuvos kariuomenės karininkai, kurių pavardės buvo pakeistos panašiomis į vietos gyventojų. Pats J. Polovinskas tapo J. Budriu, štabo viršininkas, generalinio štabo karininkas J. Tomkus – Oksu, jo padėjėjas, kapitonas P. Šarauskas – Juozapaičiu ir pan. 1923 m. sausio 6 d. pirmieji Ypatingosios paskirties rinktinės būriai dviem ešelonais iš Kauno pajudėjo Klaipėdos pasienio link.

Šlovintieji 1923-ieji: Klaipėdos krašto prijungimas

1923 m. sausio 9–10 d. Ypatingosios paskirties rinktinės pirmoji grupė atvyko prie Kretingos, antroji – prie Lauksargių, o trečioji prie Žemaičių Naumiesčio. Kitą dieną su žaliais MLS (Mažosios Lietuvos sukilėlis) raiščiais ant rankovių peržengė Klaipėdos krašto sieną. Kad rinktinė galėtų veikti lengviau, 8-ojo pėstininkų pulko 2-asis batalionas buvo atitrauktas nuo Klaipėdos krašto pasienio apsaugos į Kretingą, kur ir pasiliko iki operacijos pabaigos. Sausio 11–12 d. Ypatingosios paskirties rinktinės 2-oji ir 3-ioji grupės be pasipriešinimo užėmė Pagėgius ir Šilutę, o 1-oji, daugiausia šaulių pajėgomis – Girulius ir Tauralaukį. Iki sausio 11 d. 20 val. beveik visas Klaipėdos kraštas, be Klaipėdos miesto, atsidūrė „sukilėlių“ rankose. Didesnė problema „sukilėliams“ buvo ne karinės operacijos, o šaltis ir sniegu užversti Klaipėdos krašto grioviai. Daugelis dalyvavusių operacijoje šaulių neturėjo karinio patyrimo, neturėjo žemėlapių ir nemokėjo vokiečių kalbos, tad negalėjo susikalbėti su vietiniais gyventojais. Vidurnaktį iš sausio 13-osios į 14-ąją J. Polovinskas, susisiekęs su Kaunu, gavo E. Galvanausko įsakymą pulti ir užimti Klaipėdą. Sukilėliai puolė Klaipėdą iš pietų pusės, nes prie kareivinių buvo stiprūs prancūzų įtvirtinimai, o E. Galvanauskas, sukilėlių lūpomis pabrėždamas,

Grupė 1923 m. Klaipėdos sukilimo dalyvių, pirmas iš dešinės šaulys Antanas Zubavičius apdovanotas Vyčio kryžiaus ordinu už Klaipėdos operaciją, 1923 m. (LCVA / MLIM)

kad jie „nekariauja prieš garbingiausiąją prancūzų kariuomenę“, o sukilo dėl „nepakenčiamą politinį režimą“ įvedusios Direktorijos nuvertimo, reikalavo kuo mažiau aukų. Operacija jau buvo įpusėjusi, kai sausio 13 d. „Trimitas“ išspausdino straipsnį, raginantį Lietuvos šaulius užsirašyti „pas savo būrių vadus laisvanoriais eiti broliams klaipečiams pagelbon, kad reikalui atsitikus būtų žinoma, kur ir kiek yra pasiryžėlių stoti į kovą už pavergtų brolių išvadavimą ir prakirtimą Lietuvai lango į platųjį pasaulį“.

Šaulių sąjungos atsišaukime, paskelbtame kitą dieną, buvo rašoma, jog „sąjungos vadovybė budriai seka ir seks taip svarbius Lietuvai įvykius Klaipėdos krašte. Reikalingu momentu ji pašalins visas kliūtis ir neleis broliams klaipečiams jūsų pagelbos laukti, kada toji pagelba bus jiems tikrai reikalinga“.

Aplink Klaipėdą ir joje prancūzų įrengtiems lauko fortifikacijos gynybiniais įtvirtinimams užimti reikėjo laiko ir pajėgų. Iki sausio 12 d. 1-oji grupė per Thalen ir Raddeilen (Toliai ir Radailiai) atvyko į Krucken Gōrgą (dabar Ginduliai), vėliau grupės kuopos apsupo miestą iš pietų ir rytų pusės. Ties Althof (Sendvario) įtvirtinimais, kurie dengė Klaipėdą, įvyko pirmieji rimti susirėmimai su prancūzų įgula. Tačiau grupės pajėgomis užimti miestą nepavyko, padėtis pasikeitė atvykus dviem 2-osios grupės kuopoms. 1923 m. sausio 15 d. apie 12–13 val. sukilėlių grupės jau buvo užėmusios Klaipėdą. Prancūzų rankose liko tik kareivinės ir prefektūra, kuri pasidavė vidurdienį. Užimant Sendvarį žuvo Kauno gimnazistas, šaulys A. Jasaitis. Užimant prefektūrą žuvo dar du šauliai – J. Pleškys ir F. Lukšys. Pagal oficialius dokumentus, kurie vėliau buvo tvarkomi norint kareivių teisėmis gauti žemės, Klaipėdos operacijos metu rimtai buvo sužeisti trys šauliai (J. Keraminas, J. Pilipaitis ir A. Tamašiūnas).

1-oji kuopa išlipa iš vagonų nepasiekus stoties
10 d. 8.30val.

KRETINGA

Klaipėdos krašto siena

I gr. 1-osios kuopos
sausio 10 d. žygio maršrutas

Bajohren
užimti 10 d.

Thalen

Gr. Kurschen
10 d. 16.30 val.

1 žemėlapis. 1923 m. Klaipėdos miesto prijungimo karinė operacija

- Sukilėlių I grupės veiksmai 1923 m. sausio mėn.
- Sukilėlių II grupės veiksmai 1923 m. sausio mėn.
- Prancūzijos kariuomenės pozicijos
- ⋯ Prancūzijos pajėgų kulkosvaidių šaudymo kryptys

I gr. žygio maršrutas
I gr. 1-osios kuopos
sausio 11 d. žygio maršrutas

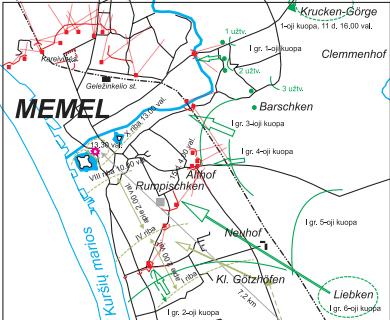
Raddeilen

Kl. Tauerlauken

I gr. susitelkimas sausio 12 d.
kuopos miesto apsupimui
išsiskirstė sausio 13 d. 3.00 val.

Charlottenhof

Melneraggen

MEMEL

Jacken

Schmelz

II gr. 15 d.
apie 06.00 val.

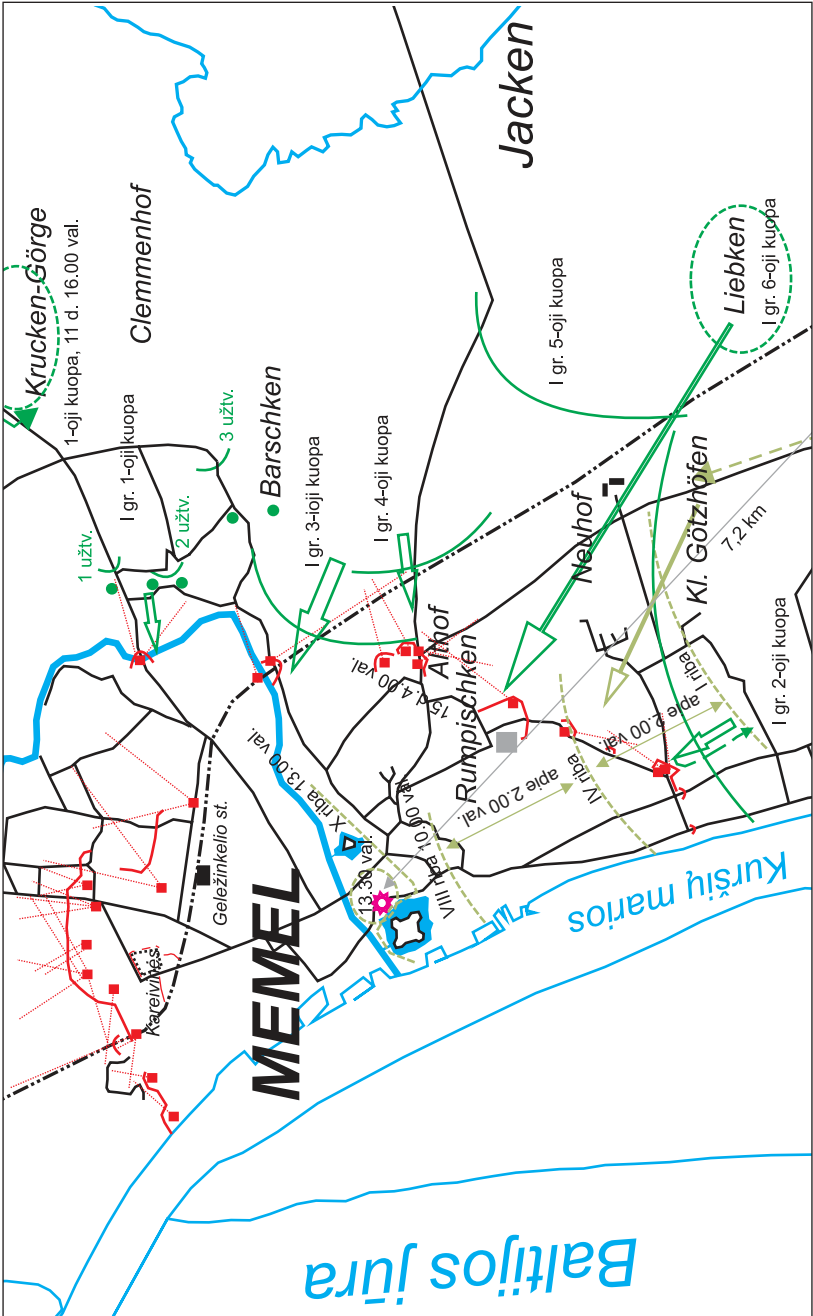
Carlsberg Bf.

II gr. dvi kuopos (200 karių)
iš Priekulės pėsčiomis sausio 15 d.
pajudėjo 3.00 val.

Szarde

Buddelkehmen

Schmeltelle

Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos. Savanoriai prie prefektūros po Prancūzijos įgulos kapituliacijos, 1923 m. sausio 15 d. (MLIM)

Po žygio J. Polovinskas nusiuntė sveikinimo telegramą Lietuvos šaulių sąjungos vadovybei, kurioje nė žodžiu neužsiminė apie kariuomenės dalyvavimą: „Mažosios Lietuvos savanoriai šiandien, po sėkmingų kovų išvadavę savo kraštą nuo amžino priešo vokiečių, siunčia savo širdingiausių linkėjimus pasisekimo Didžiosios Lietuvos šauliams kovose su mūsų bendru priešu, tebe-laikančiu smertu grobtą Gedimino kalną.“

1923 m. sausio 14–15 d. Klaipėdos operacijoje iš lietuvių pusės žuvo aštuoni kariškiai ir keturi šauliai. Vieni jų žuvo prie Sendvario sausio 14-osios naktį (kpt. E. Noreika, eiliniai A. Viliūnas, P. Trinkūnas, J. Simonavičius, šauliai F. Pleštys ir A. Jesaitis), kiti (lt. V. Burokevičius, eilinis J. Petkus ir šaulys F. Lukšys) buvo nukauti užimant miestą ir prefektūrą sausio 15 d. Šaulys A. Ubavičius žuvo naktį iš sausio 15-osios į 16-ąją prie Girulių geležinkelio stoties. Lietuvos gyventojai ūkininkai gyveno neturtingai. Prie Girulių žuvusio A. Ubavičiaus iš Spurganų kaimo Mažeikių apskrityje, kaip rašoma viename šaulių dokumente, tėvas turėjo gausią šeimą ir tik nuomojamą 10 dešimtinių žemę su trobesiais, vieną arklį, dvi karves... „Padėtis negeriausia...“ – buvo konstatuota. Ir šie skaudūs lakoniški žodžiai geriau negu iškilmingos kalbos atspindi XX a. pradžios šaulių patriotizmą.

Po „sukilimo“

Kitą dieną po sėkmingo žygio kariuomenės Generalinis štabas įsakė visus sužeistus Lietuvos piliečius išgabenti į Lietuvą, nukautuosius palaidoti Klai-

pėdoje (vėliau žuvusieji vis dėlto buvo išvežti į Kėdainius), išvesti iš krašto reguliariosios kariuomenės dalis ir stengtis organizuoti kariuomenę iš vietinių gyventojų.

1923 m. liepos 26 d. „Trimite“ VMLGK vardu pirmininkas Martynas Jankus, Lietuvos šaulių sąjungos atstovas Klaipėdos kraštui ir Centro valdybos narys A. Marcinkevičius, Klaipėdos skyriaus šaulių vadas J. Brūvelaitis kreipėsi į šaulius: „Apturėjome didelį valstybinį laimėjimą – Mažosios Lietuvos dalį – Klaipėdos kraštą pavyko prijungti motinai – Lietuvai.“

Taigi 1923 m. svarų vaidmenį Klaipėdos krašto prijungimo karinėje operacijoje suvaidino šauliai, tačiau tai buvo iš įvairių Didžiosios Lietuvos šaulių rinktinių surinkti vyrai, vedini patriotinių aspiracijų. Iš 455 „sukilime“ dalyvavusių šaulių 126 buvo iš Kaišiadoryse, 250 Panevėžyje ir 80 Vilkaviškyje suformuotų būrių. Iš viso operacijoje dalyvavo 887 šauliai. Kaip pažymėjo istorikas Vytautas Žalys, sukilime dalyvavusių klaipėdiškių skaičius buvo nedidelis ir neaišku, kada jie prisijungė prie sukilimo, – prieš ar po sausio 15 d. ir kad „jų motyvai buvo toli gražu ne patriotiniai“. Archyvinių dokumentų analizė leidžia konstatuoti, jog į Jono Budrio suorganizuotą Klaipėdos krašto armiją vietos gyventojai pradėjo stoti jau po sėkmingo sukilimo, tuo metu Ypatingosios paskirties rinktinėje, kuri užėmė Klaipėdą, nei vietinių, nei atvykusių savanorių nebuvo. Nuo 1923 m. sausio 16 d. į Klaipėdos krašto armiją pradėta verbuoti vietos gyventojus, mokant po 2 Lt per dieną su savo maistu, arba po 0,80 Lt maitinant kariuomenėje. 1923 m. sausio 19 d. vietos gyventojų krašto armijoje jau buvo 160, sausio 22 d. – 227, o sausio 24 d. padaugėjo iki 317, „iš kurių 40 buvo pašalinti kaip neištikimi“.

Anot istoriko Mindaugo Nefo, Klaipėdos šaulių rinktinės „narių bylose galima rasti daug klaipėdietiško pavardžių, tačiau jų šauliška veikla greitai baigdavosi“. Tarkim vėliau žymia lietuvių rašytoja tapusi I. Simonaitytė Šaulių sąjungai priklausė nuo 1923 m. iki 1926 m. I. Simonaitytė buvo įrašyta į Klaipėdos sukilėlių sąrašus, bet pati savo dalyvavimą sukilime vertino skeptiškai. Anot jos, Vilius Šiaulinskis „įrašė į sąrašą, davė slapyvardžius, kurių jau neatmenu, bene todėl, kad padidėtų Klaipėdos krašto sukilėlių skaičius“.

Savanorių verbavimo skyriaus Klaipėdoje viršininkas P. Šneideraitis raporte Lietuvos kariuomenės Generaliniam štabui 1923 m. sausio 24 d. konstatavo: „Dauguma savanorių stoja užpelnio ieškodami. Patriotizmo beveik jokio, išimant keletą žmonių <...>“ O „romantikų“, kalbančių apie „atdavimą“ ar „sukilimą“, nusivylimui aiškėja, kad operacijoje dalyvavę savanoriai atvyko iš Degaičių, Rietavo, Alvito, Linkuvos, Semeliškių, Pajavonio, Krekenavos, Vieکشnių, Palangos, Skuodo, Dotnuvos, Kauno... Taigi galime konstatuoti, kad Klaipėdos kraštą „atdavavo“ žemaičiai, dzūkai, aukštaičiai ir suvalkiečiai.

1924 m. sausio 19 d. Kaune minint Klaipėdos „atdavimo“ pirmąsias metines Sofija Putvinskaitė-Marcinkevičienė kalbėjo: „Neišsemtas dėkingumas niekuomet nenustos pas mus degęs prie Jūsų, Broliai, kurie užgirdote mūsų šauksmą ir subėgote mums pagalbon. Ypač Jūs, Didžiosios Lietuvos šauliai, ne-

Paminklo žuvusiems savanoriams, 1923 m. Klaipėdos operacijos dalyviams, atidengimo iškilmės Klaipėdos kapinėse 1925 m. rugsėjo 27 d. Paminklo projekto autorius Adomas Brakas, paminklui panaudotas buvusios Vokietijos ir Rusijos imperijų sienos granitinis stulpas – obeliskas. Paminklas pastatytas XX Klaipėdos šaulių rinktinės iniciatyva (MLIM)

išdildomai paliksime mūsų širdyse. Jūsų parodytas pavyzdys neliko be atgarsių.“

Verta pažymėti, kad ir 1944–1953 m. tarp partizanų buvo dalyvavusių Klaipėdos žygyje. Žygio dalyvis Lietuvos kariuomenės kpt. Sergijus Staniškis, vadovavęs partizanų būriui, buvo išskirtinė asmenybė: „Šiandien stebina, kaip S. Staniškis sugebėjo per aštuoneta žūtbutinių kovų metų išlikti nesužeistas ir sėkmingai vadovauti stambiems „miško brolių“ junginiams. Matyt, mūsų Karo mokykla buvo aukšto lygio ir savo kariūnus išmokė ne tik taktinių gudrybių. Vadinasi, mūsų karininkams nebuvo svetima ir platesnės apimties strateginė mąstysena. Apžvelgiant Sergijaus nueitą atsakingiausią gyvenimo tarpsnį, išryškėja neeilinės asmeninės savybės – atrodo, kas jis buvo gimęs slaptosios karo žygiams.“

Aisėnų šaulių būrio vadas Stapas Derbutas buvo Klaipėdos operacijos dalyvis ir pokario partizanų būrio vadas. Pokario partizanų ryšininkas šaulys Jonas Tamošaitis taip pat dalyvavo 1923 m. žygyje, kaip ir šaulys, partizanų vadas Petras Zubauskas. Kovos tradicijų tęstinumas nusidriekė nuo Didžiojo karo pabaigos iki herojiško ir kruvino pokario...

Klaipėdos prijungimas, suplanuotas iš Kauno ir įvykdytas Lietuvos kariuomenės bei šaulių sąjungos jėgomis, įsikomponuoja į Vidurio Rytų Europos valstybių veikimo kontekstą. 1923 m. vasario 16 d. Ambasadorių konferencija paskelbė sprendimą dėl Klaipėdos perdavimo Lietuvos suverenitetui. Po trijų dienų prancūzų karinė įgula ir civiliai išėdo į karo laivą Klaipėdos uoste ir paliko miestą. 1923 m. vasario 26 d. Klaipėdos krašto armija buvo

likviduota, o jo rikiuotės dalys perėjo atvykusio 7-ojo Žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pulko vado žinion.

1923 m. vasario 20 d. 5 val. ryto Lietuvos kariniai daliniai pajudėjo į Klaipėdos kraštą, 9 val. 1-asis savanorių pulkas, husarų eskadronas, 7-ojo pėstininkų pulko II batalionas bei 2-oji lauko artilerijos baterija susitelkė Sendvaryje ir 11 val. rinktinė pajudėjo į Klaipėdą. Mieste būriavosi minios žmonių, o vidurdienį Teatro aikštėje įvyko karinis paradas. Atliekant Lietuvos himną virš buvusios prefektūros pastato ir kareivinių vienu metu suplevėsavo Lietuvos trispalvės, nugriaudėjo iškilmingas artilerijos saliuotas. Po iškilmių bataliono kariai, apsigyvenę gimnazijos sporto salėje, vakarieniavo *Ryto* viešbučio salėje. Klaipėdos kareivinėse įsikūrė ir įgulos pagrindą iki pat 1934 m. sudarė 7-asis Žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pėstininkų pulkas, o Klaipėdoje, 7-ojo pėstininkų pulko I bataliono pagrindu, buvo atkurtas 6-asis Pilėnų kunigaikščio Margio pėstininkų pulkas. 1923–1924 m., kai Klaipėdoje buvo įtempta padėtis, kariuomenė turėjo imtis radikalių veiksmų malšinti neramumams ar užkirsti kelią ginkluotam sukilimui.

Daugiau nei dvejus metus prie žuvusiųjų kapo paminklo nebuvo ir tik 1925 m. Klaipėdos šaulių rinktinės iniciatyva iš Nemirsetos buvo atgabentas granitinis obeliskas, žymėjęs buvusią Vokietijos ir Rusijos sieną. Obeliską pritaikė ir tvorelę suprojektavo klaipėdiėtis dailininkas Adomas Brakas. 1925 m. rugsėjo 27 d. buvo rengiamasi iškilmingam paminklo atidengimui. Tą dieną nuo 8 val. ryto vyko šaulių šaudymai ir užsiėmimai kareivinių aikštėje, penkių kilometrų žygis su pilna karine apranga, 200 ir 1 500 metrų bėgimai, mokytojų seminarijos kiemelyje buvo pašventintos Klaipėdos krašto šaulių skyrių vėliavos, o nuo 12 val. prasidėjo paminklo „Žuvusiems už krašto laisvę“ atidengimas Klaipėdos kapinėse, kur atvyko šaulių delegacijos iš Kauno, Telšių, Raseinių, Kretingos, Tauragės ir kitų vietovių. Pamaldas laikė evangelikų liuteronų kun. Vilius Gaigalaitis, į gausiai susirinkusių minią kreipėsi Klaipėdos krašto gubernatorius, 1923 m. sukilimo vadas J. Budrys, LŠS Centro valdybos vicepirmininkas L. Vailionis, Klaipėdos krašto veikėjai J. Vanagaitis, Jokūbas Stiklorius ir kiti. Lietuvos himnas buvo sugiedotas net du kartus. Prie paminklo buvo pašventintos Klaipėdos rinktinės ir Klaipėdos būrio vėliavos. Įspūdinga diena baigėsi šaulių organizuotu pasilinksminimu *Fischers Weinstuben* užėjoje.

Paminklas sukilėliams Klaipėdos kapinėse išliko ir sovietiniais metais. Tik tai 1971 m. nuo obelisko buvo pašalintas užrašas „LŠS XX rinktinė“, o metaliniai stulpelių antgaliai buvo pakeisti – vietoj Gediminaičių stulpų atsirado Neptūno trišakiai. Atgavus nepriklausomybę šis paminklas buvo restauruotas ir įgijo pirminę išvaizdą.

Klaipėdos krašto prijungimas ne tik pakėlė Lietuvos tarptautinį prestižą ir sužadino gyventojų pasididžiavimą savo valstybe, bet ir pagerino šalies ekonominius rodiklius. 1923–1924 m. Lietuvos žemės ūkis, gavęs per Klaipėdos uostą eksportuoti produkciją į Europos šalis, pasiekė prieškarinį gamybos lygį.

Klaipėdos kraštas buvo perduotas Lietuvai su sąlyga, kad bus parengti Klaipėdos krašto statusą nustatantys dokumentai, o krašte įsteigta autonomija ir autonominės institucijos. 1924 m. gegužės 8 d. Paryžiuje pasirašius Klaipėdos konvenciją, Klaipėdos kraštas autonominiais pagrindais buvo perduotas Lietuvos Respublikai. Jau tuomet Lietuvos politikai suprato, kad valdyti šį specifinį autonominį darinį bus nelengva.

„Atlietuvinimo“ politika Klaipėdos krašte ir šauliai

1923 m. kovo 18 d. buvo išrinkta XX Klaipėdos rinktinės pirmoji valdyba (V. Šaulinskas (pirmininkas), A. Kybrancas, J. Dovilas, J. Augustaitis, A. Lekšas, A. Laudžius, J. Plonaitis), tačiau oficialiai Klaipėdos šaulių būrys buvo įsteigtas 1923 m. birželio 7 d., o liepos 3 d. duomenimis, būryje buvo 41 narys, tarp jų Prūsijos Lietuvos patriarchas M. Jankus, būrio pirmininkas, aktyvus lietuvininkų veikėjas J. Vanagaitis, rašytoja I. Simonaitytė ir kt. Dėl vokiškos tradicijos dominavimo XX rinktinės kūrimasis Klaipėdos krašte buvo nelengvas. XX Klaipėdos šaulių rinktinė oficialiai buvo įsteigta 1923 m. gegužės 1 d.

1923 m. gruodžio 9 d. Klaipėdoje įvyko pirmasis būrių suvažiavimas, kuriame dalyvavo atstovai iš Klaipėdos, Vanagų, Priekulės, Kretingalės, Kukoraičių, Katyčių, Baltupėnų, Kintų, Plaškių, Smalininkų, Rukų, Pašyšių, Šilutės, Natkiškių ir Pagėgių. 1923 m. pabaigoje Klaipėdos rinktinės būrių vadai kursuose mokėsi Lietuvos kariuomenės rikiuotės, taktikos, dalyvavo pratybose su ginklais. Mokymai, pratybos ir manevrai buvo šaulių kasdienybė. Štai 1930 m. rugsėjo 28 d. Klaipėdos krašte vykę kariniai manevrai plačiai buvo aprašyti „Trimite“:

„Rugsėjo 28 d. buvo Klaipėdos krašto ir Kretingos šaulių bendri manevrai. Ta diena yra tuo minėtina, kad pirmą kartą susitinka laisvame Klaipėdos krašte Didžiosios ir Mažosios Lietuvos šauliai. Manievrams vadovavo 7 pėst. Žemaičių kunigaikščio Butigeidžio pulko karininkai. Iš pat ryto Klaipėdos šauliai, savo vadų vedami, ištraukė plentų į Klaipėdos pusę. Artėjant priešo linijai, klaipėdiškiai užėmė pozicijas. Tą pat darė ir kretingiškiei, traukdami nuo Kretingalės į Klaipėdą. Susitikimas įvyko prie Akmenos ties Purmaliais, maždaug trijų kilometrų ilgumo linijoje. Po apie trijų valandų paruošiamųjų veiksmų išvystytas puolimas ir gynimasis. Kulkosvaizdžių, patrankų ir šautuvų ugnis sudaro aukščiausią manevrų punktą. Apsupimai, ataka su garsiu „valio“ priminė karo vaizdus. Apylinkių gyventojai gausiai rinkosi manevrų pasižiūrėti.

<...> Klaipėdiškiams manevrai ir pasipylę mieste šaulių būriai atrodė kažkokia nelaukta naujiena. Po pietų kretingiškiems šauliams, šaulėms buvo suteikta proga pasivažinėti laivu jūrose. Šaulių rinktinių vadai surengė tą pat dieną vakare karininkų ramovėje vakarienę. Joje dalyvavo karininkai su pulko vadu priešakyje, abiejų rinktinių vadai, pirmininkai, kai kurie valdybų

nariai ir spaudos atstovai. Šie pirmieji didesnio masto manevrai palieka gražių atiminimų šaulių gyvenime.“

1923 m. gruodžio 27 d. Šilutėje įvyko pirmasis Klaipėdos XX rinktinės būrių atstovų suvažiavimas, kuriame buvo išrinkta rinktinės valdyba (M. Ozeļys, M. Toleikis, Mikas Šlaža, Endrius Režulaitis, A. K. Jonušaitis ir J. Lėbartas). LŠS Centro valdyba dar nebuvo galutinai nustačiusi bendros šaulių uniformos ir atributikos, o šis suvažiavimas priėmė nutarimą įvesti žalsvos spalvos uniformą ir naudoti šaulių ženklus. Šaulių uniformos, patvirtintos 1927 m. rudenį, pagrindinė spalva – melsvai pilka, angliško sukirpimo. Klaipėdos krašte šaulių uniformų spalva skyrėsi, bet sukirpimas buvo toks pats, kaip ir visoje Lietuvoje. 1928 m. Klaipėdos krašto šauliams buvo padaryta išimtis ir vietoj melsvai pilkos rūbų ir kepurės spalvos, kaip visos Lietuvos šauliams, palikta senoji – tamsiai žalsva. Kadangi Klaipėdos šauliai žalios spalvos uniformas įsivedė jau 1924 m., taigi jos ir buvo paliktos.

Užėmus Klaipėdos kraštą sukilėlių vadas Jonas Budrys, 1924 m. tapęs pirmuoju Klaipėdos krašto gubernatoriumi, teigė, jog atsirado palankus momentas vykdyti krašto „atlietuvinimo“ politiką. Šauliai, kaip ir kitos tautinės proletuviškos organizacijos, turėjo tapti lietuvinimo politikos Klaipėdos krašte vykdytojais. Dominuojančiai Lietuvoje tautinei ideologijai tai buvo siektinas rezultatas, tačiau tokios politikos vaisiai nebuvo sėkmingi. Dauguma Klaipėdos krašto gyventojų vokiečių ir klaipeidiečių (*memelenderių*), kurie nesijautė esantys nei vokiečiais, nei lietuviais, palaikė vokiškas politines partijas, o nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio vidurio dėl nacistinės Vokietijos įtakos pradėjo remti nacionalsocialistinę kryptį.

Po Klaipėdos krašto prijungimo prasidėjo lietuvių iš Didžiosios Lietuvos kėlimosi į Klaipėdos kraštą procesas, kurį skatino Lietuvos Vyriausybė. 1924 m. rugsėjį Lietuvos Vyriausybės įgaliotinis Klaipėdos krašte, Lietuvos šaulių sąjungos narys Antanas Smetona vienas pirmųjų apibūdino „atlietuvinimo“ politiką Klaipėdos krašte: jis siūlė kviešti lietuvius tarnautojus, specialistus, valdininkus, kurie stiprintų lietuviškąjį elementą, didintų ekonominį Lietuvos ir Klaipėdos krašto bendradarbiavimą. Šis jo įsitikinimas dėl Klaipėdos krašto „atlietuvinimo“ galėjo virsti politine nuostata po 1926 m. gruodžio 17 d. kariu valstybės perversmo, kuomet A. Smetona tapo Lietuvos prezidentu.

Atsikėlusius lietuvius, kurie turėjo tapti įsteigtos XX Klaipėdos krašto rinktinės atrama, į Klaipėdos kraštą traukė didesni atlyginimai, geresnis materialinis aprūpinimas bei aukštesnė kasdieninė buitinė kultūra. Lietuvos šaulių sąjungos tautinės bazės – lietuvių – atvykimas sukeldavo konfliktus tarp Klaipėdos krašto gubernatoriaus, reprezentavusio Lietuvos politiką, ir Klaipėdos krašto autonominių organų, atstovavusių vokiečių gyventojų interesus.

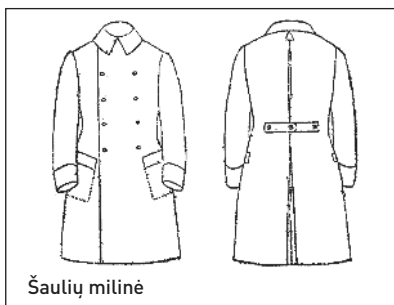
Ekonominė imigracija iš Didžiosios Lietuvos ir nedarbas Klaipėdos krašte skatino priešiško augimą tarp vietinių gyventojų (lietuvininkų ir vokiečių) bei atvykėlių iš Didžiosios Lietuvos. Nuo XIX a. pabaigos susiklostė tradicija, jog Žemaitijos vakarinių pakraščių kaimiečiai tarnaudavo padieniais

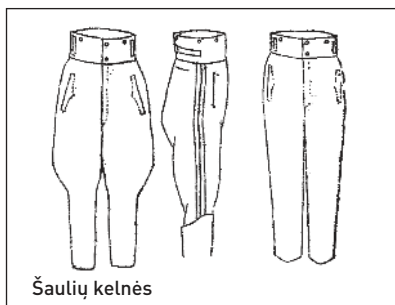
Šauliškas munduras su stačia ir atlošta apykakle

Šauliška palaidinė

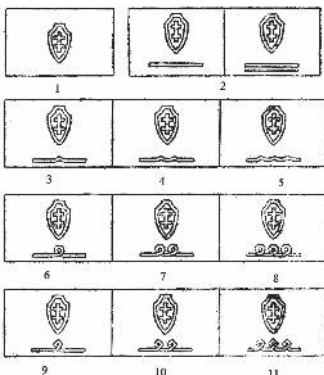

Šaulių milinė

Šaulių kelnės

Užimamų vietų žymės

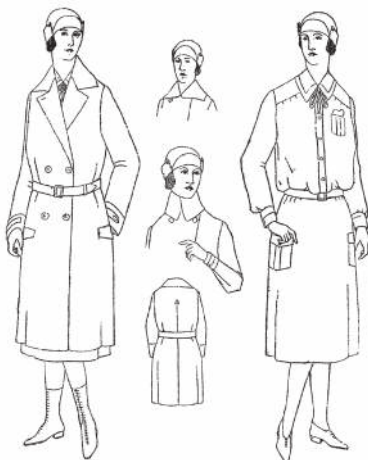
Rankovių raiščiai šaulių tarnybos pareigoms pažymėti.

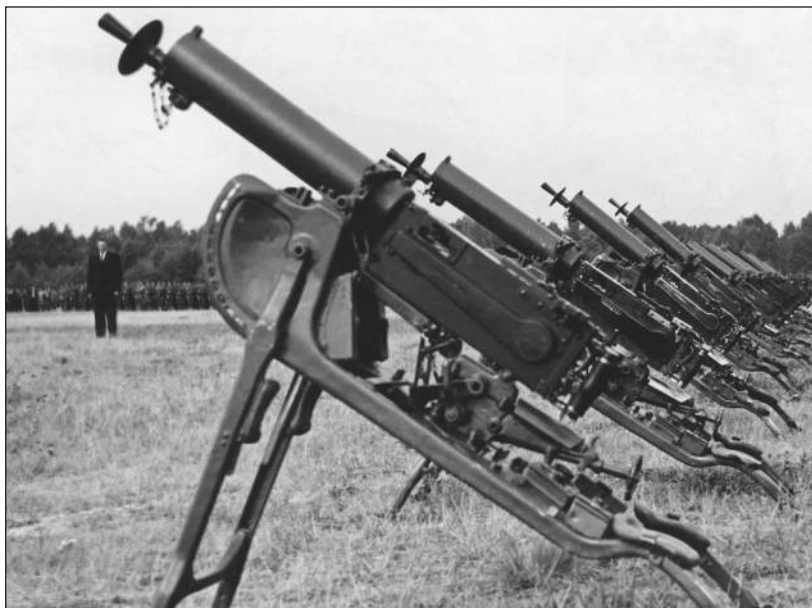
1 – šaulio; 2 – būrio, rinktinės ir centro valdybų nariams; 3 – grandininko;
4 – skyrininko; 5 – būrio vado padėjėjo;
6 – būrio vado; 7 – rinktinės vado padėjėjo;
8 – rinktinės vado; 9 – inspektorius;
10 – skyriaus viršininko; 11 – sąjungos viršininko.

Šaulio muzikanto antpetis

Motery šaulių uniforma

Klaipėdos visuomenės padovanoti ginklai (sunkieji kulkosvaidžiai MG 08)
Lietuvos kariuomenei, 1938 m. (LCVA)

darbininkais (*Tagner*) pas ūkininkus Rytų Prūsijoje. Ekonominė darbo jėgos migracija buvo natūralus dalykas, bet po Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos ji įgijo ne tiek ekonominį, kiek politinį atspalvį. Įvairūs Klaipėdos krašto „atlietuvinimo“ projektai numatė būdus čia pakeisti demografinę situaciją. 1931 m. anoniminis analitinio pranešimo Lietuvos Vyriausybei autorius pateikė planą iš vokiečių išpirkti žemės plotus ir įkurdinti juose valdžiai ištikimus lietuvius, kurie turėjo tapti Šaulių sąjungos nariais. Klaipėdos krašto žemės ūkio plotas, skirtas kolonizavimo tikslams, buvo skirstomas į keletą zonų. Pasionio zonoje buvo planuojama apgyvendinti 445 pasienio tarnautojų šeimas, skiriant 2–10 hektarų žemės puskarininkiams ir 12–40 hektarų karininkams. Palei geležinkelį ir plentus Bajorų–Klaipėdos–Šilutės–Pagėgių–Viešvilės ruože buvo planuojama suteikti lietuvių darbininkams žemės – nuo 0,5 hektaro iki 1 hektaro su gyvenamuoju namu, tvartu ir sandėliu. Iš viso Klaipėdos krašte turėjo būti įkurdinta 450 darbininkų šeimų. Ypatingas dėmesys buvo skiriamas Klaipėdos miestui, kurį, kaip konstatavo Lietuvos valdžia, „reikia apsupti lietuvių darbininkų apgyvendintais plotais“, tai yra išpirkti iš vokiečių žemės savininkų ūkius ir juose įkurdinti darbininkus, kurie dirba Klaipėdoje, bet ten pastoviai negyvena ir neturi rinkimų teisės.

Tačiau iš Lietuvos atvykę kariai ar civiliai persikėlėliai Klaipėdoje susidūrė

Lietuvių šeimos, gavusios naujus butus Smeltės gyvenvietėje, XX a. 4-asis dešimtmetis, Klaipėda. (Nuotrauka iš knygos: Demereckas, Kęstutis. *Klaipėdos miesto vaizdai*, Klaipėda: leidykla „Libra Memelensis“, 2015, p. 410)

su vokiško miesto realybe, kuriame viskas buvo vokiška – gatvių, įstaigų, parduotuvių ir vietovardžių pavadinimai, užrašai, o gatvėse girdėjosi tik vokiška kalba. Kilo klausimas, „kur gi lietuviai?“, nes „žmonių apsirengimas kitoks, laikysena nedraugiška, mums svetima. Nelietuviška! Pagaliau ir kareivinės buvo ne tokios, kokias mes turėjome“. Iš Biržų į kariuomenę paimtas Kazys Lesnickas paskyrimą į Klaipėdą priėmė kaip „tremtį“, vėliau prisiminimuose rašydamas, kad buvo nepatenkintas, nes „paskyrė ne į kavaleriją, o antra, kam siunčia taip toli – net į Klaipėdą. Paskyrimas į Klaipėdą man buvo tas pats, kaip caro laikais į Vladivostoką, kaip tada man atrodė toli.“ Atvykėliais nesidžiaugė ir vietos gyventojai, keldami šūkį „Klaipėda – klaipečiųiams“. Gi atvykusieji iš Didžiosios Lietuvos stebėjosi miesto švara, kanalizacijos sistema, pieno ir žuvų išvežiojimu gyventojams, tuo, kad visas miestas mūrinis ir nebuvo medinių pastatų, tramvajumi ir Klaipėdos vežikų oria išvažda bei moderniais jų vežimais.

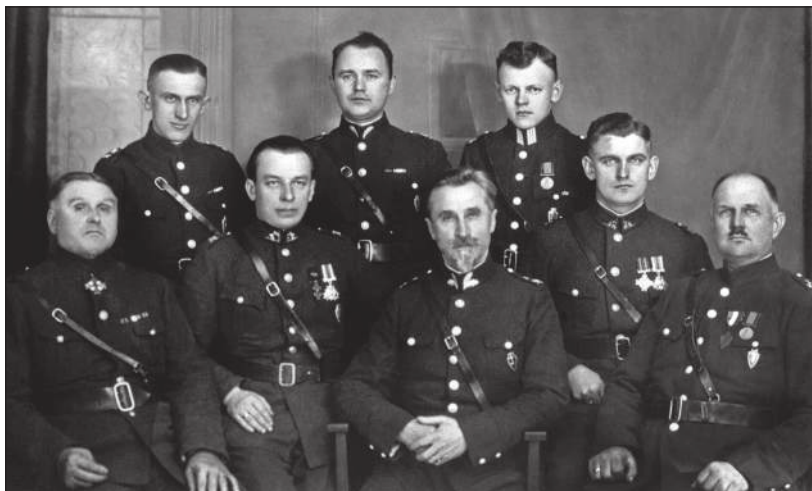
Pačiame Klaipėdos mieste Lietuvos valdžia planavo (šie planai iš dalies buvo įgyvendinti 4-ajame dešimtmetyje Smeltės kvartale ir Jakuose) lietuvius darbininkus aprūpinti nedideliais namais, kurie būtų miesto teritorijoje, tam kad darbininkai turėtų rinkimų teisę Klaipėdos mieste. Tokie Lietuvos valdžios kolonizaciniai planai rodo nepasitikėjimą ne tik vokiečiais, bet ir lietuvininkais, nes prie strateginių objektų (geležinkelių, plentų) ir pasienio ruože buvo planuojama įkurdinti tik didlietuvių darbininkus – potencialius Lietuvos šaulių sąjungos narius.

Iki 1939 m. į Klaipėdos kraštą iš viso atsikėlė apie 30 000 lietuvių – mokytojų, valdininkų, kariškių, darbininkų. Natūralu, jog būtent atvykėliai dažniausiai papildydavo XX Klaipėdos rinktinės šaulių gretas, vietiniai lietuvininkai į šią sąjungą beveik nestodavo arba stodavo verčiami vien karjeristinių aplinkybių. Galbūt menkas Šaulių sąjungos veikimas Klaipėdos krašte buvo susijęs dar ir su tuo, kad valdininkiją Lietuvos valstybinėse įstaigose sudarė didlietuviai ir tik nedidelė dalis iš Prūsijos Lietuvos kilusių veikėjų sugebėjo integruotis į Lietuvos Respublikos politinį elitą. Klaipėdos krašte šauliai, skleisdami lietuviškumo ideologiją, stengėsi veikti kultūriniais metodais – buvo kuriami knygnai, organizuojami lietuvių kalbos kursai, į chorų veiklą stengtasi įtraukti kuo daugiau gyventojų, buvo rengiami vaidinimai ir organizuojami sporto klubai.

Šauliai Klaipėdos krašte 1924–1939 metais: statistika

1924 m. sausio 1 d. Klaipėdos krašte buvo 9 būriai su 186 šauliais (91 rikiuotės), tačiau rinktinė ginklų dar neturėjo. 1925 m. gegužę Klaipėdos krašte jau buvo 20 būrių su 452 šauliais (iš jų 242 rikiai), rinktinė turėjo 45 šautuvus. 1926 m. XX rinktinės 26 būriuose buvo 101 šaulys rikis, 98 – ne rikiuotės nariai, 162 – rikiuotės kandidatai, 122 – ne rikiuotės kandidatai, 13 rėmėjų, iš viso 496 asmenys, rinktinė turėjo 83 šautuvus. 1932 m. XX rinktinėje buvo 1 004 šauliai, iš jų 511 gimę Didžiojoje Lietuvoje ir 493 – Prūsijos Lietuvoje. 1935 m. sausio 1 d. XX Klaipėdos rinktinėje buvo 1 704 šauliai, iš jų: 1 117 rikiuotės, 368 ne rikiuotės ir 219 moterų, rinktinėje buvo 37 Lietuvos kariuomenės karininkai. 789 (53,13 % visų rinktinės vyrų) XX Klaipėdos rinktinės šauliai nebuvo tarnavę Lietuvos kariuomenėje. Taip pat XX Klaipėdos rinktinėje buvo 27 šauliai rėmėjai. 1938 m. pabaigoje Klaipėdos krašte buvo 1 162 rikiuotės šauliai, kuriuos planuota panaudoti konflikto atveju, nors bendras šaulių skaičius krašte buvo gerokai didesnis, vien XX rinktinėje buvo 2 925 šauliai (1 957 rikiuotės, 413 rėmėjų, 548 šaulės moterys, 7 garbės šauliai).

1938 m. gruodį XX Klaipėdos rinktinė jau turėjo 9 lengvuosius kulkosvaidžius, 10 200 šovinių jiems, 907 šautuvus ir 58 566 šovinius jiems, 200 pistoletų su 2 220 šovinių ir 20 granatų. Klaipėdos mieste buvo 407 rikiuotės nemobilizuojami šauliai, kurie turėjo 4 kulkosvaidžius ir 2 300 šovinių, 533 šautuvus su 8 126 šoviniais, 83 pistoletus su 1 100 šovinių ir 20 granatų. Klaipėdos apskrityje buvo 238 rikiuotės nemobilizuojami šauliai, kurie turėjo 129 šautuvus, 12 590 šovinių, 73 pistoletus su 445 šoviniais. Pagėgių apskrityje buvo 188 rikiuotės nemobilizuojami šauliai, kurie turėjo 3 kulkosvaidžius, 4 800 šovinių jiems, 127 šautuvus ir 21 700 šovinių, 33 pistoletus su 525 šoviniais. Šilutės apskrityje buvo 127 rikiuotės nemobilizuojami šauliai, turėjo 2 kulkosvaidžius, 3 100 šovinių, 118 šautuvų ir 16 150 šovinių jiems, 11 pistoletų ir 150 šovinių.

XX Klaipėdos šaulių rinktinės valdyba ir štabas. Iš kairės pirmoje eilėje sėdi: Jurgis Lėbartas, vado padėjėjas A. Žemaitaitis, valdybos pirmininkas Jonas Vanagaitis ir rinktinės vadas Jurgis Brūvelaitis, 1930 m. (LCVA)

Joninių šventė Rambyne, moterys šaulės šoko Martyno Jankaus kieme, 1938 m. birželio 24 d. (LCVA)

Be XX Klaipėdos šaulių rinktinės, krašte dar veikė XXII geležinkelių rinktinės šaulių daliniai, kurie karinio konflikto atveju turėjo saugoti geležinkelio objektus. Klaipėdos krašto geležinkeliai priklausė Radviliškio geležinke-

XX Klaipėdos šaulių rinktinės šauliai žygiuoja pagerbti 1923 m. Klaipėdos sukilimo aukas, 1937 m. sausio 15 d. Fotografas – E. Korniakas (LCVA)

lių komendantūros ruožui. Klaipėdos apskrities stotis (Bajorai, Kretingalė, Kalotė, Giruliai, Klaipėda, Rimkai) turėjo saugoti 19-osios Klaipėdos stoties kuopos 62 šauliai. Priekulės stotį turėjo saugoti 22-ojo Šilutės stoties būrio 8 šauliai. Šilutės apskrities stotis (Vilkyčiai, Kukorai, Žemaitkiemis, Šilutė, Juknaičiai) ir Pagėgių apskrities Ūsėnų stotį turėjo saugoti 22-ojo Šilutės stoties būrio 49 šauliai. Pagėgių apskrities stotis (Stoniškiai, Anužiai, Pagėgiai, Gudai, Geniai, Griežpelkiai) turėjo saugoti 21-ojo Pagėgių stoties būrio 63 šauliai. Bendrai Klaipėdos krašto stotis saugoti turėjo 182 XXII geležinkelio rinktinės šauliai.

Per 14 metų, nuo 1925 m. iki 1938 m., šaulių Klaipėdos krašte skaičius padidėjo beveik šešis su puse karto, o iš viso LŠS nuo 1925 m. iki 1940 m. padidėjo apie keturis su puse karto. Rikiuotės šaulių skaičius Klaipėdos krašte per tą patį laikotarpį padidėjo aštuonis kartus, o visoje sąjungoje – šiek tiek daugiau nei keturis kartus. Tačiau XX rinktinės sudėtis gerokai skyrėsi nuo krašto gyventojų. Palyginę šaulius ir krašto gyventojus dviem pjūviais – konfesiniu ir tautiniu, pastebimas didžiulis statistinis atotrūkis. Pusė Klaipėdos krašto gyventojų buvo vokiečiai, konfesiniu požiūriu 1925 m. surašymo metu krašte dominavo evangelikai – 91,68 %, katalikai sudarė tik 5,33 % populiacijos. 1939 m. vasario 1 d. XX rinktinėje per 99 % šaulių buvo lietuviai, 76,55 % katalikai ir tik 20,72 % evangelikai liuteronai. Gana gausi XX rinktinės šaulių dalis buvo centrinės valdžios įstaigų tarnautojai – 34,17 %, o iš viso 1939 m. LŠS valstybės tarnautojai sudarė 21,18 % organizacijos narių. Panaši padėtis buvo su ūkininkais: Klaipėdos krašte, kur lietuvininkų didžio-

ji dalis gyveno kaime, šauliai ūkininkai sudarė tik 4,47 %, o visoje Lietuvoje šešis kartus daugiau – 27,47 %. Šie faktai leidžia teigti, kad didžioji dalis XX rinktinės šaulių buvo ne vietos gyventojai, o persikėlėliai iš kitų Lietuvos regionų; centrinės valdžios įstaigų tarnautojų gausa rinktinėje byloja apie tam tikrą dirbtinį XX rinktinės veiklos palaikymą iš Kauno per centrinės valdžios įstaigas. Šią prielaidą patvirtina ir faktas, kad po 1938 m. birželio 10 d. III PD vado raporto apie kritinę padėtį Klaipėdos įguloje ir negalėjimą užtikrinti kontrolės mieste kilus neramumams kariuomenės štabas sureagavo, siūlydamas sustiprinti 6-ąjį PP kariais iš 1-ojo PP bei nurodė, kad „neatidėliotinai ir skubiai reikia padaryti žygius Klaipėdos mieste ir krašte papildinimui šaulių skaičiaus. Paragininimu ar net priverstinai (sąlyga valdininkams ir stipendininkams) į šaulių eiles reikėtų verbuoti: centro įstaigų valdininkai, prekybos ir pedagoginio instituto studentai, aukštesnių klasių gimnazistai. <...> griežtai uždrausti kelti į Klaipėdos kraštą blogus ir prasikaltusius valdininkus, nes jie demoralizuoja ir atstumia lojalų mums elementą“.

Kultūrinė Klaipėdos XX rinktinės veikla

Prūsijos Lietuvos visuomenės veikėjų dėka Joninių šventė Rambyne buvo „atgaivinta“ pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui. Tai buvo tarsi neformalus kasmetinis lietuvininkų suvažiavimas, kuriame pradėjo dalyvauti ir šauliai. 1921 m. šauliai vyko ant Rambyno kalno kartu su vietos gyventojais švęsti Joninių. Taip gimė nauja tradicija – Lietuvos šaulių sąjungos organizuojama kasmetinė ekskursija į Rambyną. Dauguma atvykstančių iš Kauno garlaivių buvo šauliai. Taip Joninės virto ne tik tradicine šaulių, bet ir Didžiosios bei Prūsijos Lietuvos vienybės švente. Po 1923 m. Klaipėdos krašto prijungimo svečiai iš Didžiosios Lietuvos ėmė traukti masiškai. 1924 m. iš Kauno keturiais garlaiviais Nemunu į Jonines Rambyne atvyko daugiau nei tūkstantis svečių.

Apie Joninių šventę ant Rambyno kalno „Trimite“ 1925 m. rašyta: „Į Rambyną garlais, sustojęs kiek ilgiau Jurbarkė, atplaukė 2 val. naktį. Lietus jau nelijo ir buvo gana gražus oras. Kauniškius pasitiko Klaipėdos šauliai, su fakelais ir garsiais valio. Žmonių Rambyne iš apylinkių buvo prisirinkę labai daug; buvo net iš anapus Nemuno atėjusių. Kauniškiai į Joninių nakties apeigas pasivėlino. Teko tik šokti arba miegoti grynam ore ligi saulės tekėjimo. Rambyno dienos iškilmės prasidėjo 10 val. Dainavo p. Vydūno choras dainą „Ženkim pirmyn“, paskui p. Vydūnas pasveikino visus susirinkusius.“

1926 m. buvo priimtas sprendimas iš V. Gaigalaičio įsigyti žemę prie Rambyno kalno, kaip „tautos šventovę“, tam tikslui buvo įsteigtas specialus fondas, kurio administravimas pavestas Klaipėdos šaulių rinktinei. 1926 m. Joninių šventėje pirmąkart oficialiai dalyvavo ir Klaipėdos krašto gubernatorius Jonas Žilius.

Joninių šventė Rambyno kalne, moterų šaulių šokių pasirodymas,
1938 m. birželio 24 d. (LCVA)

Ypač iškilmingai Joninės Rambyne švęstos 1928 m. birželio 23–24 d. minint Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetį. Formaliai Joninių šventes organizavo Prūsijos Lietuvos lietuviai, vadovaujami „Klaipėdos krašto patriarcho“ M. Jankaus, tačiau realiai – Lietuvos šaulių sąjunga, kuri organizacinėmis priemonėmis užtikrindavo aktyvų lietuvių iš Didžiosios Lietuvos dalyvavimą. Dauguma jų buvo šauliai. Paskutinė tradicinė šaulių ant Rambyno kalno šventė tarpukariu buvo surengta 1938 m. birželio 19 d.

Šaulių sąjunga plačiai užsiėmė kultūrine bei sportine veikla, o šiose srityse dirbo ir Klaipėdos krašto šauliai. Nuo 1924 m. Antanas Vaičiūnas vadovavo Klaipėdos šaulių chorui, tais pačiais metais buvo pradėtas kurti šaulių pučiamųjų orkestras. 1925 m. choro veikla sustojo, nes į Didžiąją Lietuvą išvyko vadovas A. Vaičiūnas. 1926 m. „Trimite“ buvo rašoma, kad Klaipėdos šaulių būrys, nežiūrint sunkių sąlygų, pasižymi dideliu aktyvumu. Tais metais būrys savo lėšomis išlaikė sporto sekciją ir orkestrą. Nuo 1935 m. Klaipėdoje veikė šaulių vyrų choras, kuriame 1936 m. dainavo apie 50 choristų, vadovaujamų Alfonso Mikulskio. LŠS Lietuvoje turėjo gausų chorų tinklą, o geriausiu vyrų choru buvo pripažįstamas Klaipėdos rinktinės choras.

1926 m. pradėjo eiti Klaipėdos krašto šaulių savaitinis laikraštis „Klaipėdos garsas“. Tačiau 1927 m. jo leidyba nutrūko. 1928 m. birželio 9–10 d. šauliai Šilutėje surengė dainų šventę. 1930 m. šauliai Klaipėdoje įsigijo sklypą (Stoties ir Simono Dacho g. sankryža, dabar – Vytauto Didžiojo gimnazija), kuriame iki 1932 m. planavo pastatyti didelius šaulių namus. Tačiau šis planas nebuvo realizuotas, o sklype buvo pastatytas gimnazijos pastatas, kuriame įsikūrė ir kitos lietuviškos įstaigos.

Vytauto Didžiojo gimnazijos pastatas Klaipėdoje, XX a. 4-asis dešimtmetis (MLIM)

Pirmasis XX Klaipėdos šaulių rinktinės moterų šaulių komitetas, viduryje jo pirmininkė O. Mozoliauskaitė, 1933 m. (LCVA)

Vytauto Didžiojo paveikslas Piktupėnuose, Klaipėdos krašte, nuotraukoje – Lietuvos šauliai ir kariai, 1930 m. liepos 22 d. (*Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukaktuvėms paminėti albumas*. Kaunas, 1933 m.)

1934 m. Klaipėdos šaulių rinktinėi išsikėlus į naujas patalpas Vytauto Didžiojo gimnazijos pastate, ten persikėlė ir 1-asis Klaipėdos Dariaus ir Girėno būrys, kuris čia turėjo raštinę, salę posėdžiams bei mažesniems susirinkimams, skaityklą. Būrio skaitykla gaudavo apie 15 įvairių laikraščių ir žurnalų, buvo sukaupia įvairaus turinio knygų. 1936 m. skaitykloje buvo įsteigta šachmatų sekcija. XX Klaipėdos šaulių rinktinės štabas ir vietos būriai buvo įsikūrę Vytauto Didžiojo gimnazijos rūmuose, o sandėliuose buvo įsirengę erdvią salę šaulių reikalams. Iki 1938 m. savų namų šauliai Klaipėdos krašte neturėjo, mieste ir pastatai, ir sklypai buvo labai brangūs. Tik 1938 m. Viešvilėje iš bendrovės „Pieno centras“ buvo nupirtas pastatas vietinio būrio šaulių namams.

Moterų šaulių veikla Klaipėdos krašte suaktyvėjo 1931 m., kai sekcijos įsikūrė ne tik Klaipėdoje, bet ir Šilutės bei Pagėgių šaulių būriuose. 1932 m. Klaipėdos šaulių būrio moterų sekcijoje buvo 50 narių. Moterų sekcija žiemą dirbo rankdarbius, taip pat buvo įsteigti pirmosios pagalbos kursai. Spaudoje buvo rašoma, kad „apskritai, šaulių moterų veikimas kituose būriuose labai sunkus. Kaimuose žmonės negali suprasti, kaip moterys gali dalyvauti kariškose organizacijose. Tačiau didesnių miestelių būriuose pradeda didėti moterų šaulių skaičius“.

1930 m. minint Vytauto Didžiojo 500-ąsias mirties metines vyko Vytauto Didžiojo paveikslo nešimas po Lietuvos miestus ir miestelius. 1930 m. lie-

Lietuvos Respublikos Prezidentas Antanas Smetona sako kalbą Jūros dienų dalyviams Klaipėdoje. Antroje eilėje trečias iš kairės Martynas Jankus, šeštas gen. Vladas Nagevičius, 1934 m. Fotografas – M. Smečėchauskas (LCVA)

pos 23 d. Vytauto Didžiojo paveikslas geležinkeliu buvo atgabentas į Klaipėdos stotį, iš kurios pradėjo kelią po Klaipėdos krašto vietas.

Daugelyje atokesnių Klaipėdos krašto gyvenviečių pagrindiniai Vytauto Didžiojo paveikslų sutiktuvų organizatoriai buvo vietos šauliai.

1930 m. Klaipėdos šauliai įsteigė ugniagesių komandą bei orkestrą, pradėjo veikti savišalpos ir sanitarijos sekcijos. 1931 m. Klaipėdos šauliai, vadovaujami šaulio J. Antanaičio, sukonstravo bemotorį lėktuvą (sklandytuvą) „Aitvaras“. 1931 m. liepos 12 d. Klaipėdos šauliai Kisinių kapinėse surengė iškilmes, skirtas ten palaidoto vieno iš 1830–1831 m. sukilimo vadų generolo Antano Gelgaudo šimtosioms mirimo metinėms paminėti. 1932 m. Klaipėdoje buvo įsteigtas šaulių rėmėjų būrys, taip pat Klaipėdos šaulių sporto klubas „Šaulys“, veikė „Šaulio“ futbolo komanda, lengvosios atletikos, stalo teniso ir kt. sekcijos.

Dar 1934 m. pradėjo organizuotis jūrų šauliai, bet pradžioje šiai veiklai nebuvo nei priemonių, nei instruktorių. 1935 m. po LŠS reorganizacijos ir sukarinimo „Jūros“ leidinyje buvo pažymėta jūros šaulių reikšmė diegiant jūrinę tradiciją: „Šiomet sąlygos jūros šaulių veiklai, atrodo, virsta palankesnėmis. Iš viso Šaulių sąjungoje „nauji metai – nauji lapai“. Jūros šaulių idėja rado gražaus pritarimo pas naujus viršininkus; jų jūros šaulių atžvilgiu, jau padaryta gražių pastangų. Šiuo laiku vedamos derybos dėl laivo pirkimo. Turima keletą rimtų, patogiomis sąlygomis, pasiūlymų iš keleto kraštų. Vienas rim-

Jūros šaulių jachta „Šaulys“ Baltijos jūroje, XX a. 4-asis dešimtmetis (MLIM)

čiausių pasiūlymų yra pirkti už 7000–8000 litų tvirtą, didelę, nors jau kiek padėvėtą jūrinę jachtą, tokio tipo, kaip kad paprastai turima karo laivynuose. Tai tinkamiausia, kol geresnių neturime, priemonė praktiškai jūra pasinaudoti ir ją pamėgti. Vaikščiodami pajūriu, šautuvą ant peties pasikabinę ir vadindamiesi jūros šauliais – dar nebūsime jūros šauliais. Norėdami tokiais būti, jūrą turime ir pažinti, o ją geriausiai pažinti tai būnant joje. Todėl reikia manyti, kad, naujai persiorganizavus Šaulių sąjungai bei pamažu tarpstant jūriniam sąjūdžiui, ir mūsų šauliai daugiau persisunks jūriškomis idėjomis ir netolimoje ateityje pradės siekti jas praktiškai įgyvendinti.“

Jūros šaulių veikla Klaipėdos krašte buvo labiau siekiama, orientuota į ateitį, tačiau lietuviškoms ateities vizijoms laiko liko nedaug.

1936 m. buvo įsteigti jūreivystės ir jūrų karybos kursai, tų pačių metų rudenį iš Latvijos geležinkelių vyr. gydytojo, patyrusio jūrininko dr. Grinupio buvo nupirka sportinė motorinė jachta pavadinimu „Šaulys“ (ilgis 16 m, grimzlė 2,1 m, stiebo aukštis 25 m, burių plotas 17,61 m²). Ji buvo apmušta raudonmedžiu ir turėjo 10 miegamų vietų. Jachta su patobulinimais ir remontu LŠS kainavo apie 15 000 Lt. 1938 m. birželio 5 d. per Sekmines jachta „Šaulys“ buvo nuplaukusi į Dancigą. 1939 m., traukiantis iš Klaipėdos, jachta po žiemos dar nebuvo nuleista į vandenį, tad ir liko. 1939 m. jachta buvo atplukdyta į Šventosios uostą, tačiau 1940 m. birželį ji atiteko sovietams...

1938 m. buvo minima Klaipėdos krašto prijungimo 15 metų sukaktis. Ta proga Klaipėdos šaulių rinktinės Fanieros fabriko ir Uosto būriams buvo įteiktos vėliavos. „Sukaktuvių išvakarėmis buvo atliktos tradicinės vėliavos prie koto prikallimo iškilmės. Iškilmėse dalyvavo rinktinės vadas plk. Liormonas, uosto direkcijos pirmininkas inž. Sližys, rėmėjų šaulių būrio vadas E. Simonaitis, gubernatoriaus patarėjas Morkus, ref. Rimdžius, savanorių kūrėjų atstovas Gailius, kitų būrių vadai, būrių tarybų ir šiaip įvairių organizacijų atstovai, iš viso apie 200 asmenų. Būrių vadai, kreipdamiesi į rinktinės vadą plk. Liormoną, pažadėjo gaunamas vėliavas saugoti ir jų vedini ginti savo tėvų žemę. Visi aukštieji svečiai paeiliui įkalė vinis į vėliavų kotus. Apeigos baigtos Tautos himnu.“

Kariniai Klaipėdos XX rinktinės uždaviniai

Nuo XX a. 3-iojo dešimtmečio pabaigos Lietuvos šaulių sąjungos rinktinėse vis ryškesnė darėsi kariuomenės įtaka, o galimybės kariškai veikti šauliams Klaipėdos krašte buvo ribotos.

1928 m. viduryje Lietuvos kariuomenės štabo sprendimu pradėta kurti nuosekli šaulių integravimo į valstybės gynybą sistema. Vyriausiojo štabo viršininkas gen. št. plk. Povilas Plechavičius išreiškė kariuomenės požiūrį į šaulius: „Šauliai pavojaus atveju galės daug padėti mūsų krašto gynimo reikalu. Jie privalės atlikti svarbesnių tiltų, kelių, geležinkelio stočių, įvairių sandėlių apsaugą ir kitus specialius uždavinius.“ 1928 m. balandžio 11 d. atskiru Vyriausiojo štabo Operacijų skyriaus įsakymu karo apygardų viršininkams buvo pažymėta, kad šauliai karo atveju galės prisidėti prie krašto gynybos.

Viena iš Lietuvos kariuomenės štabo įvardytų grėsmių Klaipėdos krašte buvo vietinių separatistiškai nusiteikusių gyventojų sukilimas, tad 1927 m. kovo 15 d. buvo parengtas planas sukilėliams malšinti. 1931 m. kariuomenės štabas papildomai nurodė kariuomenei padėti malšinti neramumus tuo atveju, jei policija ir šauliai to padaryti nepajėgtų. Praradus ryšį su karine vadovybe, buvo nurodyta veikti savo nuožiūra. Grėsmė buvo laikomi ir vietos komunistai, galintys organizuoti neramumus.

Klaipėdos krašto šaulių pajėgos turėjo padėti Lietuvos kariuomenei, kilus vietos gyventojų sukilimui, palaikyti tvarką, o karo su Vokietija atveju – saugoti strateginius objektus, surinkti transporto priemones ir trauktis kartu su kariuomene į Žemaitiją. Dalis šaulių, anksčiau tarnavusių Lietuvos kariuomenėje, mobilizacijos atveju turėjo būti pašaukta į reguliariusius Lietuvos kariuomenės dalinius. Planai, kaip Klaipėdos krašto šauliai turėtų veikti pavojaus atveju, aišku, buvo parengti, tačiau abejonių dėl jų įgyvendinimo kildavo. 1931 m. kariuomenės įsakyme dėl galimo sukilimo Klaipėdos krašte malšinimo buvo nurodyta, pastebėjus šaulių būrių ir policijos vadų neveiklumą, juos nušalinti ir informuoti vadovybę. 1932 m. kovo 29 d. III PD vadas plk. Edvardas Adamkavičius informavo Vyriausiojo štabo viršininką, kad dėl santykių su Vokietija blogėjimo ir vietos gyventojų priešiško Lietuvos karinio konflikto su Vokietija atveju Macikuose 6-asis PP negalėtų būti mobilizuotas, ir siūlė keisti pulko mobilizacijos vietą. 1933 m. kariuomenės štabo II (žvalgybos) skyrius referavo, kad dauguma XX rinktinės šaulių buvo Didžiojo Lietuvos lietuviai, vietos gyventojų nuošimtis šaulių būriuose buvo labai mažas, o būriai negausūs. Padėtis buvo geresnė vietovėse, kur veikė pasienio policijos padaliniai, nes dalis pasieniečių buvo šauliai. Šaulių karinis parengimas buvo menkas, būriai stokojo gabių, karinį pasirengimą turėjusių vadų, mokymai vyko vangiai arba išvis nevyko. Panemunės būryje buvo 25 rikiuotės šauliai, daugiausia pasieniečiai, ir būryje penkerius metus nevyko jokios rikiuotės pratybos. Pagėgių būrys buvo gausesnis – 50 vyrų, bet jo vadas nerūrėjo jokio autoriteto. Šilutėje iš 50 žmonių 29 buvo didlietuviai, kiti – vie-

Vytauto Didžiojo neįvykusiam karūnavimui paminėti iškilmės Klaipėdos piliavietėje, kuriose išrikuoti 7-ojo pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pulko kariai ir XX Klaipėdos šaulių rinktinės šauliai, 1930 m. rugsėjo 8 d. (Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukaktuvėms paminėti albumas. Kaunas, 1933 m.)

tiniai, kurie „su maža išimtimi laikosi ant tiek rezervuotai, kad nustojo patistikėjimo“. III PD vadas, atsižvelgdamas į operacijų planus, pageidavo, kad Klaipėdos krašte kuo daugiau pašto ir geležinkelių tarnautojų būtų šauliai.

Po Tauragės apskrities komendanto raporto su „nepatikimų“ Pagėgių apskrities valdininkų sąrašu kariuomenės žvalgybos skyriaus karininkai 1934 m. vyko į apskritį rinkti operatyvinės informacijos ir konstatavo, kad „esamos Pagėgių apskrities šaulių sąjungos jėgos skaičiumi ir apginklavimu yra visai menkos vertės“. Dauguma šaulių buvo valdininkai su šeimomis iš Didžiosios Lietuvos, pavojaus atveju galbūt būtų įstengę apginti savo įstaigas, bet sudaryti kokias nors operatyvines grupes iš jų būtų neįmanoma. Vietinių Klaipėdos krašto gyventojų LŠS buvo mažai, ir tie patys buvo pradėję išstoti iš sąjungos, nes prasidėjo vokiškų organizacijų grasinimai, sklido kalbos, jog „atėjęs Hitleris visus, kurie tik aktyviai prisideda prie lietuviško judėjimo, pakarsiąs“. Panašiai padėtis buvo įvertinta ir po pusmečio, kai 1934 m. III PD štabo viršininkas savo slaptame raporte konstatavo, jog, susipažinus vietoje su šaulių galimybėmis paremti kariuomenę, padėtis buvo visai kitokia, nei buvo galima spręsti iš gaunamų dokumentų. Pagal apsaugos planą, palei Nemuną šešiuose šaulių būriuose turėjo veikti 161 ginkluotas šaulys, turėjęs talkinti pasienio policijai uždarant sieną, tačiau vietoje buvo nustatyta, kad tokių yra tik 68,

Šaulių manevrų aptarimas Šilutės apskrityje, kalba rinktinės vadas, Klaipėdos krašto komendantas plk. Raimundas Liormanas, 1935 m.
Fotografas – O. Faltinas (LCVA)

pvz., iš 14 Bitėnų šaulių veikti kartu su pasienio policija netiko nė vienas, iš 18 Šilutės būrio – tik 5, iš 16 Paleičių būrio – tik 3, iš 29 Rusnės būrio – 10, o iš 39 Juknaičių būrio – 15 ir tik dauguma Pagėgių šaulių, 35 iš 45, galėjo būti panaudoti Nemuno gynybai. Anot karininko, „visų kitų būrių padėtis visiškai panaši į čia parodytą (faktiškai panaudotinių šaulių skaičius visur mažesnis negu rinktinės duotuose daviniuose)“. Toliau teigiama, kad „į šį „patikimųjų“ skaičių įeina centro valdžios įstaigų tarnautojai, kurie, pavojui ištikus, negalės būti nuo savo pareigų atitraukti. Geriausiu atveju jie galės laikinai apginti nuo vietinio mums nepalankaus gaivalo savo įstaigą (paštą, muitinę, gelež. stotį), bet tai tik „geriausiu atveju“ [išskirta dokumente]“. 1934 m. gen. ltn. E. Adamkavičius raporte kariuomenės Vyriausiojo štabo viršininkui dėl pasienio apsaugos Klaipėdos krašte dėstė: „Atsižvelgiant Klaipėdos krašto gyventojų nepatikimumo, kai yra pavojus, smulkūs apsaugos daliniai (išmėtytos sargybos) visai jiems nepasireiškus gali būti likviduoti.“ 1935 m. rugpjūčio 25 d. XX rinktinės vado padėjėjas A. Žemaitaitis aplankė 30-ąjį Kulėšių būrį ir konstatavo, kad per metus būrys sumažėjo, „veikimas apmiręs, visa darbuotė labai liūdnoj padėty. Vyriausios viso to priežastys: būrys susideda išimtinai iš vietinių asmenų, Klaipėdos krašto gyventojų, neturi stipresnių veikėjų, nėra tinkamo būrio vado. Vienintelis Centro valdžios įstaigos – pašto agentūros – tarnautojas labai pasyvus, nes įsirašė į šaulius tik su tikslu sustiprinti savo tarnybines padėtį. Pašto agentūros vedėjas yra dabartinės Direktorijos narys

Šventės Rambyne metu XX Klaipėdos šaulių rinktinėi įteikiama vėliava, prie kurios šauliai prisiekia nepamiršti Vilniaus, 1935 m. birželio 25 d.
Fotografas – I. Dobkevičius (LCVA)

p. Grigaitis – neaiškus lietuvis. Apylinkės pradžios mokyklų mokytojai arba vokiško nusistatymo, arba, jei ir lietuviai, tai prisidėti prie šaulių nenori arba bijo“. 1935 m. atlikus 13-ojo Natkiškių būrio patikrinimą, buvo konstatuota, kad jo „veikimui sudaro sunkumą tas, kad vietos kunigas viešai pareiškia savo nusistatymą prieš šaulius ir kitas lietuviškas vietos organizacijas“. 1937 m. III PD šaulių panaudojimo karo atveju plane buvo nurodoma „panaudoti visus nemobilizuojamus, patikimus, valstybiško nusistatymo, tinkančius apsaugai bei kovos uždaviniams šaulius“. Apie 1937 m. kariuomenės štabe buvo konstatuota, kad „atsižvelgiant į SA vienetų Klaipėdos krašte organizavimą, įvertinant jų parengimą ir augimą į rimtą karo pajėgą, o taip pat į jų neapykantą visam, kas lietuviška – tenka padaryti išvadą, kad Tauragės PR organizuoti Klaipėdos krašto ribose bet kokią pasipriešinimą įsiveržusiai vokiečių kariuomenei negalės“. Buvo numatyta, kad ginkluoto konflikto atveju Klaipėdos PR, 6-ojo PP batalionas, iš miesto pro SA ir galimo desanto iš Vokietijos būrius link Kretingos turės prasiveržti ginkluotos kovos būdu.

Svarstant pasienio su Vokietija Klaipėdos krašte apsaugos problemą, buvo siūloma šią funkciją iš VRM perduoti kariuomenei ir iš privalomosios karo tarnybos karių, kurie dėl komplikotos tarnybos Klaipėdos krašte turėjo būti „ypač pavyzdingi“, suformuoti 1 ar 2 batalionus, o apie šaulių panaudojimą net neužsimenama. 1936 m. patvirtinus naują mobilizacijos tvarkaraštį Nr. 4, pasienyje su Lenkija ir Vokietija priedangai iš pasieniečių ir šaulių turėjo būti

suformuoti PAB, tačiau I–III PAB buvo numatyta formuoti ne pasienyje su Vokietija, o Žemaitijoje palei Klaipėdos kraštą. Batalionai turėjo formuotis vien tik iš Kretingos, Tauragės ir Raseinių apskričių šaulių. Ir tik esant palankioms sąlygoms, gavus atskirą kariuomenės vado įsakymą, daliniai turėjo užimti ir ginti Nemuno upės pozicijas Klaipėdos krašte. Panašiai 1940 m. atgautame Vilniaus krašte dėl vietos gyventojų nepatikimumo buvo atsisakyta formuoti PAB. 1935 m. Lietuvos kariuomenės mobilizacijos direktyvoje nurodyta, kad pasienio apsaugai galėjo būti pasitelkiami tik nemobilizuojamieji bei „lietuviško nusistatymo ir pilnai patikimi“ šauliai. Tai kodėl tokių batalionų nebuvo planuojama formuoti Klaipėdos krašte, pasienyje su Vokietija, iš vietos šaulių? Nepatikimumą ir informacijos nutekinimą iliustruoja atvejais, kai 1938 m. balandžio 27 d. Kariuomenės teismas XX Klaipėdos rinktinės šaulį Ernestą Žemaitaitį nuteisė 15 metų sunkių darbų kalėjimo už tai, kad 1937 m. lapkričio 25 d. jis nuvyko į Tilžę ir Vokietijos slaptosios policijos valdininkui suteikė žinių apie Lietuvos kariuomenės dalinių dislokaciją ir priklausomybę, apie Pagėgiuose ir Macikuose stovėjusias kuopas.

Lietuvos kariuomenės parengtuose Klaipėdos krašto gynimo planuose buvo numatyta, kad Klaipėdos krašto „vokiškas gaivalas“, palaikomas Vokietijos, gali sukilti ir sukurti pretekstą įsiveržti Vokietijos kariuomenei, kad ši užimtų Klaipėdos kraštą. Buvo numatyta, kad sukilimo atveju vokiečiai bandys užimti valdžios, pašto, telefono, telegrafo įstaigas, geležinkelius ir uostą, o Vokietijos pajėgos įsiverš per Nemuną. Patogiausiomis kryptimis vokiečiams įsiveržti iš Rytų Prūsijos buvo laikomos: a) Rusnė–Šilutė; b) Šakūnėliai–Šilutė; c) Kaukėnai–Šilininkai–Juknaičiai; d) Tilžė–Panemunė–Pagėgiai; e) Ragainė–Vilkyškiai. Lietuvos ginkluotąsias pajėgas sudarė: pasienio policija, šauliai ir reguliarioji kariuomenė krašte. Pasienio policija buvo padalinta į tris grupes (Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių) pagal apskričių teritorijoje ribas. Taip pat pagal apskritis į tris kuopas turėjo būti padalinti ir XX Klaipėdos LŠS rinktinės šauliai. Pasienio policininkai ir netoli sienos buvę šauliai turėjo saugoti sieną, o priešui persikėlus per Nemuną šios pajėgos, sudarydamos priedangą, turėjo trauktis. Giliau krašte buvę šauliai turėjo saugoti įvairius valdžios ir komunikacijų objektus, o reguliariosios kariuomenės pajėgos turėjo malšinti Klaipėdos krašto vokiečių sukilimą, stabdyti vokiečių puolimą per Nemuną ir saugoti strateginius objektus. 1934 m. sausio 30 d. patvirtintoje naujoje „Klaipėdos krašto saugumui laiduoti“ direktyvoje buvo numatyta, kad į Klaipėdos kraštą iš Rytprūsių, kad paremtų vietinių vokiečių sukilimą, gali bandyti pereiti SS ir SA daliniai. Buvo numatyta, kad konflikto atveju Lietuvos pajėgos turės veikti pasienyje ir Klaipėdos krašto gilumoje palei pagrindinę geležinkelio liniją ir svarbiausiuose centruose (Klaipėda, Šilutė ir Pagėgiai). Visas Lietuvos pajėgas Klaipėdos krašte buvo numatyta padalinti į tris sektorius. Klaipėdos sektoriuje turėjo veikti Klaipėdos įgula, XX LŠS rinktinės Klaipėdos apskrities šauliai, XV Kretingos LŠS rinktinės Palangos, Kretingos bei Gargždų kuopos ir pasienio policija. Klaipėdos įgulos daliniai

Lietuvos kariuomenės Klaipėdos įgulos patruliai prieš išeinant patruliuoti į miestą, 1923–1934 m. (LCVA)

turėjo ginti miestą, o vieną kuopą pasiųsti į Macikų įgulą. XX rinktinės šauliai turėjo saugoti objektus mieste ir apskrityje, o XV rinktinės šauliai turėjo saugoti Kretingos–Klaipėdos geležinkelį. Šilutės sektoriuje turėjo veikti Macikų įgulos daliniai, viena pėstininkų kuopa iš Klaipėdos, šauliai bei pasienio policininkai. Pagėgių sektoriaus pajėgas sudarė XX LŠS Pagėgių apskrities ir IV Tauragės rinktinės šauliai, pasienio policininkai ir 8-ojo PP vienas batalionas, turėjęs saugoti Pagėgių geležinkelio mazgą. 1935 m. Tauragėje ir Pagėgiuose įsikūrus 7-ajam PP šią užduotį turėjo atlikti minėtas pulkas, o įgula iš Macikų iš viso buvo iškelta į Žemaičių Naumiestį.

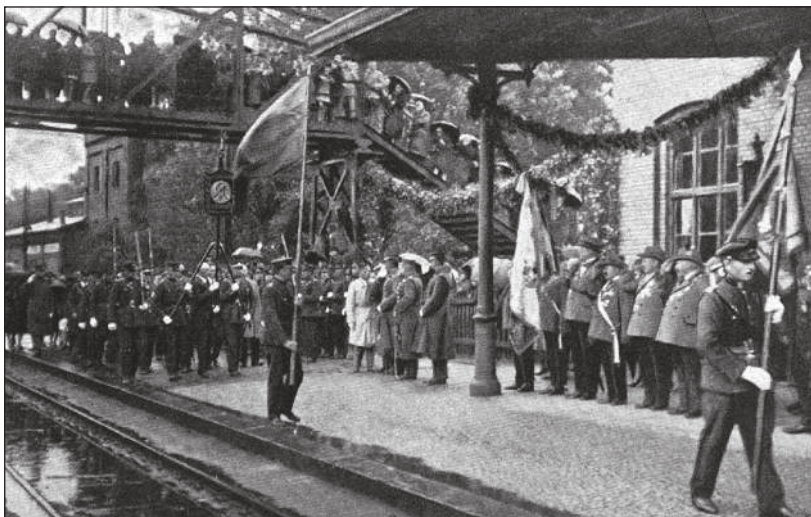
1932 m. Lietuvos kariuomenės parengtame Klaipėdos gynimo plane buvo numatyti trys galimi uostamiesčio puolimo variantai: desantas iš jūros, puolimas sausumoje (iš pietų pusės) ir desantas iš jūros bei puolimas sausumoje. Buvo manoma, kad desantas galėjo išsilaipinti uoste arba paplūdimyje tarp šiaurinio molo ir Girulių. Pavojaus atveju uosto prieigos jūroje turėjo būti stebimos iš švyturio ir Locų bokšto, o laivai turėjo atlikti žvalgybą toliau jūroje. Jei Kuršių marios būtų neužšalusios, desantas Smiltynėje būtų laikomas nepavojingu. Priešo desanto laivams priartėjus 100–200 m prie kranto, Lietuvos kariuomenė turėjo pradėti šaudyti iš sunkiųjų kulkosvaidžių ir artilerijos pabūklų. Pėstininkai turėjo likti rezerve ir įsitraukti į mūšį tik priešui išsilaipinus į krantą. Kariuomenės daliniams buvo pavesta sutrukdyti desantui išsilaipinti į krantą, o išlaipintą desantą lokalizuoti ir nustumti atgal į jūrą. Kartu buvo parengtas dalinių išsidėstymo Klaipėdoje planas. Verta pažymėti, kad Lietuvos

2 žemėlapis. 1932 m. Lietuvos kariuomenės parengtas Klaipėdos gynimo planas

Sutartiniai ženklai:

- Lietuvos kariuomenės gynybinės ribos puolimo iš jūros atveju
- - - - - Lietuvos kariuomenės gynybinės ribos puolimo iš uosto atveju
- Lietuvos kariuomenės gynybinės ribos puolimo sausuma iš pietų atveju

Vytauto Didžiojo paveikslo sutikimas Šilutės geležinkelio stotyje, 1930 m. liepos 23 d. (*Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukaktuvėms paminėti albumas*. Kaunas, 1933 m.)

kariuomenei taktiniu požiūriu gynimosi pozicijos Vokietijos puolimo atveju Klaipėdos mieste buvo palankios, nes miesto statiniai buvo gera priedanga ir buvo galima gana lengvai keisti pozicijas. Tačiau ar Vokietijos karinės pajėgos būtų drįsusios apšaudyti vokiečių gyvenamą miestą artilerijos ugnimi, o karinė vadovybė būtų pateisinusi civilių vokiečių gyventojų aukas?

Priešui bandant išsilaipinti Melnragės ir Girulių paplūdimiuose, Lietuvos kariuomenė planavo gintis paplūdimyje, o vėliau trauktis į „Strandvillas“ (restoranas prie švyturio) – Alte Sandwehro – Scharlottenhofo ribas³. Puolimo tik iš sausumos atveju Lietuvos kariuomenė planavo pradėti gintis pozicijose Kuršių marios–Smeltė–Rumpiškė–Sendvaris–Wilhelmshohe⁴–Dangė (kur upė daro apie 90° posūkį), o vėliau atsitraukti už Dangės. Puolimo ir iš jūros, ir iš sausumos atveju rytų kryptimi kariuomenė planavo gintis dešiniajame Dangės krante. Tad dešiniąjį besiginančios Lietuvos kariuomenės sparną turėjo dengti marios, o kairįjį – Dangė. Esant priešo persvarai buvo galima ginantis trauktis į Kretingą, iš sausumos pusės dengiantis Dangės upe ir išsaugant komunikacijos linijas.

3 Alte Sandwehr – XIX a. pradžioje į šiaurę nuo miesto supiltas pylimas apsaugai nuo smėlio pustomo. Scharlottenhof – Aulaukio dvaras, buvęs dabartinių LDK Butegeidžio dragūnų karveivinių vietoje.

4 Aukštuma į rytus nuo geležinkelio tilto per Dangės upę, ant kurios 1959 m. buvo įkurtos Joniškės kapinės, žemėlapyje žymima *Whs.* (*Wirthaus* – smukle, karčema).

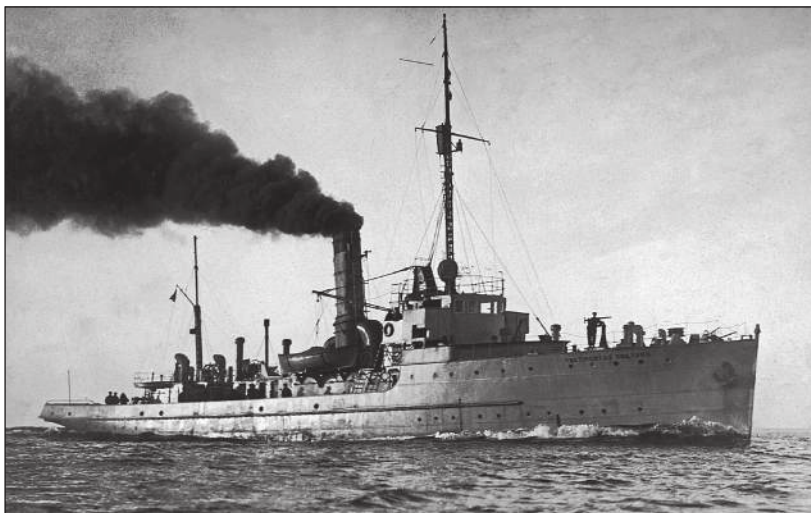
Tačiau manytume, kad Vokietijos karinio laivyno desanto iš jūros atveju, jei sukilusių vietinių vokiečių pajėgomis iš anksto nebūtų užsitikrinta uosto krantinių kontrolė, išsilaipinimui tinkamesnė vieta buvo Melnragės ir Girulių paplūdimiai, nes čia buvo galima aktyvi artilerinė parama iš laivų nesugriau- nant miesto pastatų ir nepatiriant daug civilių aukų. Verta pažymėti, kad Lietuvos kariuomenė praktiškai neturėjo tinkamos artilerijos, kad sugebėtų atremti jūros desanto laivų ataką.

Klaipėdos gynimo plane buvo numatyta, kad besiginančios Lietuvos kariuo- menės pajėgas sudarys du batalionai, tačiau 4-ajame dešimtmetyje miesto įgulą sudarė tik vienas pėstininkų batalionas (7-asis, o nuo 1935 m. – 6-asis PP). 1936 m. kariuomenės vadas nurodė Klaipėdoje laikyti pulko štabą, „senų“ kareivių batalioną, mokomąją ir ryšių kuopas, ūkio būrį. Mobilizacijos atveju iš šių dalinių turėjo mobilizuotis 6-ojo PP du batalionai, vienas batalionas tu- rėjo mobilizuotis Kretingoje, kur turėjo būti saugomas tam reikiamas turtas. Plungėje buvusio bataliono pagrindu turėjo mobilizuotis direktyvoje nuro- dytos dalys ir įstaigos. Prieš pradėdamos veikti Lietuvos pajėgos Klaipėdoje turėjo mobilizuotis arba tai atlikti lygiagrečiai vykdydamos kovines užduotis, bet jau 1939 m. kovo 3 d. buvo priimtas sprendimas karo atveju Klaipėdos krašto rezervistų nemobilizuoti, o 6-ojo PP mobilizacinį centrą perkelti į Kre- tingą, kur turėjo vykti pulko mobilizacija karo atveju. Klaipėdoje buvo paliktas ir atleistas nuo mobilizacijos priedangos batalionas su pulko štabu.

Klaipėdos uosto kontrolės plane buvo numatyta, kad visi pasienio policio- jos laivai turi susitelkti Koppalio tvirtovės perkase ir pereiti karo laivo vado žinion. Karo laivas turėjo užimti pozicijas pagal aplinkybes, pagrindinis tiks- las buvo užtikrinti į uostą įplaukiančių ir išplaukiančių laivų kontrolę. Locų bokšte turėjo būti sustiprintas stebėjimas, kiekvieną atplaukiantį laivą dar jūroje turėjo pasitikti locų laivas, prieš tai pranešdamas pasienio policijai ir muitinei, kurios locų laivu turėjo siųsti savo kontrolės personalą. Patikrinimo metu pastebėjus pavojų reikėjo pranešti pasienio policijai arba iššauti tris raudonas signalines raketas.

Sausuma Klaipėdą pulti galėjo Vokietijos pajėgos arba sukilę Klaipėdos krašto vokiečiai. O desantą iš jūros galėjo organizuoti ne tik vokiečiai, bet ir lenkai. Operatyviniame plane Nr. 3 „L“ buvo numatyta, kad karo su Lenkija atveju jos laivynas iš karto gali blokuoti Klaipėdos uostą, o po 4–5 dienų išlai- pinti maždaug vienos divizijos dydžio desantą. Konstatuota, kad desantui iš- laipinti būtų tinkamas visas Lietuvos pajūris, o ypač Klaipėdos ir Šventosios uostų prieigos. Prieš šias lenkų pajėgas Lietuva planavo pasiųsti I pėstininkų brigadą, kuri iki 1939 m. turėjo formuotis iš 6-ojo PP (po mobilizacijos 6-asis ir 15-asis PP), ir 7-ąjį PP su artilerija bei pagalbiniais daliniais.

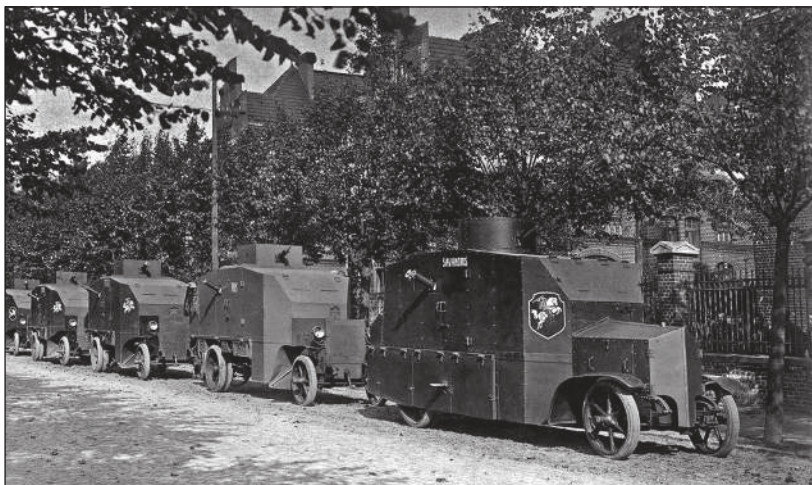
Klaipėdos krašto saugumo planas iš esmės buvo skirtas tam atvejui, jei kiltų vietinių vokiečių sukilimas ir jei iš Rytprūsių jiems į pagalbą bandytų atvykti SS ar SA formuotės. Klaipėdos miesto ir uosto kontrolės bei gynimo planai numatė jūros stebėjimą ir uostamiesčio gynybą iš jūros bei sausu-

Lietuvos karinio jūrų laivyno mokomasis karo laivas „Prezidentas Smetona“, 1935 m. rugpjūtis (LCVA)

mos pusės. Tačiau tuo atveju, jei puolimas vyktų ir iš jūros, ir iš sausumos, natūralu, kad pagal pasirinktas pozicijas miesto gynyba buvo planuojama tik siekiant užtikrinti evakuaciją. Verta atkreipti dėmesį, kad buvo numatyti trys galimi puolimo scenarijai: 1) vietinių vokiečių sukilimas su veiksmis tik iš sausumos pusės; 2) Vokietijos puolimas iš jūros ir sausumos pusės; 3) Lenkijos desantas iš jūros, kilus Lietuvos–Lenkijos konfliktui. Žinoma, pirmas variantas galėjo būti priedanga ir antram variantui tuo atveju, jeigu sukiltų Klaipėdos krašto vokiečiai, o vėliau įsiveržtų Vokietijos kariuomenė. Akivaizdu, kad Lietuvos kariuomenė planavo tik malšinti vietinių vokiečių sukilimą ir užkirsti kelią SS bei SA formuotėms keltis per Nemuną ir ginti Klaipėdą, jei puolimas vyktų tik iš jūros pusės. Toks puolimas buvo galimas tik lenkų, nes karo su Vokietija atveju būtų buvęs neišvengiamas puolimas ir sausuma. Tai iliustruoja 1939 m. kovo įvykiai, kai Vokietijos kariuomenė persikėlė per Nemuną, o į Klaipėdą laivynas atplukdė desantą. Kilus plataus masto konfliktui, Lietuvos kariuomenė turėjo trauktis iš Klaipėdos krašto ir gintis Žemaitijoje.

Pagal kariuomenės štabo parengtus planus buvo numatyta, kad 1935 m. reorganizuoti šauliai talkins kariuomenei, apibrėžta jų vieta gynybos, mobilizacijos, pirmųjų karo veiksmų metu. 1938 m. KAM parengė direktyvą (ŠA-DIR), kurioje nurodoma, kad karo atveju šauliai turi padėti kariuomenei: pastatyti postus prie tiltų, tunelių, viadukų, elektros stočių ir t. t. Savarankiškai veikiantys šaulių būriai turėjo saugoti objektus, priešui rengti kliūtis (deginti

Lietuvos kariuomenės šarvuočiai „Ehrhardt / Daimler Behelfswagen“ („Savanorius“, „Aras“, „Šarūnas“, „Pragaras“ ir „Perkūnas“) prie Klaipėdos kareivinių, XX a. 3-iasis dešimtmetis (LCVA)

tiltus, ardyti brastas, naikinti ryšio priemonės), o likę užnugaryje – terorizuoti priešą netikėtai išpuoliais.

Direktyvoje ŠADIR buvo konstatuota, kad dėl krašto gyventojų nepalankumo Klaipėdos krašte, kariuomenei atsitraukus, partizaniniai karo veiksmai, skirtingai nei likusioje Lietuvoje, būtų negalimi. Toje pačioje direktyvoje buvo numatyta, kad Klaipėdos miesto šauliai turėjo surinkti ir į 6-ąją PP pristatyti transporto priemones. Mieste šauliai turėjo saugoti įvairius objektus: paštą, uostą, tiltus, gamyklas, sandėlius, komendantūrą ir t. t. Šauliai pradėti veikti turėjo: a) gavę III PD vado įsakymą PABU, b) paskelbus mobilizaciją ir c) priešui staiga užpuolus Lietuvą. Ginklai buvo saugomi vietose, kur buvo galima užtikrinti jų saugumą, priežiūrą ir apskaitą. Jų išdavimas karo atveju turėjo būti įgyvendintas labai skubiai. Išduoti ginklus buvo galima gavus LŠS vado nurodymą. Iš anksto išduoti ginklus buvo bijoma dėl saugumo. Karinio pavojaus atveju LŠS Klaipėdos krašte turėjo: a) malšinti vietinių vokiečių sukilimą; b) pasienio policijai padėti sustiprinti sienos apsaugą; c) saugoti strateginius objektus; d) traukiantis rengti kliūtis priešui ir naikinti infrastruktūrą; e) kartu veikti su reguliariosios kariuomenės daliniais.

Pagal ŠADIR direktyvą, šaulių rinktinės prasidėjus karui arba paskelbus mobilizaciją operatyviniu atžvilgiu buvo priskirtos prie skirtingų dalinių. Tauragės priedangos rinktinė priklausė XX Klaipėdos rinktinės Pagėgių ir Šilutės apskričių šauliai, o Klaipėdos PR – XX Klaipėdos rinktinės Klaipėdos apskrities šauliai.

Antilietuviškas mitingas Klaipėdoje (Smeltės priemiestyje) po miesto ir krašto prijungimo prie Lietuvos, 1923 m. (LCVA)

Politinė įtampa Klaipėdos krašte: šauliai ir vokiečių nacionalistai

Įtampa tarp Lietuvos centrinės valdžios ir vietinių krašto gyventojų tvyrojo nuo pirmųjų metų. 1923 m. balandžio 6–11 d. vyko vienas rimčiausių XX a. 3-iojo dešimtmečio incidentų Klaipėdoje – vietos gyventojų streikas. Balandžio 8 d. Smeltėje susirinko apie 9 000 žmonių minia, kurią vaikyti buvo pasiūsta Lietuvos kariuomenė, o radikaliai nusiteikę gyventojai Lietuvos kariams šaukė „Szameiten, raus!“

1924 m. rugpjūčio 2 d. Lietuvos kariuomenės vyriausiasis štabas 7-ojo pėstininkų pulko vadą plk. ltn. Petrą Genį telegrama informavo, kad rengiamas jo vadovaujamo pulko užpuolimas. Pulko vadas pranešė, kad vietiniai gyventojai planuoja sukilti naktį iš rugpjūčio 4-osios į 5-ąją. Sužinojus apie maišto vadų susirinkimo vietą, rugpjūčio 2-osios naktį vienuolika jų buvo suimta su įkalčiais. Spauda rašė, kad apie 400 vyrų, vadovaujami buvusio Vokietijos kariuomenės feldfelbio Friedricho Blumenau, Klaipėdos kareivines planavo pulti apie 1.00–2.00 val. nakties. 1924 m. rugpjūčio 4 d. Vyriausiasis štabas III karo apygardos viršininką informavo, kad vietinių gyventojų sukilimas Klaipėdos krašte vėl buvo laukiamas rugpjūčio 23–25 d. 1924 m. pabaigoje Lietuvos kariuomenės vyriausiasis štabas dar kartą informavo 7-ojo PP vadą, kad kalėdinių švenčių metu vietos vokiečiai ar komunistai gali bandyti suorganizuoti „pučą“. Gruodžio 30 d. pulko vadas pranešė, kad jo turimomis

Lietuvos Respublikos Steigiamojo Seimo šeštųjų metų iškilmės. Lietuvos kariuomenės 7-ojo pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pulko kariai (Klaipėdos įgula) išrikiuoti paradiui Klaipėdoje, 1926 m. gegužės 15 d. (LCVA)

žiniomis naktį vokiečiai planavo pulti Šilutės įgulą, kuri buvo tam pasirengusi. Vyriausiasis štabas nedelsdamas davė nurodymus parengti 5-ąjį pėstininkų pulką vykti į Klaipėdą, buvo parengtas pulko išvykimo planas. Visgi kitą dieną plk. lttn. P. Genys informavo, kad „nieko neįvyko“.

1924 m. tarp Klaipėdos krašto šaulių ir vietos vokiečių įvyko keletas incidentų, kurie skatino tolesnę įtampą ir formavo neigiamą šaulių įvaizdį tarp vokiečių.

Tų metų rugpjūčio 24 d. Klaipėdos XX rinktinės Natkiškių būrio vadas Bišovas po kontraversiško konflikto su nacionalistiškai nusiteikusiais vokiečiais vieną jų nušovė, o kitą sužeidė. Bišovas autonominės Klaipėdos krašto valdžios organų buvo nuteistas dviems metams kalėjimo. Bišovo nuteisimą Klaipėdos krašto šauliai vertino kaip keršto aktą, susidorojimą ne kaip su nusikaltusiu asmeniu, bet kaip su lietuviu, ir vokiečių pasikėsinimą prieš Klaipėdos krašto šaulius bei visą Šaulių sąjungą. „Klaipėdos krašto vokiečiai mėgsta girtis savo kultūra, bet Bišovo byloje jie pasirinko ne teisingumo ir teisėtumo kelią, o Afrikos žmogėdrų kruvinojo keršto paprotį“, – rašė „Trimitė“.

Po krašto prijungimo prie Lietuvos pradėjus kilti nepasitenkinimui tarp vietos vokiečių dėl vykdomos lietuviškos veiklos, autonominės krašto valdžios organų požiūris į šaulius nuo pat pradžių buvo neigiamas, tad buvo nutarta LŠS narius krašte nuginkluoti. Tačiau LŠS priklausę ginklai buvo saugomi šaulių namuose, todėl jų pareiga buvo saugoti patikėtą karinį turą.

Šilutės šaulių būrys 1931 m. kovo 22 d. (LCVA)

1924 m. spalio 30 d. įvykį Klaipėdos krašte verta aprašyti plačiau. Tą dieną 313-ojo (Vanagų) šaulių būrio vadas, ūkininkas Martynas Pėteraitis Agluonėnuose nušovė vyresniąjį policijos vachmistrą F. W. Heidemanną, kuris Klaipėdos krašto valstybės gynėjo įsakymu buvo atvykęs pas M. Pėteraitį atimti iš jo Šaulių sąjungai priklausančių ginklų. Remiantis Klaipėdos krašto autonominės valdžios sprendimu, pas Vanagų būrio vadą, tarnavusį kaizerinės Vokietijos kariuomenėje, M. Pėteraitį į Agluonėnus atvyko trys autonominei krašto valdžiai pavaldūs policininkai, reikalaujami atiduoti pas jį saugomus būrio ginklus. M. Pėteraitis turėjo du Šaulių sąjungai priklausančius ginklus, taip pat penkis jam priklausiusius ginklus, iš jų du medžioklinius šautuvus ir du pistoletus. M. Pėteraičiui atsisakius atiduoti ginklus buvo nušautas F. W. Heidemannas.

Šis iš pirmo žvilgsnio kriminalinis konfliktas virto rezonansine byla tarp Klaipėdos krašto autonominės ir Lietuvos centrinės valdžios. Formaliai M. Pėteraičio likimą turėjo spręsti Klaipėdos krašto teisminės institucijos, tačiau pagal 1924 m. Lietuvos šaulių sąjungos įstatymą LŠS buvo visuomeninė organizacija, pavaldi krašto apsaugos ministru ir ginklus savo tikslams užtikrinti gaudavo iš KAM, tad autonominės valdžios reikalavimas atiduoti ginklus, kurie jai nepriklausė, buvo neteisėtas.

Klaipėdos krašto statuto karo teismų kompetencijos srityje neapibrėžus „kario“ sąvokos, šiuo klausimu „nebuvo vieningos nuomonės tarp Valstybės

ir vietinių organų“ ir daugiausia buvo ginčijamasi „dėl vietinės teismų kompetencijos už nusikalstamus darbus, padarytus Šaulių sąjungos narių, vartojant ginklą“ (J. Robinzonas). Kai kitą dieną po įvykio krašto autonominės policijos atstovai atvyko M. Pėteraitį suimti, kieme jie sutiko XX Klaipėdos šaulių rinktinės vadą J. Brūvelaitį, krašto tarėją dr. Oselies iš Krašto direktorijos ir vieną karininką, kurie paaiškino, jog M. Pėteraitis nėra pavaldus krašto policijai ir išsivežė agluonėniškį savo mašina. Tuo metu Lietuvos karinės institucijos M. Pėteraitį traktavo kaip pareigas einantį karį, todėl jis buvo suimtas Klaipėdoje dislokuoto 7-ojo pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pulko vado plk. ltn. Petro Genio įsakymu ir saugomas Klaipėdos kareivinėse.

Vokietijos generalinis konsulas Klaipėdoje Freundt Klaipėdos krašto gubernatoriui Jonui Budriui pareiškė, jog nušautas F. Heidemannas turėjo Vokietijos reicho pilietybę ir šią bylą turinčios spręsti autonominės Klaipėdos krašto teisminės instancijos. Vokiečių pusė įrodinėjo, jog Lietuvoje priimtas LŠS įstatymas „Klaipėdos krašto valdžios žiniuose“ lietuvių ir vokiečių kalbomis – kaip to reikalavo Klaipėdos krašto konvencija – buvo paskelbtas tik 1924 m. lapkričio 28 d., tad M. Pėteraitis įvykio metu negalėjo būti traktuojamas kaip karys, be to, LŠS įstatyme nepasakyta nė vieno žodžio, kad šauliai „už prasižengimus būtų Kariuomenės Teismo baudžiami“. Po ilgų ginčų Lietuvos vyriausybės tribunolas 1925 m. nusprendė, kad M. Pėteraitį, kaip šaulį, teis Kariuomenės teismas. Kariuomenės teismas įvyko 1926 m. vasario 26 d. Kaune, kurio metu M. Pėteraitis buvo visiškai išteisintas.

[tampa Klaipėdos krašte neliko nepastebėta Lietuvos šaulių sąjungos vadovybės. 1925 m. kovo 1 d. LŠS būrių atstovų suvažiavime Kaune Centro valdybos narys L. Vailionis kalbėjo, jog po sėkmingo 1923 m. sukilimo krašte tarp gyventojų kilo nepasitenkinimas Lietuvos politika: „Savo nepasitenkinimą klaipėdiečiai nukreipė ir prieš Šaulių sąjungą. Tą parodo Bišofo ir Peteraičio bylos. Įvairios vokiečių organizacijos pirmiau pasislėpusios iškilo ir smarkiai pradėjo priešvalstybiniai veikti. Ypatinga jų neapykanta buvo nukreipta prieš Šaulių sąjungą [...], vyko užpuldinėjimas atskirų Klaipėdos šaulių būrių arba pavienių šaulių. Klaipėdos šaulių tarpe kilo smarki reakcija prieš vokiečius.“

1927 m. gruodžio 27 d. Šilutėje įvyko Klaipėdos rinktinės būrių suvažiavimas, kuriame buvo įvardinta, jog šaulių veikimas yra ypač sunkus ten, kur „suvokietinti gyventojai“ pasiduoda vokiečių agitacijai.

Šauliams Klaipėdos krašte turėjo būti skiriamas svarbiausias vaidmuo, „tautinės dvasios pakėlimui“ LŠS rengdavo įvairius renginius, minėjimus, paskaitas Lietuvos istorijos tematika, organizuodavo ir dalyvaudavo Jūros šventėse.

Kita vertus, negausūs Klaipėdos krašto šauliai stengėsi sudaryti jėgos įspūdį vietiniams gyventojams. Taip 1931 m. spalio 3–4 d. Pagėgių apskrityje buvo rengiami kariuomenės manervai, kuriuose dalyvavo apie 300 šaulių. Norėdamas padaryti įspūdį vietos vokiečiams Klaipėdos XX rinktinės vadas J. Brūvelaitis 7-ojo pėstininkų pulko vado gen. št. plk. Antano Breimelio prašė paskolinti 250–300 šautuvų, nes rinktinė jų teturėjo tik 103.

Lietuvos šaulių sąjungos XX Klaipėdos rinktinės vėliava, XX a. 4-asis dešimtmetis (Šarūno Toliušio asmeninė kolekcija)

Ernsto Neumanno ir Theodoro von Sasso bei kitų Klaipėdos krašto asmenų teismo procesas Kaune, juos kaltinant siekiu sukelti ginkluotą separatistinį sukilimą Klaipėdos krašte, nuotraukoje įkalčiai – konfiskuoti ginklai, 1935 m. Fotografas – V. Brazaitis (LCVA)

Tarp šaulių ir vietos gyventojų tarpukariu Klaipėdos krašte kildavo įtampa dėl simbolių, kultūrinės bei visuomeninės veiklos. 1932 m. gegužės 19 d. Klaipėdos krašto komendantas rašė: „Turint omeny dabartines politines aplinkybes ir p. Gubernatoriui pritariant, prašau įsakyti būrių vadams nedaryti jokių šaulių susirinkimų, užsiėmimų, ekskursijų, pasivaikščiojimų ir t. t. iki atskiro mano pranešimo. Apie duotą įsakymą prašau man skubiai pranešti.“ Tai buvo susiję su „Biotcherio byla“ Tarptautiniame Hagos teisme.

1933 m. Vokietijoje į valdžią atėjus Adolfui Hitleriui, smarkiai sustiprėjo nacionalsocializmo įtaka Klaipėdos krašte. 1934 m. Lietuvos valdžia išleido radikalų „Tautai ir valstybei saugoti įstatymą“, kuris iššaukė vokiečių protestus. Kaune 1934–1935 m. vyko Saaso ir Neumanno procesas, kuriame Klaipėdos krašto vokiečių politiniai veikėjai buvo kaltinami antivalstybine veikla. Įtampą kėlė Klaipėdos krašto gubernatoriaus Antano Merkio „atlietuvinimo“ politika, kuri skatino vokiečių ir memelenderių slinktį nacionalsocializmo linkme.

Kietos gubernatoriaus A. Merkio linijos nepalaikė net ir proletuviškai nusiteikę vietos gyventojai, tarp kurių buvo ir Šaulių sąjungos nariai. Verta konstatuoti, kad XX a. 4-ojo dešimtmečio viduryje vietinių gyventojų Klaipėdos XX rinktinėje beveik nebeliko. Net pirmieji šaulių būrių organizatoriai Klaipėdos krašte – M. Jankus, J. Vanagaitis, V. Šaulinskas, J. Lėbartas ir kiti nutraukė ryšius su šauliais. Kartais iš tarnybos Lietuvos kariuomenėje grįžę vyrai iš Klaipėdos krašto, paveikti tautinės propagandos, pareiškėdavo norą tapti šauliais, bet Lietuvos valdininkų nepasitikėjimas, ilgas pareiškimų nagrinėjimas ir vokiečių vykdoma propaganda priversdavo juos grįžti į vokišką įtaką. Tad šauliais Klaipėdos krašte daugiausia buvo čia atsikėlę lietuviai – darbininkai, tarnautojai ir valdininkai. Smarkiai trūko ūkininkų, kurie Didžiojoje Lietuvoje buvo pagrindinė LŠS atrama. Kaip rodo dokumentai, 1934 m. XX Klaipėdos šaulių rinktinėje buvo 1 004 šauliai, iš kurių gimusių šiame krašte buvo 493, o Klaipėdos skyriuje tokių buvo vos 30.

Lietuvišką įtaką Klaipėdos krašte silpnino nesutarimai tarp „Jaunosios Lietuvos“, kurią rėmė Prezidentas A. Smetona, bei Šaulių sąjungos. Jaunalietuviai, kuriuos Klaipėdos krašte atstovavo jaunimo organizacija „Santara“, nuo 1934 m. pamažu radikalėjo ir kartais jų retorika atkartodavo „rasinio grynumo“ teorijas. Taip „Santaros“ vadovas Martynas Gelžinis 1935 m. lapkričio 11 d. „Jaunosios Lietuvos“ suvažiavime Kaune pasakė: „Tautybę išvedama iš kilmės, iš rasės, iš kraujo. Todėl Klaipėdos krašte nėra trijų tautybių, nėra lietuvių, memelenderių ir vokiečių, o tik dvi šeimos – lietuviai ir vokiečiai. Memelenderių tautybė tėra nesveikos galvosenos vaisius.“

Santykiai tarp Klaipėdos šaulių, kurių daugumą sudarė didlietuviai, ir „Santaros“, kurių gretose dominavo lietuvininkai, smarkiai pablogėjo 1935 m., kuomet Klaipėdos krašto komendantas R. Liormanas net norėjo sudaryti ginčų sprendimo komisiją dviejų tautinių lietuviškų organizacijų nesutariams išspręsti.

Šaulių sąjungos spauda nesinaudodavo rasistiniais argumentais norėdami pabrėžti ideologinės kovos dėl Klaipėdos krašto prioritetus. Šauliai gana racionaliai vertino nacionalsocializmo pavojų, kylantį Lietuvai bei visai Rytų Europai. Po Saasso ir Neumanno Kauno proceso bylos Lietuvos šaulių sąjungos leidinys „Trimitas“ rašė:

„Nuo savo tikslo – pagrobti Lietuvą vokiečiai neatsisakė. Jei neatsisakė respublikoniškoji Vokietija, tai hitleriška Vokietija visai atvirai kalba. Vokiečiams vaidenasi „plotai be ribų“, į kuriuos kelias veda per Lietuvą. Neumanninukų ir sassinukų byla vaizdžiai parodo, kad vokiečių nacionalsocialistiškas imperializmas jau buvo susisukęs Lietuvoj tvirtą gūžtą [...] Nuo savo programos veržtis į rytus vokiečiai nemano atsisakyti. Šiandien veržimasis eina žodžiu, nacionalsocialistiška agitacija. Kad ateityje nebūtume veržimosi auka, turim jau dabar visiškai nugalėti ir išnaikinti savo krašte vokiško hitlerizmo dvasią.“

Tačiau įveikti „vokiško hitlerizmo dvasią“ Klaipėdos krašte jau buvo per vėlu – paskutiniaisiais taikos Europoje metais lietuvių įtaka tirpo, o vokiečių augo.

Krizė: 1938–1939 metai

1938 m. Klaipėdos krašte pribrendo politinė krizė, kurios Lietuvos vyriausybės išspręsti negalėjo. Smarkiai pagausėjo incidentų tautiniu pagrindu. 1938 m. vokiečių kruizinių laivų atvykimo į Klaipėdą metu įvyko kruvini susirėmimai tarp vokiečių ir uosto darbininkų, kurių dalis buvo XX Klaipėdos rinktinės atstovai. 1938 m. birželio 28 d. vykusio susirėmimo metu buvo nušautas „Santaros“ narys šešiolikmetis Petras Kontautas, kurio laidotuvėse spaudos teigimu dalyvavo tūkstančiai žmonių.

1938 m. gruodžio 4 d. Priekulėje kilus incidentui dėl pasisveikinimo, trys asmenys biliardo lazdomis užmušė devyniolikmetį lietuvį Benediktą Jonušį. Vaikinas žuvo, nes atsisakė pasisveikinti „vokišku sveikinimosi būdu“ – „Heil Hitler“. Buvo sulaukyti ir trys įtariamieji – Adolfas Buschardas, Etnas Buschingsas ir Karlas Groegeris. Žuvęs B. Jonušys Klaipėdos miesto kapinėse buvo palaidotas 1938 m. gruodžio 9 d., o vaikino laidotuvėse, lietuviškos spaudos teigimu, dalyvavo apie 5 000 žmonių. 1938 m. pabaigoje šaulys Jonas Martinaitis informavo, kad buvo nepažįstamo asmens sustabdytas ir grasinant pareikalauta pasisveikinti „Heil Hitler“, todėl prašė instrukcijų, kaip panašiais atvejais elgtis. Kitas šaulys kandidatas iš Kavolių būrio Jonas Kočinas panašiai nepažįstamo asmens buvo sustabdytas, ginklu grasinant reikalauta pasveikinti „Heil Hitler“, tačiau šis šaulys ginklą iš užpuoliko atėmė ir pristatė būrio vadui. Minėto pobūdžio incidentai lėmė, kad 1939 m. sausio 20 d., pasitraukimo iš Klaipėdos išvakarėse, Lietuvos kariuomenės vadas brg. gen. S. Raštikis nurodė klaipėdiškių sveikinimąsi pakeliant ranką ir tariant „Heil!“ laikyti vietos gyventojų sveikinimosi papročiu ir į tokį sveikinimąsi, esant su uniforma, atsakyti pagal statutą, o esant civiliais drabužiais, taip, kaip Didžiojoje Lietuvoje priimta arba pagal klaipėdiečių paprotį. Tad net Lietuvos karinės struktūros kapituliavo prieš Klaipėdos krašto nacius, o autonominis Klaipėdos kraštas pamažu virto „nacionalsocialistine sala“, kurioje Lietuvos pozicijos tik silpnėjo.

Dėl 1938 m. lapkritį, didžiausio nacionalsocialistinio pakilimo Klaipėdoje metu, įvykdyto pasikėsinimo prieš Klaipėdos nacistą, *Ordnungsdienst* narį Grigoraitį buvo kaltinami Smeltės būrio šauliai, grasinta, kad vokiečiai imsis atsakomųjų veiksmų, *Notweher*, jeigu šauliai nebus nuginkluoti. 1938 m. pabaigoje, o ypač po nesėkmingų lietuviams 1938 m. gruodžio 11 d. rinkimų į VI Klaipėdos krašto Seimelį, vietos šauliai jau nebedrįsdavo uniformuoti pasirodyti Klaipėdos gatvėse, nes pronacistinių organizacijų *Ordnungsdienst* ir *Sicherheits-Abteilung* vyrai juos provokuodavo muštynėms.

1938 m. pradžioje, praėjus penkiolikai metų nuo Klaipėdos krašto prijungimo ir ruošiantis minėti Lietuvos nepriklausomybės dvidešimtąsias metines, Klaipėdos įgulos viršininkas konstatavo: „Klaipėdos ir Macikų įgulos kariuomenės dalys stovi nepalankiose su vietos visuomene sugyvenimo sąlygose. Dalis visuomenės yra suvokietėjusi, su neapykanta žiūrinti į karius, kas

sudaro neleidžiančias su jais kariams bendrauti aplinkybes. Ir toji visuomenės dalis gyvena visai nuo karių atsiskyrusi, su jais kultūriškai nieko bendra neturėdama. <...> Šalia vokiškosios dalies esančioji lietuvių visuomenė, su kuria kariams priderėtų kultūriškai bendrauti, materialiai yra silpna. Gyvena mažu kultūrinių pramogų skaičiumi.“ Konstatuota, kad karių įgulos neturėjo tinkamų patalpų renginiams, o mieste už patalpas buvo imamas didelis nuomos mokestis. 1936 m. Šilutėje buvo įsteigtas šaulių choras, tačiau po trejų veiklos metų, 1939 m. kovą, Klaipėdos krašto vyr. dirigentas Alfonsas Mikulskis apgailestavo, kad „kad iki šiol šilutiškiai neparodė reikiamo supratimo dainos meno srityje“, o Klaipėdos krašte šaulių chorų organizavimas buvo ypač sunkus darbas.

1938 m. spalį Lietuviškųjų organizacijų komiteto Klaipėdos krašte memorandumu buvo konstatuota, kad Lietuvai ir lietuviškumui kenkė vietos gyventojų ignoravimas ir gaivališkas bei neribotas gyventojų iš Didžiosios Lietuvos antplūdis į Klaipėdos kraštą, nes „<...> „kolonizavimo“ priemonėmis ir vietinių gyventojų stelbimu kraštas nepririšamas prie Valstybės kūno, antraip – tokios ir panašios priemonės sudaro tikrai krašto praradimo užuomazgą“. 1938 m. lapkričio 25 d. XX rinktinės vado įsakyme buvo pabrėžiama, kad krašte panaikinus karo padėtį situacija pasikeitė, ir įsakė šauliams savarankiškai jokių veiksmų be vado nurodymo nesiimti. Taip pat pažymėjo, jog „ne vienam jautresnės sielos lietuviui-šauliui skaudu, kai šio krašto [Klaipėdos] broliai lietuvininkai pamynė po kojų savo tėvų bei protėvių lietuvišką kilmę ir, atsisakę nuo kūrybinio darbo nepriklausomos Lietuvos naudai, nuėjo vėl vergauti“. Lietuvos karinė žvalgyba išvėlgė skirtumą tarp Klaipėdos krašto ir likusios Lietuvos, lygindama ir konstatuodama, kad šalyje nemaža dalis lietuviškųjų organizacijų narių buvo valdininkai, tačiau Klaipėdos krašte, nors dauguma valdininkų ir buvo iš Didžiosios Lietuvos, tačiau buvo ne lietuviai, o vokiečiai, nes esminis kriterijus paskyrimui buvo vokiečių kalbos mokėjimas. Todėl dalis net centrinės valdžios pasiųstų ir Klaipėdos krašte dirbusių valdininkų į Lietuvos valstybę žvelgė rezervuotai. Štai gubernatūros Pagėgių pasų įstaigoje buvo bendraujama vokiškai, be to, tarnautojai ne kartą pasisakė „esą vokiečiai, o lietuviai yra okupantai“. Klaipėdos krašto gyventojų nuotakas Lietuvos atžvilgiu atskleidė ir Klaipėdos krašto komendantas savo raporte 4-ojo AP vadui apie naujokus iš Klaipėdos krašto, juos apibūdindamas: „vokiško nusistatymo“, „lietuvių neapkenčia“, „SOVOG narys“, „vietinis lietuvis, tačiau vokiško nusistatymo ir neapkenčia lietuvių“ ar „vokiečių tautybės, yra aiškios vokiškos orientacijos, nors ir priklauso prie Kebeikių Šaulių būrio“. 1939 m. buvo išsiaiškinta, kad dalis centrinės valdžios įstaigų, muitinės, pašto, telegrafo, geležinkelio valdininkų Pagėgių apskrityje ir net Tautinio lietuvių banko Pagėgių skyriaus direktorius priklausė SA organizacijai. Taigi Klaipėdos krašte tarp lietuvininkų, Lietuvos Respublikos centrinės valdžios bei persikėlėlių iš Didžiosios Lietuvos tvyrojo nesusikalbėjimas ir abipusis nepasitikėjimas, o tai nebuvo palanki terpė karinei gynybai organizuoti bei karo atveju ginti kraštą.

Klaipėdos krašto praradimo išvakarėse iš LŠS krašte išstojo daug narių. Iš Darius ir Girėno kuopos išstojo šaulys Ottas Volfas, nes perėjo į vokiečių sporto klubą, o Vilius Žemaitaitis žodžiu savo vadui paaiškino, kad jis turi pasitraukti dėl grasinimų ir pavojaus gyvybei. Buvę šauliai, tapę nacional-socializmo šalininkais, grasino sąjungos nariams už kalbas apie jų ankstesnį priklausymą LŠS, o buvęs šaulys Klaipėdos krašto mokytojas Bychardas Grygužys teigė, kad „visiems šauliams ateity bus galvos nupjautos (*apgesäft*)“. Klaipėdos krašte buvo daužomi šaulių namų langai šaukiant „Szemaiten raus“. Toks incidentas įvyko 1939 m. sausio 10 d., kai girti *Ordnungsdienst* vyrai po karinių mokymų vakare užpuolė šaulio ats. jns. lt. Juozo Lėdeno namus. Pagėgių apskrities Lumpėnų pašto vedėjas Maksas Bungys, paštininkai Artūras Zaveckas, Ernestas Žemaitaitis, Kristupas Paulikas ir Jonas Peteraitis išstojo iš LŠS ir tapo vietos SA nariais, o A. Zaveckas skleidė gandus apie greitą A. Hitlerio atėjimą ir ragino kitus palikti LŠS. Be to, paaiškėjo, kad šie asmenys platino slaptą operatyvinę šaulių informaciją, kuri paštu buvo siųsta Bitėnų būrio vadui šauliui pusk. Juškėnui. Anuomet Klaipėdos krašto pašto darbuotojai kontroliavo šaulių korespondenciją. Buvo įtarimų, kad XX Klaipėdos rinktinės šauliai priklauso vokiškoms organizacijoms (pvz., *Kulturverband*). Būta atvejų, kad įvairūs asmenys („trinasai tarpe lietuvių, bet artimiausius ryšius turi su mūsų priešais“) siekė tapti LŠS nariais.

1939 m. žiemą Smalininkų šaulių būrys informavo, kad Smalininkų uoste buvo įrengęs čiuožyklą, kurioje vietos „vokietininkai“ Strazdas, Maksas Staklys, Artūras Vunderleichas, E. Gissatas ir kt. iškirto ledą, o pasiskundus policijai vietos vachmistras Albužis atsisakė kištis pareikšdamas, kad tai vandens policijos reikalas. Tačiau net įsikišus policijai, čiuožyklos sunaikinimo sustabdyti nepavyko.

1939 m. vasario 16 d. Klaipėdos krašte kilo problemų dėl Lietuvos Respublikos vėliavų iškabavimo, nes vietos gyventojai nuomininkams draudė iškelti lietuviškas trispalves. Klaipėdos kraštui virstant vokišku avanpostu, 1939 m. sausio 9 d. 22-ojo Ramučių šaulių būrio vadas XX rinktinės štabą informavo, kad būrio šaulių nebeįmanoma sukviesti, 1938 m. lietuvišką mokyklą lankė 10 vaikų, o 1939 m. pradžioje neliko nė vieno. Visos lietuviškos organizacijos nustojo veikti, o per 1938 m. rinkimus patys lietuviai balsavo už vokiečių partijas. 1939 m. sausio 4 d. XX rinktinės vadas informavo LŠS vadą, kad Kreivėnų ir Rimkų šaulių būriai dėl „mažo narių skaičiaus ir nepalankių sąlygų veikti“ bus panaikinti. Keletui šaulių išstojus iš 30-ojo Kulėšų būrio, jo vadas raportavo, jog išstoję „asmenys tarnauja Jonaičių pašto agentūroje laiškininkais. Anksčiau savo vaikus leido į lietuvių mokyklas, bet š. m. [1938 m.] lapkričio mėn. 5 d. iš tų mokyklų atsiėmė ir leidžia į vokiškas mokyklas“. Be to, buvę šauliai priklausė vokiškai organizacijai – *Kulturverband*. Būrio vadas pažymėjo, kad B. Ž., A. D., Š. D. ir G. D., „naudodamiesi mūsų Tėvynės [Lietuvos] vaisiais, tapo jos išdavikais“. 1939 m. sausio 10 d. naujas XX rinktinės 4-ojo Kukoraičių būrio vadas informavo, kad būrio susirinkimai nevyko nuo

1938 m. lapkričio 20 d. 1938 m. gruodį Priekulės šaulių būrio susirinkime buvo aptarta narių perėjimo į kitas organizacijas problema, spaudoje buvo konstatuota, kad „svarbu ne kiekybė, bet kokybė“. Tačiau to paties Priekulės šaulių būrio vadas padėtį Klaipėdos krašte 1939 m. sausio 25 d. slaptame raporte išdėstė kiek kitaip ir apibendrino: „Jokių kitų pajamų, apart nario mokesčio, nematau. Jokių viešų švenčių, arba vakarų, prie dabartinių politinių apystovų surengti nėra galimybės, nes padėtis dabar tokia, kad kiekvienas viešas lietuviškas pasirodymas iššauktų iš vokiškos pusės kruvinus ekscesus. Todėl tenka laikytis visų atsargumo priemonių. <...> Dauguma vietos kilimo žmonių iš šaulių išstojo, likusieji supasvyėjo ir beveik nelanko susirinkimų, o didlietuviai, nors ir liko aktyvūs, tačiau kartu ir liko tik „pakenčiamais svečiais“, nes ilgainiui turės užleisti vietas vietos kilimo žmonėms. Žodžiu, kol viešpataus SA ir *Ordnungsdienst* ir veiks politinis teroras, nieko gero nebus ir šaulių veikla krašte ne stiprės, bet silpnės.“

1939 m. kovo 12 d. Klaipėdoje įvyko paskutinis XX rinktinės vadų ir atstovų metinis susirinkimas, kurio metu vadas plk. Jonas Andrašūnas informavo, kad „per paskutinius metus rinktinė padidėjo apie 10 % visos sudėties. Įsteigti 3 nauji vyrų būriai – 46-asis, 49-asis ir 50-asis <...>. Paskutiniu metu bendra padėtis krašte pasikeitė: pradėjo aktyviau reikšti savo veiklą vokiškasis elementas <...>. Tačiau, reikia paminėti, kad susidariusioji krašte nauja padėtis, kai kuriuos šaulius, menkos vertės lietuvius, atitraukė iš sąjungos, bet tokių ligi šiol yra tik visai nežymi dalis, apie 2 % <...>“. Šią XX rinktinės vado informaciją būtų galima interpretuoti pozityviai ir teigti, kad net esant sudėtingai politinei situacijai Klaipėdos krašte LŠS veikla stiprėjo bei plėtėsi, tačiau ši veikla labiau buvo palaikoma centrinės valdžios biurokratinio aparato ir pačios LŠS vadovybės, o ne kilo iš bendruomenių iniciatyvos. Klaipėdos krašte iš LŠS pasitraukusių asmenų procentas bendrame organizacijos kontekste, kai kasmet buvo pašalinama po porą tūkstančių asmenų, neatrodo išskirtinis. Tačiau viena būtų šaulių pašalinimas, tarkime, Šiaulių apskrityje už girtavimą, chuliganizmą ar neteisėtą ginklo panaudojimą, o visai kas kita Klaipėdos krašte, kur šauliai perstojo į kelis kartus gausesnes vietas gyventojų sukarintas organizacijas, sukurtas pagal nacionalsocialistinės Vokietijos modelį, kuri aktyviai rėmė šias struktūras.

Pasitraukimas

1939 m. kovo 22–23 d. Klaipėdos krašto perdavimas Vokietijai vyko ne tik Vokietijos reichui spaudžiant Lietuvos diplomatus bei politikus, bet ir Klaipėdos krašte aktyviai veikiant Neumanno smogikams.

Nepaisant sudėtingos politinės situacijos krašte, XX Klaipėdos rinktinės vadas tęsė „parodomąjį galynėjimąsi“, o centrinė vadovybė stengėsi kuo geriau rinktinę aprūpinti ginklais. 1939 m. sausio 1 d. XX Klaipėdos rinktinė

turėjo 1 039 šautuvus, 11 *Maxim 08/15* kulkosvaidžių ir 76 pistoletus bei 4 mažo kalibro šautuvus. Pažymėtina, kad rinktinė per 1939 m. iš Ginklavimo valdybos gavo 370 šautuvų, o visuomenė paaukojo dar 170 vnt., taigi šautuvų skaičius padvigubėjo. 1939 m. kovo 15 d. rinktinės vadas raporte III PD vadui pranešė, kad Klaipėdoje turi 10 šaulių dalinių su arti tūkstančio aktyvių šaulių, kurių marširavimas su dainomis Klaipėdos gatvėmis nustelbia SA ir *Ordnungsdienst* būrius bei kelia vietos lietuvių bendruomenės nuotaikas. Todėl rinktinė prašė dar 200 uniformų ir ginklų, kad visi šauliai viešumoje galėtų pasirodyti uniformuoti ir ginkluoti, nors XX rinktinės šaulių daliniai iš LŠS buvo gavę 700 milinių ir kelnų, 699 mundurus bei 656 diržus. Vartant 1939 m. pradžioje leistų laikraščių puslapius, kai kada susidaro įspūdis, kad šaulių gyvenimas Klaipėdoje tekėjo įprasta vaga. Vyko sporto varžybos, minėjimai, rikiuotės pratybos. XX rinktinės vado teigimu, mokymuose dalyvavo apie 50–80 % šaulių, likusieji negalėjo dėl darbo, o „vokiškojo nusistatymo darbdaviai ir sekmadieniais savo darbininkų šauliškiems reikalams“ neišleisdavo. 1939 m. vasarį buvo planuojama, kad LŠS 20-mečio iškilmėse Kaune dalyvaus apie 400–500 Klaipėdos krašto šaulių, pažymint, jog „tiksliai nustatyti sunku, nes iki šventės gali įvykti daug pasikeitimų. Didesnis skaičius šaulių negalės dalyvauti dėl ypatingų krašte sąlygų: šauliai-policininkai negalės atsitraukti nuo savo tarnybos, iš krašto, kur yra šauliai daugumoje žemės darbininkai, ūkininkai neatleidžia arba patys šauliai nenori sugaišti laiko dėl uždarbio, ypač padieniai ir sezoniniai darbininkai“.

1939 m. kovą šauliška kova Klaipėdos krašte pasibaigė. 1939 m. kovo 20 d. Klaipėdos komendantūroje vyko komendanto plk. J. Andrašūno ir 6-ojo PP vado gen. št. plk. A. Breimelio susitikimas su šaulių būrių vadais, kurio metu buvo aptarta situacija ir pateikta informacija, kad vyriausybė yra nusiteikusi panaudoti karinę jėgą. Kovo 21 d. spaudoje, kaip įprasta, buvo paskelbta, kad Uosto kuopos šauliai į mokymus turės rinktis net kovo 22 d. 18.00 val. Malų g. prie pasienio policijos. Žinoma, tokius mokymus galima vertinti kaip šaulių rengimąsi pavojaus atvejui ir sieti su Vyriausybės priimtais sprendimais bei Klaipėdoje vykusiais įgulos vado ir šaulių būrių pasitarimais. Tačiau kyla abejonų dėl XX rinktinės panaudojimo ginkluoto konflikto atveju galimybių. Kovo 21 d. vakare Klaipėdos komendantūroje vėl vyko pasitarimas su LŠS Klaipėdos būrių vadais. Jo metu vadai buvo perspėti nepradėti veikti be komendanto nurodymo, o XX rinktinės vadas prašė gen. št. plk. A. Breimelio iš 6-ojo PP rinkinei papildomai išduoti 16 šautuvų, vieną lengvąjį kulkosvaidį bei 3 490 šovinių. Tačiau naktį iš 21-osios į 22-ąją Klaipėdos miesto šauliai buvo nuginkluoti. Klaipėdos įgulos vadas gen. št. plk. A. Breimelis neturėjo naujų nurodymų, o iš anksto parengti pasitraukimo planai neveikė – šauliai laikinai turėjo perimti miesto kontrolę ir saugoti svarbius objektus, bet buvo nuginkluoti.

Taigi Lietuvos karinės pajėgos Klaipėdoje gerokai sumažėjo ir iš 6-ojo PP skirti karių patruliuoti mieste ar saugoti strateginius objektus nebuvo gali-

Civilių gyventojų bėgimas iš Klaipėdos į Didžiąją Lietuvą, prieš kraštą ir miestą užimant Vokietijai, 1939 m. kovas (LCVA)

mybės, įgula nebuvo tokia gausi, kad būtų galima skaidyti jėgas. Klaipėdos krašto komendantūra taip pat liko be apsaugos, jos turtui nugabenti į geležinkelio stotį pavyko gauti porą sunkvežimių iš AB *Maistas*, o Krašto direktorija pažadėjo, jog lydės po miestą bei apylinkes išsibarsčiusius šaulius į kareivines, kad atiduotų ginklus. Tačiau SA vyrai, tarp jų tarnavę net Lietuvos kariuomenėje, įsiveržė į Klaipėdos komendantūrą, kur reikalavo, kad komendantas atiduotų ginklus, draudė išvežti bet kokią turtą. Panašiai kovo 22 d. Šilutės miesto policijos komisaras su SA vyrais, darydami kratą geležinkelinių namuose, konfiskavo rastus 26 šautuvus ir kt. ginklus. Lauksargių šaulių būrį taip pat nuginklavo SA. Buvęs Rusnės šaulys raporte teigė, kad Vokietijai užimant Klaipėdos kraštą apie 48 val. buvo valdžios vakuumas, kai valdė SA ir *Ordnungsdienst* gaujos. Rusnės šaulių būrio vado kovo 22 d. jau nebuvo, būrio šauliai jokių nurodymų nebuvo gavę, o jo pavaduotojas, paklaustas, kaip elgtis su turėtu šautuvu, atsakė „daryk, kaip nori“. Iki to laiko dalis šaulių ir pasienio policininkų jau buvo nuginkluoti. Pas minėtą šaulį į namus atėjo keturi SA vyrai, du iš jų anksčiau priklausė „Santaros“ organizacijai. Šaulį, slėpusį šautuvą, sumušė, teigdami, kad turi šaulių sąrašus, pas kuriuos yra ginklų; kratos metu rado ir atėmė šautuvą, durtuvą bei 45 šovinius. Kovo 22 d. apie 14.00 val. SA suėmė Panemunės muitinės viršininką ir keletą valdininkų, atėmė 30 000 Lt. Ginklų „konfiskavimo“ atvejų Klaipėdos karšte buvo ne vienas. Vokiškos, kai kuriais atvejais sukarintos, Klaipėdos krašto organizacijos vienijo apie 60 000 narių, tad Lietuva krašte neturėjo

Vokietijos karinės pajėgos Klaipėdos uoste užimant Klaipėdos kraštą, 1939 m. kovas (LCVA)

ką prieš juos pastatyti, nebent „negausius šaulių sąjungos narius, kurie jautė augančią vokiečių neapykantą“.

Klaipėdos šauliai, kurie pagal planus turėjo padėti kariuomenei, kilus panikai ir lietuviams pradėjus bėgti iš Klaipėdos, nesugebėjo atlikti numatytų uždavinių. „XX šaulių rinktinė buvo laikoma kaip reali pajėga Klaipėdos krašte. Reikalui esant, jai buvo numatyti operatyviniai uždaviniai – saugoti Centro valdžios įstaigas. Pasitikėti kaipo realia pajėga, šiuo kritišku momentu, pasirodė didžiulė klaida. Šaulius prisiėjo nuginkluoti. Nuginklavus sugriuvo visokie operatyviniai planai ir buvo atsidurta prieš minios šeimininkavimą“, – raporte rašė pulko vadas gen. št. plk. A. Breimelis. 1939 m. kovą Lietuvos kariuomenės dalys traukėsi spaudžiant SA ir *Ordnungsdienst* smogikams, o Klaipėdos krašto užėmimą 1939 m. galime įvardyti kaip klasikinį netiesioginių veiksmų strategijos arba hibridinio karo prieš Lietuvą atvejį.

Dalis XX Klaipėdos rinktinės šaulių pasitraukė į Lietuvą ir įsijungė į kitų rinktinių veiklą, tačiau XX rinktinės vadui 1939 m. vasarą renkant duomenis apie pasitraukiant iš krašto išgabentą rinktinės turtą pavyko aptikti tik 241 šaulį, užsiregistravusį kitoje rinktinėje, o tai tik kiek daugiau nei aštuntadalis buvusių rikiuotės šaulių. Žinoma, tai nereiškia, kad tik tiek šaulių 1939 m. kovą pasitraukė iš uostamiesčio, tikėtina, kad dalis jų dėl įvairių priežasčių iki 1939 m. liepos neįsitraukė į kitų rinktinių veiklą.

Klaipėdos kareivinėse liko kuras, pašarai, maisto produktai ir butų skyriaus turtas, kurio pasitraukimo metu Lietuvos kariuomenė nespėjo išvežti. Pagėgiuose liko 17 000 šovinių, tačiau buvo išvežta patalynė ir kareivių asmeniniai drabužiai. Be to, Klaipėdoje liko ir 1939 m. kovo 22 d. LŠS atsiųstas karinis krovinys. Krašto šauliams, iš kurių ginklai nebuvo surinkti, komendantas juos nurodė slėpti. Todėl kovo 24 d. kariuomenės vadas 6-ojo pėstininkų pulko mjr. Petruį Buragui pavedė vykti į Klaipėdą ir rūpintis palikto kariuomenės ir LŠS turto bei ginklų atgabenimu į Lietuvą, o nesant galimybių arba labai brangiai kainuojant, parduoti vietoje, tad į Klaipėdą buvo komandiruoti puskarininkiai K. Leknickas ir A. Pilvinis, kurie, pagal susitarimą su Vokietija, organizavo likusio Klaipėdoje kariuomenės turto išvežimą. Į Lietuvą nuo balandžio 28 d. iki gegužės 11 d. buvo išgabenti 42 vagonai turto; malkos ir šienas buvo parduoti už 3 287 Vokietijos markes, šiaudai liko, be to, dalį turto, tarp jo – avižas ir anglį, varžytinėse pardavė Klaipėdos magistratas. Jachta „Šaulys“ 1939 m. liepos 9 d. atplaukė į Šventąją.

1939 m. birželį kariškiai konstatavo, kad XX rinktinėi pasitraukus iš Klaipėdos LŠS prarado karinio turto už 218 560,69 Lt, tarp jo – 990 šautuvų, 8 lengvuosius *Maxim 08/15* kulkosvaidžius, 64 revolverius, apie 249 000 įvairių šovinių. Dalis ginklų pateko į 6-ąjį PP arba į mokomąjį karo laivą ir nebuvo prarasti. Realiai LŠS materialiniai nuostoliai, skirtingai nei moraliniai, tokie dideli nebuvo. Štai XX rinktinės Jūros šaulių būrio vadas ats. jns. ltn. Juozas Maurukas informavo, kad būrio kasa – 350 Lt – liko pas būrio kasininką Edvardą Liaupsiną, o šis pasiliko gyventi Klaipėdoje, būrio dokumentai buvo sunaikinti, o 25 šautuvai ir apie 1 000 šovinių pateko į karo laivą *Prezidentas Smetona*.

1939 m. XX Klaipėdos šaulių rinktinė buvo likviduota, jos turtas perduotas sąjungai, o iš krašto pasitraukę lietuviai papildė kitų rinktinių gretas. „Klaipėdos rinktinė buvo brangiausias perlas Šaulių sąjungos vainike, – 1939 m. rašė istorikas Jonas Matusas. – Ji lietuviškai kultūrai duodavo pajūrinį atspalvį.“

1939 m. kovą Klaipėda buvo prarasta, o 1940 m. birželį Lietuvos Respublikos vadovybei priėmus sovietų ultimatumą ir šalis prarado nepriklausomybę. 1940 m. liepos 11 d. sovietai likvidavo ir pačią Lietuvos šaulių sąjungą. Buvusių Klaipėdos krašto šaulių likimai buvo įvairūs – kai kurie buvo suimti sovietų saugumo struktūrų, kiti pateko į Sibiro tremtį, dar kiti dalyvavo pokario partizaninėje veikloje, o kai kurie 1944 m. vasarą pasitraukė iš Lietuvos į Vokietiją, kurioje jiems klajoti buvo saugiau, negu laukti sugrįžtančių sovietų.

Prireikė dar penkių dešimtmečių, kad Lietuva atkurtų valstybingumą su vieninteliu jūriniu uostu Klaipėda ir istorine sostine Vilniumi.

PRIEDAI

KAVALERIJA PARTIZANŲ KAUTYNĖSE

Kavalerijos kpt. Bronius Grigas

Dabartinis karas nepasitenkina vien kariuomenės veiksmis. Į karo sūkurį įtraukiama visa tauta visumoje, tariant, visi gyventojai, visa gamyba, visi įrankiai, visos jėgos. Išvadoje – valstybė tampa milžiniška ginkluotosios pajėgos giluma, be ribos tarp fronto ir užpakalio. Tuo tarpu visa, kas fronto kariuomenei kiekvieną minutę reikalinga, gaminama ir tiekiami iš gilumos, iš užpakalio: maistas, pašaras, šaudmenys, arkliai, žmonės ir visi kiti papildymai – parūpinami tik fronto užpakaly. Ten įvairūs sandėliai, fabrikai, visoki specialistai, štabai, žodžiu, fronto organizmo širdis. Išeina, kad norint nugalėti priešą, reikia nugalėti ne vien fronto kariuomenę, bet drauge ir jos organizmas – papildymų gamyba ir atsarga. Arba iš kitos pusės žiūrint, norint pagreitinti priešo nugalėjimą, reikia fronto kariuomenę atkirsti nuo jos širdies – užpakalio, tariant, palikti be maisto, pašaro, šaudmenų. Šiam tikslui atsiekti yra daug priemonių: 1) masinis oro laivyno užlėkimas – bombarduoja sandėlius, fabrikus, štabus, 2) apkrėsti ar naikinti cheminėmis nuodingomis medžiagomis, 3) rengti priešo gilumoje riaušes, sukilimus ir t. t. ir 4) kavalerijos užpuolimais. Kavalerija šį naikinimo darbą atlieka – 1) reidais ir 2) partizanų kautynėmis.

Reidas – tai atskira strateginė operacija, vadinasi, didelių kavalerijos masių – brigadų, divizijų, korpusų metimas priešo užpakalin tikslu, veikiant iš užpakalio, praplėsti operacijų eigą. Reide kavalerija kaunasi daugiau frontinio karo taisyklėmis; be to, turi artilerijos, šarvuočių. Didžiojo karo pabaiga ir pilietinis 1918–1920 metų karas, t. y. paskystėjęs fronto kariuomenės skaičius, jos nuovargis, demoralizacija, neramumai valstybės viduje, riaušės davė progos sėkmingai pasireikšti, be reidų, ir kavalerijos partizanų kautynėms. Būtent, mesti paskystėjusio fronto gilumon keletą mažesnio skaičiaus kavalerijos rinktinių su aiškiai aprėžtu tikslu: sprogdinti priešą, iš *pasalų* naikinant ginklų sandėlius, maisto, šaudmenų atsargą, transportus, štabus, telefono-telegrafo įstaigas – žodžiu pribaugti varginti ir taip jau įtemptą priešą gilumą. Trumpai tariant, kavalerijos partizanų kautynės bus tokios nedidelių kavalerijos padalinių kautynės, kurios neturi fronto – turi tik veikimo apylinkę, neturi užpakalio – turi tik laikymosi centrą, neturi, pagaliau, ir centralizuoto, nuolatinio vadovavimo abiems ginkluotoms šalims.

Šią kavalerijos kautynių rūšį ir noriu paliesti.

Kavalerijos partizanų rinktinės

Partizanų kautynėse kavalerija dalyvauja atskiramis rinktinėmis. Rinktinės jėga ir sudėtis įvairi, paprastai, atvirkščiai, proporcinga jos judesio paslaptumui ir judrumui. Didelės rinktinės (kaip pav. brigados, divizijos reide) paslaptumo išlaikyti negali, dėl to yra pasirengusios atviroms kautynėms; partizanų rinktinės kaunasi tik iš pasalų užpildamos, kautynių neveda, vadinasi, rinktinės jėga turi būti tokios sudėties, kad laiduotų judrumą, lankstumą ir paslaptumą. Tai bus būrio, eskadrono ir kelių šimtų kardų sudėtis. Be to, tokia sudėtis dar priklauso: 1) nuo laiko, kaip ilgai teks veikti prieš užpakalį, 2) nuo aplinkybių, 3) nuo kautynių savybių, politinių bei karinių tikslų; visais šiais atvejais – viena sąlyga: turi būti tokios sudėties ir jėgos, kad numatytą puolimo objektą galėtų apsupti iš visų pusių ir kad tokia rinktinė veiktų griežtai aprėžtoje apylinkėje.

Kav. partizanų rinktinių formavimas ir jų siuntimas veikti yra vyriausios vadovybės dalykas. Rinktinė formuojama arba 1) vien iš savanorių, arba 2) skiriamam tam tikrą visą padalinį. Tiek vienu, tiek kitu atveju formuojant turi būti užtikrinta: partizanų drąsa, aukšta moralė, pasiryžimas, prieš kalbos mokėjimas, prieš ginklų pažinėjimas, geras vietos žinojimas ir visiškasis nuo visko, nuo žemiškų gėrybių atsisakymas. Tai reikalinga todėl, kad mažiausias partizano palinkimas šį tą sau atsiminimui pasigrobtį (o progos bet ką pagrobtį yra per visą veikimo laiką) sukels gyventojų neapykantą ir sudarys pavojų būti išduotiems.

Dėl rinktinės apginklavimo yra dvejopų nuomonių: 1) apginkluoti savo ginklais, o prieš ginklais mokėti visai gerai naudotis, 2) apginkluoti vien tik tokiais ginklais, kuriuos vartoja priešas. Tokių išvadų padarė bolševikai ir lenkai iš paskutiniojo 1920 m. karo patyrimų. Žinoma, tai gali būti visai aiškinama ir visai apginkluojama, bet vis tik liekasi viena išvada: šaudmenų papildymas kav. partizanų rinktinei iš savo kariuomenės neįmanomas. Taigi, po pirmojo užpuolimo šaudmenimis tektų naudotis iš prieš užgrobtų ginklų sandėlių, transportų ar nuginkluoto padalinio. Lengvųjų kulkosvaidžių imama kuo didžiausias skaičius, sunkiųjų – imama tik tuomet, jei leidžia veiksmai apylinkė. Pėkės neimamos, jų vietoj duodamas didesnis revolverių ir granatų skaičius. Visos kitos ginklų priemonės, dėl rinktinės ypatingo paslaptumo, tariant, atsipalaidavimo nuo kelių, neimamos arba imama visai mažas kiekis ir tai su sąlyga, jei netrukdytų judesio ir leis veiksmai apylinkė.

Kadangi arkliai bus šeriami vietos ištekliais – gurguolės taip pat neimamos. Į balno krūvį sudedama tik: 1) avių davinys, 2) sausas žmogui davinys dviem dienoms, 3) valymo įrankiai, 4) atsarginės pasagos; antklodė tai pat neimama – apsikloti vartojama gūnia. Žodžiu, arklys stengiamasi apkrauti kuo mažiausia, kad netrukdytų judrumo, kad būtų išstvermingesnis. Pačių partizanų apdaras visoks: 1) savo kariuomenės drabužiai, 2) prieš kariuomenės drabužiai, 3) vietos gyventojų drabužiai. Karo istorija ir paskutinių karų pavyzdžiai rodo visus tuos būdus.

3 žemėlapis. Lietuvos kariuomenės kovos su Lenkijos gen. Lucjano Želigowskio pajėgomis 1920 m. pabaigoje.

Partizanų rinktinės sudėty turi būti pakankamas skaičius specialistų: šoferių, mašinistų, telegrafistų, telefonistų, sprogdintojų. Tiek didžiajame kare, tiek lenkų-bolševikų kare buvo daug atsitikimų, kad partizanai, įsijungdami į telegrafo laidus, leido klaidinančias į priešų štabus telegramas, sukeldavo panikos prieš vadovybę ir rezultate pasirodavo visuomet iš tos pusės, iš kurios priešas visiškai nelaukdavo.

Konkretus iš 1861–65 m. Š. J. Amerikos Valstybių partizanų karo pavyzdys ir šiandien nepasenęs: atvyko karo traukinys, lydimas ištisos komandos, vienoj stotyj truputį stabtelėjo; komanda išsivaikščiojo į bufetą užkasti, apsipirkti. Tos progos laukę keli partizanai išsoko į traukinį, ir garvežys nuvažiavo. Rezultate – šis traukinio manevras: 1) sustabdė judėjimą ta linija visai parai, 2) karo traukinio turtas buvo sunaikintas, o ką buvo galima, išnešta.

Kavalerijos partizanų rinktinės veiksmų objektai

Rinktinės viršininkui vadovybė duoda tik uždavinį, o vykdo jį visiškai savarankiškai, nes, veikiant prieš užpakalį, jokios pagalbos ar nurodymų iš savo dalių susilaukti netenka.

Dažniausieji uždaviniai bus:

1. Naikinti geležinkelio tiltus, kelių mazgus svarbesnėse prieš susisiekimo linijose.
2. Naikinti ryšio tinklą prieš susisiekimo, maitinimo bazėje.
3. Naikinti aerodromus.
4. Paralyžiuoti etapo linijas – maisto, ginklų sandėlius, artilerijos, inžinerijos atsargą.
5. Naikinti štabus ir karo administracijos įstaigas.
6. Užpildinėti užpakalį besiilsinčias ar besiformuojančias kariuomenės dalis, rezervus, siunčiamus į frontą padalinius.
7. Naikinti įvairią medžiagą, rengiamą karo tikslams, tiltams, brastoms, keliams.
8. Dezorganizuoti morališkai ne tik kariuomenę, bet ir gyventojus – sukelti nerimą krašte.

Vykdam vieną ar kitą uždavinį, pirmiausia reikia atsidurti prieš gilumoje.

Kavalerijos partizanų rinktinių įsibrovimas prieš teritorijon

Pats įsibrovimas atliekamas arba: 1) mobilizacijos periode, 2) operacijų pradžioje, arba 3) operacijų eigai išsiplėtus. Ar vienu, ar kitu atveju sprendžia reikalą aukštoji karo vadovybė, nes ji viena tegali geriau nuspręsti, kada ir kur tokius kavalerijos veiksmus galima pavartoti.

Mobilizacijos periode – svarbu sutrukdyti priešui mobilizuotis, koncentruotis, trukdyti vykdyti pirmuosius kautynių planus. Bet tai sunkus ir labai pavojingas momentas: visa tauta apimta karingo ūpo keršyti priešams, visi pasiryžę gelbėti kraštą. Šiame periode įsibrovusi rinktinė gali ir neturėti ko veikti. Pavyzdys, 1920 m. lenkų-bolševikų, lenkų-lietuvių karas: 1) bolševikų kavalerija įsibrovė Lenkijon ir pradėjo terorizuoti gilumą; rezultate – pakilo didžiausia šaly neapykanta, net pusiau bolševikai ir socialdemokratų stoji savanoriais vyti įsiveržusius bolševikus. 2) Lenkų kavalerijos brigada įsibro-

vė Lietuvon – net prie Kėdainių atslinko [žr. 1 žemėlapi – aut.]. Rezultate – nieko nenuveikė, nes savanoriais gaudyti įsiveržusių lenkų partizanų stoji ne tik suaugę ir visokių politinių nusistatymų vyrai, bet ir jauni gimnazistai su savo mokytojais, net ir moterys verbavosi. Kiekviename žingsnyje sutiko pasipriešinimą, visada pranešdavo apie vietą, kurioje lenkai pasirodydavo.

Išvada: šiame mobilizacijos periode įsibrovimas galimas tik tuomet, jei toje valstybėje yra daug paglemžtų tautinių mažumų arba daug palankių gyventojų.

Visai kitas vaizdas įsibrauti kautynių operacijai išsiplėtus: pakilusio ūpo karštis atslūgo, kariuomenė apsvaigo nuo ginklų, gyventojai pajuto karo našumą, laukia taikos bet kokiomis sąlygomis, fronto giluma įtempta. O ten, kur įtempta, ir silpna – kav. partizanų kautynėms yra plati dirva.

Pats įsibrovimas visai vykdomas: pro atvirą sparną, pro neužimtus prieš kariuomenės tarpus ir, pagaliau, pralaužtame fronte. Kiekvienu atveju tai priklauso nuo vadovybės, gyventojų palankumo, politinių bei karo aplinkybių ir nuo turimų tam reikalui laisvų jėgų.

Kavalerijos partizanų rinktinės veiksmai, prieš teritorijon įsibrovus

Pavykus įsiveržti, pasitaikusias prieš kariuomenės dalis, nors ir patogų būtų iš pasalų užpulti, stengiamasi praleisti, apsilenkti, kad kuo toliau slapta galima būtų atsidurti prieš gilumoj, arčiau prie savo uždavinio tikslo. Pirmomis dienomis slinkimo greitis, paprastai, 8–10 km per valandą, arba iki 100 km per parą. Tokį atstumą nuėjusi rinktinė daro 4–6 valandų poilsį arkliams atsikvėpti, o viršininkai tuo metu išstudijuoja vietovę. Kav. partizanų rinktinė vienoje vietoje ilgiau 4–6 valandų nepasilieka, tai pakenktų slaptumui ir pagrindinei partizanų taisyklei: „būti visur ir niekur“. Slenka tik kintamuoju greičiu. Uždavinio darbo ilgis maždaug: iki tikslo dvi dienos ir dvi trys dienos grįžti atgal. Taigi, iš viso 4–5 veiksmų dienos.

Žygio apsauga: dėl ypatingo slaptumo labai mažos sudėties ir artimaime atstume; užtvara, stipresni patuliai ir žygio krypti – mažo skaičiaus, nedidelės jėgos, kelių jojų. Žygio apsaugos tikslas, palyginus su normalia tvarka, neatmesti prieš dalis, kad netrukdytų judesio, bet – sąlyga: įspėti rinktinę apie gresiantį pavojų ir neišivelti į kautynes. Pats judesys vykdomas nuo vienos uždangos, ribos ligi kitos mažomis grupėmis, skyriais, būriais ir reikiant net atskirais raitininkais. Joja, daugiausia, ne keliais, bet atstu nuo jų. Gyvenamas vietas, kaip taisyklė, aplenkia. Sunkesnėse vietose, taip pat naktį keliui rodyti imami vedliai.

Poilsis, nakvynė: nakvynei, poilsui vieta parenkama toliau nuo kelių – vienkiemy, dvare, miške. Arkliai, prasilenkiant su bendraisiais taktikos reikalavimais, statomi ne mažomis grupėmis, bet vienoje vietoj, tik retais atsitikimais 2–3 grupėm. Niekas iš poilsio, nakvynės vietos neišleidžiamas.

Poilsio (postovio) apsauga: mažos sudėties: pėsčios lauko sargybos, atskiri postai, o prieky jų, – mažos sudėties žvalgymas. Netarpinei apsaugai nurodomas pavojaus signalas iš apsaugos padalinių. Kiekvienam padaliniui nurodomos kelios susirinkimo vietos ir keli pasitraukimo keliai į jas. Kadangi lauko virtuvių rinktinės neturi, tai maistas, pašaras parūpinamas vietoje; superkamas ne apylinkė, bet vienoje vietoje – viename daikte. Tam tikslui į nakvynės vietą siunčiamas persirengęs agentas, kuris superka ir nugabena ne į ten, kur ilsėsis rinktinė, bet visai priešinga kryptimi, o iš čia jau pati rinktinė savo jėgomis atsigabena. O tos savos jėgos, tai žmonių pastotės. Bet pastotis partizanai ima be piliečių: arklius ir vežimus grąžina per kitus piliečius, dažniausiai išvykstant, apie ką juos įspėja – arkliai tada ir tada, ten ir ten bus grąžinti. Priešingu atveju gyventojai galėtų pasipiktinti ir galėtų išduoti.

Žvalgymas ir ryšys: žvalgymas atliekamas tik artimasis, apsauginis. Geriausia žvalgyimo priemonė: sekimas, pasiklausymas, vietos gyventojų apklausinėjimas, agentūrinis žvalgymas; aktyvus žvalgymas pasireiškia: užgrobiant pašto-telegrafo įstaigą, gaudymas ordonansų⁵, įsijungimas į ryšio tinklus, persirengus vietos drabužiais patekti į susirinkimus, spektaklius, traukinius. Pati žvalgyimo esmė yra: tiksliai sužinoti puolamojo daikto apsaugos jėgą, jo įtvirtinimo sistemą, silpniausias vietas, vidaus išdėstymą ir apsaugos budrumą.

Vienintelė ryšio priemonė – gyvo žmogaus ryšys. Visos kitos techniškos priemonės netinka. Ryšys su gretimomis rinktinėmis palaikomas iš anksto sutartose vietose, perduodant pranešimus per agentus, patikimus žmones arba atskirai paliktus, paslėptus partizanus.

Atliktų kavalerijos partizanų veiksmų kontrolę vadovybė atlieka per aviaciją. Pasirodyti savo lėktuvui labai rizikinga, nes lėktuvo nusileidimas išduoda partizanų buvimo vietą. Ryšys su aviacija vartojamas tik retais atsitikimais, kai reikia šaudmenų patiekti arba atsaukti partizanus iš veiksmų apylinkės. Bet praktiškai beveik tai neįvykdoma.

Bendrosios įvairių užpuolimų taisyklės: partizanų kautynių veiksmi labai įvairūs ir recepto nėra. Svarbiausias kav. partizanų kautynių bruožas: slaptumas, būtinas vietos žinojimas, puolimas tik iš pasalų. Maža rinktinės sudėtis ir menkesnis ginklavimas verčia partizanus atsisakyti nuo frontinių kautynių taisyklių. Kaip taisyklė, pulti tik iš sparno, užpakalio, įviliojant priešų jėgas į nelauktus spąstus. Paprastai kavalerijos partizanų rinktinės jėga glūdi ne pasipriešinime, bet vengiant jo. Jei kitos išeities nėra, priešas įsikibo į rinktinę, tuomet greitu manevru priešas priverčiamas išsiskleisti, o po to trumpais ir staigiais smūgiais suduodama į neatsargiai išsiskleidusias priešų dalis, idant, pasinaudojant vietos žinojimu, galima būtų pakeisti veikimo kryptis. Iš to galima padaryti išvadą, jog vienintelis būdas tokias kav. partizanų rinktines likviduoti yra toks: visiškai jas apsupti kelis-

5 Karys, vykdamas štabo, vado ar garbės asmens pavedimus.

syk didesnėmis jėgomis. Bet tam tikslui reikėtų daug jėgų atitraukti iš fronto dalių, o frontui susilpnėjus, vadovybė mokės išnaudoti progą, suduodama smūgį ten, kur buvo laukiama, kada buvo nuspręsta paleisti tam tikrą skaičių kavalerijos ir partizanų kautynes prieš užpakalį.

Puolant numatytą objektą, pirmasis puolimo tikslas – jo apsauga ar priedanga. Pav., puolant sandėlius, pirmiausia reikia likviduoti jo sargybą, puolant gurguoles, transportus – likviduoti jų priedangą ir t. t. Aišku, toks saugos padalinys nebus mažas, bet vis tik jokia kariuomenė neišsigalės didelėmis jėgomis aprūpinti visą fronto gilumą, nes tuo susilpnintų fronto reikalus.

Pats numatyto objekto užpuolimas vykdomas tiek dieną, tiek naktį ir įvairiais būdais: iš pasalų ugnimi ir iš pasalų be ugnies. Tatai kaskart priklauso nuo aplinkybių. Didysis karas, lenkų-bolševikų karas ir, pagaliau, rusų pilietinis karas duoda šimtus pavyzdžių partizaninių užpuolimų ir visada įvairiais būdais ir įvairiose sąlygose. Paėmus, t. y. užgrobęs puolamąjį daiktą – objektą – pabėgusių likučių nepersekiojama. Paimtą grobį, jei galima – išsivesti, o jei gresia pavojus arba nenumatyta sulig uždaviniu – sunaikinti, padegti, susprogdinti ar paskandinti. Daug sunkesnis kavaleristui daiktas, užgrobęs didelį kiekį arklių – ar tai sumobilizuotų, ar tai jaunų remonto tikslams; bet karas yra žiaurus ir dar žiauresnėmis priemonėmis vykdomas tikslui atsiekti; reikia pamiršti, kad kavaleristo širdis priklauso arkliui: arklys pagrobtas patarnaus priešui; jeigu negalima išvesti jų gyvų – visus sušaudyti, tik kad nesikankintų, nudėti vietoje.

Užgrobęs ginklų sandėlius, maisto, pašaro sandėlius – padegti, susprogdinti, sugadinti, užnuodijant ar kaip kitaip. Užgrobęs pašto ar karo administracijos įstaigą – pirmiausia per laidus paskleidžiama klaidinamųjų ir štabus žinių, suimami dokumentai ir tik paskiausiai, išvykstant – sunaikinami telefono-telegrafo aparatai, tinklas. Kad tai pavyktų, rinktinės sudėty turi būti daug visokių specialistų ir būtinai, jei ir ne visi, tai bent daugumas turi mokėti prieš vietos kalbą.

Pilietinis karas, baigiant reikia paminėti, davė progos kavalerijai pasireikšti ir sukilimus rengiant. Jei į tokį nerimo apimtą rajoną, jaučiant gyventojų palankumą, nusiųsti kelias partizanų rinktines, tai priešas bus priverstas ne tik sutraukti vietinę apsaugą, bet ir atitraukti tam tikrą skaičių iš fronto dalių. O šis reiškinys suteiks vadovybei progos padaryti tinkamą išvadą.

Išvados

Kaip matėme, kitos kariuomenės ginklų rūšys – pėstininkai automobiliuose, dviratininkai, artilerija, net iš dalies aviacija – to atlikti negali dėl savo ypatybių. Pėstininkai tokius partizaninius užpuolimus galėtų daryt, bet dėl savo lėto judesio greit bus surasti, negalės staiga atitrūkti, bus apsupti ir sunaikinti. Tiesa, motorizuoti pėstininkai savo greitį žymiai išplėstų, bet tik keliais ir su dideliu motoro ūžesiu: kelią greit užtvers, sudarys kliūčių, sulaukys

ir sunaikins. Aviacija tokius naikinimus priešo užpakalyje atlikti gali, bet ne visuomet pajėgs veikti: oras, lietus, sniegas, pūga gali neleisti aviacijai pakilti ir tuo pat reikiami uždaviniai nebus atlikti. Kavalerija, savo judrumo ir lankstumo dėka, daugiausia tokiems uždaviniams įvykdyti tinka.

Tiesa, yra nuomonių, kad reikiamu momentu partizanų kautynėms kavalerijos gali neužtekti, o mažos rinktinės nieko nepadėsia. Nuomonė ne visiškai teisinga. Paskutiniųjų metų karo patyrimai, tiek kaimynų, tiek mūsų, rodo, kad nelauktas smūgis į gyvo organizmo mazgą prieš gilumoje sukelia ne tik paniką, bet tuo pat priverčia atitraukti kelis dešimtys didesnių jėgų, kol pasiseka apsiginti nuo tų, visą šalį ant kojų sukėlusiu, smulkių, bet judrių kavalerijos partizanų rinktinių.

Lenkų valstybės viršininko maršalo Pilsudskio žodžiai, kai 1920 m. Budionny su raudonųjų kavalerija prasiveržė Lenkijos gilumon, tebėra įsidėmėtini: „Daugiausia šie įvykiai atsiliepė ne fronte, bet jo užpakalyje. Panika pasireiškė net tose apylinkėse, kurios toliau kaip 100 km užpakalyje, o kai kada net aukštuose štabuose. Panika vis plito, didėjo, pakirsdama darbo sąlygas net administracijos aparatų. Juose buvo pastebimas nepasitikėjimas net kita diena. Drauge su nepamatuotais apkaltinimais būdavo didžiausios baimės ir pavojaus momentų. Naujas kautynių ginklas, kurį vartoja Budionny kavalerija, išugdė kažkokią legendą, nenugalimos jėgos prasmę. Aš visa tai jaučiau. Ir galima sakyti, kad kuo toliau nuo fronto, tuo labiau darėsi nenugalimas šis hipnozozas. Tuo būdu pradėjo organizuotis daug pavojingesnis man priešas – vidaus frontas.“

Karys, 1934, vasario 1, Nr. 5 (777), p. 86–88

Karys, 1934, vasario 8, Nr. 6 (778), p. 108–109

VEIKSMAI PRIEŠO UŽNUGARYJE

Gen. št. plk. ltn. Petras Žukas

Lietuvos šaulių sąjungos štabo viršininkas
1940 m. birželis

Žymusis vokiečių karo protautojas gen. Klauzevičius sako: „Karas – tai prievartos aktas, turįs tikslą priversti priešą išpildyti mūsų valią.“ Šiam tikslui pasiekti naudojami visi mokslo ir meno išradimai. Karo priemonė – fizinė prievarta. Tikslas – primetimas priešui savo valios. Norint pasiekti šį tikslą, reikia nuginkluoti priešą ir atimti iš jo galėjimas priešintis ne tik medžiaginiu, bet ir moraliniu atžvilgiu. Kariniais veiksmais kaip tik šio tikslo ir siekiama.

Karas – žiaurus veiksnys ir gailestingumo iš jo laukti netenka. Karas – prievartos aktas ir tai prievartai nėra ribos. Kiekvienas iš kariaujančių taiko savo įstatymus ir dėsnius. Tuo ir reiškiasi karo žiaurumas, su kuriuo turime skaitytis. Kad priverstume priešą išpildyti mūsų valią, turime pastatyti jį į sunkesnę padėtį nei ta auka, kurios mes iš jo reikalaujame. Tokia padėtis

turi tvirtai ilgesnį laiką, kad galutinai būtų galima priešas sugniuždinti, kad jis nesugebėtų greitai laiku atsipeikėti. Blogiausia padėtis – visiškas pasipriešinimo palaužimas. Todėl reikia priešas visiškai nuginkluoti – sunaikinti. Tai ir yra karo veiksmų tikslas. Norint priešą sunaikinti, reikia turėti galvoje turimos jo gynimosi priemonės ir jo ryžtingumas bei valingumas. Todėl privalu žinoti apie numatomo priešo visokeriopą pajėgingumą. Karas neišsprendžiamas vienomis ar keliomis kautynėmis. Pirmose kautynėse niekuomet nepanaudojamos ir negali būti panaudotos karui taikomos jėgos ir priemonės.

Šių laikų grumtynėse kariuomenė – tai ginkluota moderniausiomis technikos priemonėmis tauta. Kautynėse žmogus ir mašina vienas kitą papildo. Žmogaus reikšmė kautynėse auga kartu su karo technika ir tik žmogus gali suteikti mašinai dvasią. Šių dienų kautynių pagrindu yra žmogaus psichika. Kokią reikšmę teskirtume technikai – mašinai, vis dėlto visus kautynių sunkumus pakeičia žmogus savo pečiais. Dabartinės kautynės – tai žmogaus su mašina, t. y. dvasios kova su medžiaga. Jei karas virstų dar žiauresnis ir jei karo technikos naikinamoji galia dar padidėtų, tai žmogus pasidarytų ne tik kaip kovotojas, aptarnaujamas mašiną, bet kaip jos siela ir vadovas. Kovos esmė ir yra, kad žmogus psichologiškai ištvirtų medžiaginėse grumtynėse ir nepalūžtų moraliai. Ginklas – negyva medžiaga. Ginklas gali veikti tik žmogaus jėgos vadovaujamas. Tai gi, dabartinėse kautynėse moralinis veiksnys yra ne paskutinėje vietoje.

Karas verčia tautą ir valstybę didžiai įsitempti, reikalaujamas išmėginti visas jėgas ir priemones, tiek ekonominius, tiek politinius ir moralinius šalies išteklius. Nugalėti ginkluotąją krašto pajėgą – reiškia nugalėti tautą ir politiškai, ir ekonomiškai. Ką duoda tautai politinė, kultūrinė ir ekonominė nepriklausomybė, visi gerai suprantame. Todėl krašto nepriklausomybei ginti yra teisėtos visos priemonės ir būdai, jei tik jie tikslūs. Pagrindinė krašto gynimo priemonė – jos ginkluotosios pajėgos. Kariuomenės uždavinys sunaikinti besiveržiančią į kraštą ginkluotąją priešą pajėgą.

Dabartiniuose karuose nesitenkinama vien kariuomenių operacijomis. Į karo naikinamuosius veiksmus įtraukiamas visas kraštas su visais gyventojais. Visas kraštas tampa didžiuliu savo ginkluotosios pajėgos užnugariu. Sėkmingiems kariuomenės veiksams užnugario tvirtumas ir pajėgumas turi lemiamosios reikšmės. Iš vienos pusės, ypatingas išsiplėtojimas karo technikos neatskiriama susiejo veikiančią kariuomenę su užnugariu, iš antros pusės, ir pats užnugario darbas, ir organizacija pasidarė itin sudėtinga. Sėkmingiems kariuomenės veiksams užnugaris pasidarė labai reikšmingas. Todėl visos pastangos kreipiamos sutrukdyti priešą užnugario normaliam darbui ir apsaugoti savajam užnugariui. Dabartinės karo priemonės panaikino sienas tarp fronto ir užnugario. Milijonai karių fronte neįstengia apsaugoti savo užnugario. Per šimtus kilometrų už fronto priešas gali naikinti ir trukdyti normalų užnugario darbą. Kovos, naikinančios priešą užnugarį, iš tikro prasideda dar prieš karo veiksmus ir tęsiamos net karui pasibaigus. Silpninti numatomo priešą užnugaris pradedamas dar taikos metu.

Tam tikslui vartojamos įvairios priemonės: nenaudingos prekybos sutartys, muitų karas, ekonominės blokados, kurstymas streikuoti, skleidimas gandų, griauinančių pasitikėjimą krašto vyriausybe ir kt.

Prasidėjus karo veiksams, naudojamos visos galimos priemonės, kurios trukdo normalų priešo užnugario darbą. Pirmoje eilėje stengiamasi sunaikinti susisiekimo keliai ir priemonės, pramonės centrai, ryšio priemonės ir kariuomenės aprūpinimo ir maitinimo šaltiniai. Veikimo būdai ir priemonės prieš užnugaryje, kaip rodo buvusių karų istorija, yra įvairūs.

Dabartiniame kare tolimą užnugarį ardo ne tik gausinga aviacija ir išsodinti desantai, bet ir prasiveržę žemės kariuomenės daliniai.

Dalinius, kurie veikia prieš užnugaryje, ligi šiol karo literatūra vadino partizanais. Partizaninius veiksmus vykdo prieš užnugaryje organizuojami savanoriai arba išskirti iš veikiančiosios kariuomenės ir vienu ar kitu būdu permesti į prieš užnugarį specialūs daliniai. Partizaniniai dalinių veiksmai yra skirtingo pobūdžio ir tie veiksmai daugiausia mus ir domina.

Prieš pradėdami kalbėti apie partizaninius veiksmus, pažiūrėkime į jų reikšmę kariuomenės operacijoms fronte. Praėjusių karų istorija rodo, kad nebuvo nė vieno karo, kuriame nebūtų buvę partizaninių veiksmų. Daugeliu atvejų platus naudojimas partizaninių dalinių turėjo didžiausios reikšmės karo operacijų išdavoms ne tik trukdant normalų užnugario veikimą, bet ir betarpiškai veikiant gyvąsias prieš pajėgas. Partizaninis veikimo būdas labai tinka silpnajai pusei, labiausiai priverstai gintis prieš žymiai stipresnes prieš pajėgas. Partizaninis karas, nors ir vykdomas palyginti negausiomis priemonėmis, gali ir gausingai kariuomenei sudaryti gana sunkias veikimo sąlygas. Ypačiai tokiai kariuomenei, kuri veikia svetingoje teritorijoje. Tai iš dalies patvirtina ir 1812 m. Napoleono armijos katastrofa.

Mažos, menkai ginkluotos kariuomenės partizaninio kariavimo būdu gali žymiai sėkmingiau veikti. Daug yra istorinių pavyzdžių, kurie šią mintį patvirtina. Pvz., 1870–1871 m. kare vokiečiai iš 400.000 veikiančios kariuomenės daugiau kaip 100.000 turėjo išskirti prieš partizaninius prancūzų veiksmus.

Anglų-burų⁶ kare prieš burų partizanus kovojo 45.000 anglų, kai tuo tarpu fronte veikė tik 35.000 anglų karių. Burų partizaniniai daliniai veikė tik su 1.200 raitelių ir 5 pabūklais. Galima būtų rasti ir daugiau tokių istorinių pavyzdžių, bet jau ir tai rodo partizaninių veiksmų reikšmę kariuomenės operacijoms. Partizaninis karas nėra priemonė galutiniam karo tikslui (priešui sunaikinti) pasiekti, bet yra galinga pagalbinė priemonė kovojančiai kariuomenei fronte. Sėkmingam partizaniniam veikimui nemažos reikšmės turi ir geografinės vietos sąlygos: miškai, balos, kalnai, apskritai, dengta ir raižyta vietovė. Partizanais vadinsime tokius dalinius, kurie veikia prieš užnugary-

6 Būrai – olandų kilmės Pietų Afrikos persikėlėliai, kurie XIX a. pabaigoje sukūrė savo valstybes – Oranžiją ir Transvalį. 1899–1902 m. vyko karas tarp Didžiosios Britanijos ir būrų, pastarieji taikė partizaninius kovos metodus.

je ir ilgesnį ar trumpesnį laiką neturi nuolatinio ryšio su savo kariuomene, veikiančia fronte. Dalinių, veikiančių prieš užnugaryje, tikslas sudaryti kiek galint didesnius medžiaginius ir moralinius nuostolius. Dezorganizuoti prieš užnugarį, naikinti gyvąją jo pajėgą, ardyti kelius, ryšio susisiekimo priemones ir karinį administracinį aparatą.

Daliniai užnugario veiksmuose

Veiksmams prieš užnugaryje sudaromi įvairaus dydžio ir pajėgumo daliniai. Geriausiai tinka paslankūs ir judrūs daliniai. Galimas veikimas ir pėsčiųjų dalinių: karo istorija duoda nemažą tokių dalinių sėkmingo veikimo pavyzdžių, žiemos metu taip pat gali sėkmingai veikti ir slidininkai (Suomijos–SSSR karo pavyzdys). Raitieji arba kiti judrieji daliniai gali veikti ne visais metų laikais, pvz., žiemą.

Kyla klausimas, kokio gi dydžio dalinius veiksmams prieš užnugaryje reikia sudaryti arba skirti?

Karo istorija pateikia pavyzdžių ir didesnių kavalerijos vienetų veikimo prieš užnugaryje. 1861–1865 m. Amerikos karo metu būdavę atsitikimų, kad prieš užnugaryje veikdavusios rinktinės iš keliolikos tūkstančių kovotojų. Pvz., 1865 m. kovo mėn. vieną tokią rinktinę sudarė 12.000 raitininkų ir 1.500 pėstininkų. Tuo pačiu laiku kitą rinktinę sudarė 10.000 raitininkų ir 3 baterijos. 1920 m. rusų–lenkų karo metu pirmoji rusų kavalerijos armija iš 18.000 raitininkų ir 4 raitųjų artilerijos grupių prasiveržė į lenkų užnugarį.

Tokių stambių raitųjų vienetų žygių, nors ir į tolimiausią prieš užnugarį, negalime laikyti partizaniniais veiksmais. Šie veiksmai dalinių, nors ir atitrūkusių nuo savo užnugario ir veikiančių be betarpiško ryšio su juo ir sava kariuomene, reikia laikyti savarankiškais specialiu uždavinių operacijomis.

Dalinio, skiriamo veiksmams prieš užnugaryje, pajėgumas atvirkščiai proporcingas jo veikimo slaptumui ir judesio greičiui, t. y. pagrindinėms savybėms, nuo kurių priklauso partizaninio dalinio veiklos pasisėkimas. Šiais laikais, turint galvoje aviaciją ir techninių ryšio priemonių tobulumą, su dalinio veikimo slaptumu ir judesio greičiu reikia labai skaitytis.

Nustatant dalinio dydį, reikia aiškiai žinoti jam pavedamus uždavinius ir veiksmų pobūdį. Gali būti šie atsitikimai: 1) kai dalinys prieš užnugaryje veikia ilgesnį laiką ir 2) kai jam pavedamas tam tikras specialus uždavinys, kurį atlikęs grįžta. Antruoju atveju daliniai gali būti ir didesni.

Apskritai, mažesnieji – 10 – 30 – 50 žmonių daliniai yra paslankesni, saugesni, staigesni, gali ilgiau likti prieš užnugaryje ir tuo pačiu priešui padaryti didesnių nuostolių. Jie savo staigiais puolimais vargina ir silpnina priešą, neduodami jam galimumo savo užnugarį sutvarkyti.

Partizaninių veiksmų sėkmingumą nulemia ne partizanų skaičius, bet jų pačių ir ypač jų vadų vertė. Jeigu priešas galima būtų palyginti liūtui, tai par-

tizanas – uodui, kuris, pagal žinomą Krylovo pasakėčią, savo įkyrumu ir nuolatiniu zirzimu užkankina žvėrių karalių.

Partizaninių veiksmų planas ir organizacija, dalinių sudėtis ir pajėgos, taip pat ir patys kovotojai turi būti paruošti dar taikos metu.

Sėkmingas partizaninių dalinių veikimas vienoje ar kitoje krašto vietoje žymia dalimi priklauso ir nuo vietos gyventojų nusistatymo šių dalinių atžvilgiu. Iš praeities žinome, kad vietos gyventojų nedraugingas nusistatymas tokių dalinių atžvilgiu visiškai paralyžiuodavo sėkmingus jų veiksmus. Partizaninių veiksmų pasisėkimas dar priklauso ir nuo fronto kariuomenės veiksmų. Todėl vadovavimas partizaniniams veiksams turi būti bendrosios kariuomenės vadovybės rankose. Tik ji, žinodama visas aplinkybes ir numatomas operacijas, partizaninius veiksmus gali tikslingai organizuoti.

Partizaniniams veiksams priešas ypač jautrus puolamosiose kautynėse, kurių metu jo užnugaris ir visos tarnybos įsitempia, ir kada mažiausias jų sukrėtimas gali turėti lemiamos reikšmės veiksams fronte. Čia ir susidaro plati dirva partizaniniams veiksams. Drąsus ir ryžtingi partizanų veiksmai gali ne tik ilgesniam laikui sulaikyti priešo puolimą, bet ir visai jį sustabdyti. Tuo atveju priešas savo užnugario apsaugai turi išskirti žymias pajėgas, be kurių gresia visiškai normalaus užnugario veikimo pakrikimas.

Daliniai partizaniniams veiksams sudaromi lankstūs, judrūs, tinkamai ginkluoti ir aprūpinti tinkamomis veikimo priemonėmis. Sudarant tokius dalinius, kreiptinas kuo didžiausias dėmesys į žmonių parinkimą. Jie turi būti drausmingi, drąsūs, ryžtingi, su iniciatyva, pasišventę savo darbui, kariškai gerai paruošti, gerai moką šaudyti ir fiziškai patvarūs. Partizaniniai daliniai ir jų vadai turi būti aukštos doros, tautiškai susipratę ir valstybiškai nusiteikę. Kad ir drąsiausi, bet antimoralūs, žiaurūs žmonės negali būti skiriami į partizanus, nes jie savo blogais poelgiais gali nuteikti gyventojus prieš partizanus ir pažeisti kariuomenės autoritetą.

Partizaninių dalinių veikimo sąlygos be galo sunkios, o pareigos labai atsakingos; joms sėkmingai atlikti reikia geležinių nervų ir valios, kuri garantuotų numatomų veiksmų paslapties išlaikymą, nežiūrint, kas beatsitiktų. Visai suprantama, kad iš dalinio vado dar daugiau reikalaujama. Nuo dalinio vado tinkamumo priklauso ir viso dalinio sėkmingas veikimas. Be to, tokio dalinio vadas turi būti gerai kariškai pasiruošęs operaciniams ir taktiniams partizanų veiksams, gerai susipažinęs su priešo taktika ir jo užnugario organizacija.

Tvirta valia, didelė iniciatyva, drąsa, fizinis patvarumas – tai partizanų dalinio vado pagrindinės savybės.

Sudarant dalinius partizaniniams veiksams, svarbus yra tokių dalinių komplektavimo principas. Praktikuojami trys būdai: 1) savanoriškumas, 2) parinkimas iš įvairių dalinių ir 3) skyrimas viso dalinio. Rekomenduoti vieną kurį šių principų yra gana sunku, nes tai priklauso nuo turimo šiam tikslui dalinių dvasinio būvio.

Sudarant nedidelius partizaninius dalinius, rekomenduotinas asmeninio

parinkimo principas. Didesniems daliniams šis principas gal ir sunkiau būtų įgyvendinti. Šiuo atsitikimu reikėtų skirti visą dalinį, išskiriant iš jo asmenis, mažiau patikimus moraliniu ir valstybiniu atžvilgiu. Siunčiant ar perkeltiant partizaninį dalinį į priešų užnugarį, ypač dar tokiuose veiksmuose nedalyvavusį, reikia patikrinti jo karinį pasiruošimą. Visi dalinio žmonės turi būti susipažinę su priešų ginklais ir turi mokėti naudoti juos taip pat gerai, kaip ir savo ginklus, dėl to, kad neturėjimas ryšio su savo užnugariu ir pasiimti su savim palyginamai nedideli šaudmenų kiekiai be abejonės vers partizaninius dalinius naudotis priešų ginklais, šaudmenimis ir kitomis ginklavimo priemonėmis.

Taip pat turi būti atkreiptas tinkamas dėmesys į dalinių ginklavinimą, šarvavimą ir mundiravimą. Viskas turi būti tvarkinga ir tikslu. Maistas – sausas davinys, parūpinamas dviem dienoms. Tolimesnis maitinimas atliekamas iš vietos išteklių, maistą perkant iš vietos gyventojų, todėl dalinio vadas aprūpinamas pinigais. Rekvizicijų ir panašių prievartos būdų aprūpinti daliniui visais atvejais vengtina, nes tai, savaimė suprantama, keltų gyventojų nepasitenkinimą, o jau minėjome, kad vietos gyventojų palankumas partizanams turi didžiausios reikšmės.

Dalinys taip pat turi būti aprūpintas sanitariniu personalu ir priemonėmis, kad prireikus būtų kam suteikti pirmąją pagalbą. Sergančius ir sunkiai sužeistus tenka palikti pas vietos gyventojus, kiek atokiau nuo didesnių gyvenviečių ir kelių. Palankūs partizanams vietos gyventojai bus geriausiai saugotojai ir globėjai sužeistųjų ir sergančiųjų. Jei sužeistasis paliekamas pas nepasiturintį vietos gyventoją ir jei yra reikalas, tai slaugymui reikia palikti lėšų.

Daliniams priešų užnugaryje gili tekti susidurti su įvairiomis techninėmis priemonėmis ir įrengimais. Tai gali būti pašto-telegrafo stotys, motociklai, automobiliai ir kt. Kad šias priemones dalinys prireikus galėtų panaudoti, reikia, kad dalinyje būtų šios rūšies specialistų. Karo patyrimai rodo, kad panašių nuotykių būva gana daug ir panaudojimas esančių priešų užnugaryje techninių priemonių yra galimas ir sėkmingai veiklai reikalingas.

Dalinių, skirtų veiksams priešų užnugaryje, atskirų žmonių ginklavinimas turėtų būti toks pat, kaip ir kariuomenės. Patariama ir, jei galima, reikia ginkluoti priešų sistemos ginklais. Naudinga, be šautuvų, partizanus ginkluoti dar pistoletais ir rankinėmis granatomis. Gera, jei aplinkybės ir uždavinio sąlygos leidžia, ginkluoti ir automatiniais ginklais.

Uždaviniai daliniams priešų užnugaryje

Partizaniniai daliniai pasižymi tuo, kad jų vadai savo veiksmuose yra visiškai savarankiški. Betgi to savarankiškumo nereikia suprasti taip, kad dalinio vadas gali savarankiškai pasirinkti sau tikslą ir uždavinį arba savarankiškai keisti savo dalinio veiksmų rajoną, neatsižvelgdamas į jam duotus uždavinius ir nederindamas savo veiksmų su kariuomenės veiksmams fronte. Jau buvome

nurodę, kad daliniai priešo užnugaryje veikia pagal kariuomenės vadovybės nurodymus ir tik skirtame rajone. Tačiau pasirinkdamas priemones ir būdus pavestam uždaviniui įvykdyti, dalinio vadas yra visiškai savarankiškas; paramos žmonėmis ir kovos priemonėmis jis negali susilaukti.

Apie bendruosius partizanų uždavinius kalbėjome anksčiau. Čia įvardinsime konkrečius uždavinius, kurie dažniau gali būti partizaninio dalinio veikimo objektais:

1. Ardymas geležinkelių tiltų ir svarbesnių geležinkelių įrengimų svarbesnėse priešo užnugario geležinkelių linijose.
2. Ardymas ir gadinimas priešo kariuomenės ryšio priemonių su užnugariu.
3. Gadinimas aerodromų ir aviacijos bazių.
4. Ardymas ir gadinimas tiekimo stočių.
5. Naikinimas esančių sandėliuose ginklavimo, inžinerijos, maisto ir kitų išteklių.
6. Naikinimas ir gadinimas karo transporto priemonių ir kelių.
7. Puldinėjimas štabų ir karo administracijos įstaigų.
8. Užpuolimas užnugario atsargos dalių.
9. Naikinimas reikalingų medžiagų kariuomenės reikalams, pvz., tiltų, įtvirtinimų statybai ir kt.

Apskritai, gali būti pavesta daug įvairių konkrečių uždavinių pagal laiką ir aplinkybes. Taip pat partizaniams daliniams gali būti pavestas ir žinių rinkimas apie priešą.

Žygis

Prieš išvykstant į priešo užnugarį arba pradėdant veikti, jei dalinys suorganizuotas priešo užnugaryje, dalinio vadas turi dar kartą patikrinti ir įsitikinti, ar visi žmonės tinkamai pasirengę ir ar turi reikalingas ir numatytas priemones.

Dalinio vadas turi patikrinti, kad dalinio žmonės neturėtų jokių asmens ir tarnybinių dokumentų. Pasirengimas ir išvykimas į žygį privalo būti slaptas. Nė vienas dalinio žmogus, be vado ir jo padėjėjo, neturi žinoti žygio pradžios ir krypties. Reikalingos dalinio žmonėms žinios suteikiamos tik prieš pat veiksmų pradžią. Dalinio vadas, be uždavinio, turi dar žinoti: 1) turimas žinias apie priešą, 2) žinias apie savo kariuomenę ir numatomus jos veiksmus, 3) ką vadovybė nori pasiekti partizaninio dalinio veiksmais ir kokius pastatus ar įrengimus reikia sunaikinti priešo užnugaryje.

Dalinio vadas visų pirma turi įvykdyti pavestus jam uždavinius, nes veiksmai užfrontėje derinami su kariuomenės veikimais fronte. Nukrypimai gali būti tik įvykdžius vadovybės pavestus uždavinius.

Jei priešo užnugaryje veikia keli daliniai, būtina reikia suskirstyti jų veikimo rajonus. Šiaip gali įvykti skaudžių nesusipratimų.

Daliniui patekti į priešų užnugarį yra įvairių būdų. Lengviausia patekti į priešų užnugarį per atvirą sparną arba susidariusius tarp dalių ar dalinių plyšius.

Antras būdas – kada traukiantis mūsų dalims, iš anksto numatomi rajonai ir vietos ir juose paliekami daliniai veiksams priešų užnugaryje, kurie puolantį priešą praleidžia, neišduodami savęs. Esant ištisiniam frontui, daromi keliose vietose prasilenkimai ir priešui nepastebimai praleidžiami daliniai į priešų užnugarį. Galimas išsiuntimas dalinių partizaniniams veiksams ir su kavalerija, darančia didesnius žygius – įsiveržimus į priešų užnugarį. Pėstieji, patekę į priešų užnugarį, atsiskiria nuo kavalerijos ir veikia kaip partizaniniai daliniai.

Patekus vienokiu ar kitokiu būdu į priešų užnugarį, pirmas dalinio rūpestis turi būti nueiti nepastebimai į gilesnį priešų užnugarį, žinoma, neišeinant iš daliniui skirto rajono, išvengiant priešų rezervinių dalinių, jei tik dalinys neturi uždavinio veikti artimesniame priešų užnugaryje.

Žygis priešų užnugaryje turi būti drąsus, paslėptas, greitas, išvengiant susidūrimų su priešais. Suprantama, kad jėgų įtempimas yra ribotas, ir dalinys be poilsio negali visą laiką žygiuoti. Todėl dalinys, nužygiavęs atitinkamą atstumą, turi sustoti tinkamai dengtoje vietoje, kad susipažintų su naujomis aplinkybėmis, pailsėtų ir pradėtų vykdyti duotą uždavinį.

Ilgesnį laiką vienoje vietoje partizaninis dalinys negali likti. Ilgesnis pasilikimas vienoje vietoje, ypač pradžioje, pavojingas dėl priešų apsupimų. Geriausia tokiam daliniui dažniau keisti savo stovėjimo vietas ir būti skrajojančiu kovos būriu.

Jau buvo minėta, kad toks dalinys remiasi tik savo jėgomis ir iš niekur negali sulaukti paramos. Visas jo žygio pasisėkimas ir saugumas glūdi jo paties budrumo, veiklumo ir sugebėjime būti „visur ir niekur“.

Dalinio judrumas dar negarantuoja jam saugumo ir slaptumo. Žygio slaptumas daug priklauso nuo kelių ir žygio kryptų pasirinkimo. Žygio keliai turi būti dengti nuo žemės ir nuo oro priešų akių.

Kelių slaptumas dar nesuteikia visiško saugumo, todėl žygio sauga būtina visose aplinkybėse. Sauga turi būti budri, nedidelė, neturi įsivelti kautynės su priešais. Pagrindinis saugos uždavinys – įspėti dalinį apie gresiantį pavojų. Saugos patruliai – akies ryšio nuotoliu nuo dalinio.

Dieną paprastai žygis atliekamas greitais judesiais nuo uždangos ligi uždangos, apeinant atviras vietas, gyvenvietes. Nakties žygiai gerai slepia ir nuo oro, ir nuo žemės sekimo, bet reikia gerai pažinti vietovę arba turėti palydovai, kurie pravestų dalinį dargi ir be kelių. Ta proga reikia pastebėti, kad ir partizanų dalinio vadas, ir visi žmonės turi mokėti gerai orientuotis įvairioje vietovėje dieną ir naktį.

Trimitas, 1940, birželio 6, Nr. 23 (1016), p. 556–557

Trimitas, 1940, birželio 13, Nr. 24 (1017), p. 585–587

Trimitas, 1940, birželio 20, Nr. 25 (1018), p. 612–613

IX skirsnis. PARTIZANŲ VEIKSMAI

Ištrauka iš Lietuvos kariuomenės Pėstininkų statuto.

II dalies. Kautynės. P-51.

709. Partizanų rinktinės, būriai ar būreliai paprastai veikia prieš užnugaryje. Vienu atveju jie ten gali būti palikti iš anksto (pav., traukiantis), kitu atveju gali būti atskirai pasiūsti. Partizanų veikla yra labai įvairi: naikinti priešo susisiekimo pastatus (geležinkelius, tiltus ir t. t.), puldinėti štabus, atskirus ryšio centrus, ryšio pasiuntinius ir t. t.; iš pasalų puldinėti atskiras priešo voras, gurguoles, pastovius; deginti, sprogdinti prieš sandėlius (pirmiausia šaudmenų ir skystojo kuro sandėlius) ir t. t.

Dažnai partizanai siunčiami kelioms dienoms.

Geriausiai partizanų veiksmams tinka dideli miškai, sunkiai pereinamos pelkės, apskritai, raižyta ir dengta vietovė.

710. Partizanų vienetų pajėgumas, sudėtis ir ginklai priklauso nuo jiems duodamo uždavinio. Partizaninius veiksmus nulemia ne partizanų skaičius, bet jų ir ypač jų vadų vertė.

Partizaniniams veiksmams parenkami geriausieji ir drąsiausieji kariai. Lemiamą reikšmę turi geras apylinkės pažinimas. Jei karių tarpe nėra pakankamai pažįstančių apylinkę, reikia imti patikimus palydovus iš vietinių gyventojų. Taip pat svarbu, kad bent keli partizanai gerai mokėtų prieš kalbą. Įsakmiai apibūdintiems ir ribotiems uždaviniams dažnai pakaks kelių žmonių. Sprogdinimo uždavinį gavusių partizanų tarpe turi būti pionierių. Puolamiems partizanų uždaviniams reikia skirti stipresnius vienetus.

711. Reikia žiūrėti, kad partizanai nebūtų per daug apkrauti. Paprastai partizanai turi šautuvus ir didesnę šovinių ir rankinių granatų kiekį ir kastuvėlius.

Ryšiams palaikyti turi kišeninius elektroninius žibintuvėlius ir švilpukus. Karininkai ir puskarininkiai turi turėti žiūronus, žemėlapius, laikrodžius.

Be to, vienetė reikia būtinai turėti tam tikrą skaičių gervėdedežių, pjūklelių, žirklių.

Puolamąjį uždavinį gavę partizanai turi turėti ir kulkosvaidžius, o sprogdinimo uždavinį gavę – visas tam reikalingas priemones.

Ryšiams palaikyti partizanai aprūpinami karveliais.

Maisto produktų partizanams reikia duoti daugiau tokių, kurie maistingesni ir užima mažiau vietos (konservų, lašinių, sausainių ir t. t.). Norint, kad partizanai tesėtų ilgiau, reikia iš anksto prieš užnugaryje sutartose vietose įrengti nedidelius šaudmenų ir maisto sandėliukus.

712. Partizanai turi veikti kuo netikėčiau. Pasisekimą čia nulems staigumas ir narsumas. Naudodami vietovės uždangas, partizanai, kur galima, nakčia turi greitai prislinkti prie skirto tikslo.

Prieš veikiant reikia kaip galint nuodugniau susipažinti su priešo saugos išdėstymu ir vietovės sąlygomis. Tą darbą geriausiai atliks apylinkę pažįstą partizanai.

Partizanų vieneto branduolys paprastai lieka iki sutemų pasislėpęs artimiausioje uždangoje. Ryšiai palaikomi žibintuvėliais, skydeliais ir garsais, geriausia pamėgdžijant paukščius ar gyvulius.

Pats puolimas paprastai vykdomas naktį netikėtai ir staigiai. Kur tik galima, reikia stengtis apsidirbti su priešu tyliai, be šūvio. Pirmiausia reikia žiūrėti, kad nepaspruktų iš anksto niekas, kas galėtų sukelti pavojų. Visi pareigūnai turi tiksliai žinoti, kas ką turi daryti ir kaip elgtis.

713. Uždavinių atlikę, pagal savo vado ženklą partizanai greitai pasitraukia ir susirenka iš anksto skirtoje vietoje. Čia greitai susitvarko ir iš anksto parinktomis, priešui klaidesnėmis kryptimis traukiasi atgal.

Partizanus priešui apsupus, sujungtomis pastangomis jie veržiasi silpniausiai prieš ginama kryptimi.

Tam tikrais atvejais apsupti partizanai turi prasiveržti pasiskirstydami mažesniais būreliais arba net atskirais žmonėmis. Tokiais atvejais partizanų vadas nurodo, kur rinktis prasiveržus.

Pėstininkų statutas. II dalis. Kautynės. P-51. Kaunas, 1939, p. 247–250.

ŠAULIŲ TAKTIKOS BRUOŽAI

Ištrauka iš 1940 m. LŠS leidinio

Šaulių veiksmai prieš užnugaryje

Likusųjų prieš užnugaryje šaulių pirmutinis rūpestis – laiduoti savo saugumą ir turėti žinių apie priešą. Tik tuomet, kai šie du reikalai bus būrio vado gerai sutvarkyti, teks galvoti apie aktyvų kenkimą priešui. Tad nuo šių reikalų tvarkymo ir pradėsime.

Nepalankioje vietovėje šauliams sunku slėptis, todėl tokiose vietovėse šauliams tenka veikti jau ne būriais, bet tik nedidelėmis grupelėmis ar net pasikirai. Nedidelė grupelė ar atskiras asmuo gali kiekvienoje vietovėje sėkmingai slapstytis. (Net taikos metu plėšikas kartais ištikus mėnesius sėkmingai slapstosi, o vokiečių okupacijos metu kai kurie vokiečių persekiojami vyrai kelerius metus išsislapstė nepagauti, nors ir nevengė prieš okupantus veikti.) Tačiau būtina sąlyga – gerai pažinti vietovę, iš anksto apgalvoti įvairius pasislėpimo veiksmus, surasti tinkamas slėptis vietas. Vis dėlto yra svarbu, kad į mūsų žemę įsibrovęs priešas ir šaulių veiksams nepalankiose vietovėse savo užnugaryje jaustų šaulių veikimą. Nors ir retkarčiais įvykdomi prieš užpuolimai duoda gerų vaisių, nes priešas verčiamas daugiau kariuomenės krašto okupavimui sutraukti, verčiamas nuolatos budėti, nervintis. Visa tai silpnina jo jėgas fronte. Mūsų sąlygomis, daugumoje vietų vis dėlto yra miškų, kur šauliams patogu slėptis. Tad ir nepatogių veiksams vietovių užpuolimai dažniausiai bus vykdomi iš miškų.

Miškas draugas yra tik tam, kuris mišką gerai pažįsta, pasirengia išnaudoti.

Miške reikia mokėti ne tik pasislėpti, bet ir sėkmingai kovoti su priešu, kuris mėgins miške šaulius sugauti. Šaulių gaudymas miškuose, kaip taisyklė, vyks tik dienos metu. Bent kiek didesniame miške šaulių būrys turi būti pasirengęs nepasiduoti net keliasdešimt kartų gausesniai priešui. Tam reikia pasiręngti. Reikia išstudijuoti, kaip gali būti miške gaudomi šauliai ir pasiręngti į tokį gaudymą reaguoti.

Pavyzdžiui, apie 2 kv. km ploto miške priešas apsupo grupę šaulių (5–10 vyrų). Šauliams sugauti priešą skirta apie porą kuopų (400 vyrų). Pažiūrėkime, kokios gali būti tokio gaudymo perspektyvos, jei šauliai bus pasiręngę ir pasiręngę energingai kovoti.

Paprastai, išskyrę keliasdešimt vyrų išstatyti sargyboms apie mišką – likusieji priešą žmonės eis grandine mišku. Jeigu miškas 1 km pločio – grandinėje bus kas 3–5 m po 1 priešą karį. Tačiau miške dažniausiai yra tokių tankumynų, kur toliau kaip 10 m nematyti. Pelkėtose vietovėse krūmokšniai kartais sudaro net tokių tankumyną, kad per 3–4 m nieko nematyti.

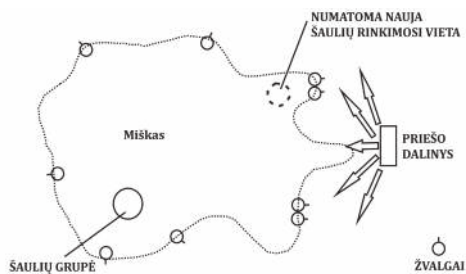
Tokių vietų esama beveik kiekviename miške. Šauliai turi visas tokias vietas žinoti. Šauliai visi pasislėpia vienoje vietoje – tankumyne. Priešo grandinei priartėjus – šauliai staiga atsistoja ir puola kovon durtuvais. Kiek žmonių durtuvų kovoje sutiks prieš save tokia šaulių grupė? Ne daugiau kaip 2–3, o dažnai tik vieną. Tad persvara šaulių pusėje. Šauliai, neįsivėldami į rimtesnes kautynes, likviduoja sutiktus priešą kovotojus ir greitai pabėga į kitą tankumyną. Toks šaulių vaikymasis gali miške užtrukti visą dieną. Gi naktį šauliai gali vienoje vietoje užpulti sargybos postą (jei matytų, jog negali iš miško išsprukti visiškai nepastebėti) ir pereiti į kitą mišką ar kitą miško dalį, kuri nėra priešą apsupta.

Trumpai apibūdinti miške gaudomų šaulių veiksmus galėtume taip: slėptis, stoti kovon ten, kur šauliai turi aiškią persvarą; kovą baigti per kelias sekundes ir vėl slėptis.

Teisybė, žiemą ar retame miške toki šaulių veiksmai daug sunkesni. Betgi ir miškai netoki visur maži. Yra Lietuvoje miškų ir po keliasdešimt ir po kelis šimtus kv. km platumo. Tokiame miške gaudyti gerai įgudę veikti šauliai – lygu vaikytis vėjas lauke.

Visais atvejais, kai miške ar naktį šauliai yra žymiai gausingesnio priešą gaudomi, svarbiausias nedidelės šaulių grupės veikimo dėsnis yra veikti sutelktai (vienoje vietoje) ir staiga (sudarant priešui netikėtumą). Priešas, norėdamas sugauti šaulius, pirmiausia turi juos rasti. Ligi suras, jis turi išskleisti savo jėgas. Tokį priešą jėgų išsklaidymą miške ar naktį šauliai ir gali išnaudoti staigiais užklupimais, versdami priešą kautis tik tose vietose, kur yra šaulių persvara, o kitose vietose paliekant priešą karius be darbo. Bet kaip tik kovos vietoje priešas susiorientuoja ir pradeda kovos vieton telktis daugiau jo žmonių – kautynės jau turi būti baigtos ir šauliai turi skubiai vykti į tą vietą, kurią jie pasirenka naujoms kautynėms.

Gali betgi atsitikti, kad priešas šaulių grupei gaudyti paskirs dar daugiau

Brėžinys Nr. 8

žmonių nei čia numatėme. Gali priešas griebtis įvairių gudrybių. Pavyzdžiui – užpakalyje žvalgų grandinės gali sekti atskiros priešo žmonių grupės (po 20–30 žmonių), pasirengusios greitai vykti į tą vietą, kur pasigirs šūviai ar kovos šūkliai. Todėl šaulių grupės vadas turi stengtis veikti labai staigiai ir taip išvesti savo

grupę į naują vietą, kad su tokiomis priešo grupėmis netektų susidurti. Įsivėlimas į ugnies kautynes su stipresne priešo grupe šauliams gali būti kenksmingas, nes į kovos vietą greit sutrauks naujų jėgų.

Jei vis dėlto šaulių grupei tenka susiremti su stipresne priešo grupe, grupės vadas ieško būdų kautynėms nutraukti, bet jeigu kitos išeities neranda – įsako žmonėms išsiskirstyti ir paskirai ar po 2–3 rinktis iš anksto sutartoje vietoje. Kiekvienas šaulys turi stengtis kiek galėdamas greičiau sutartą vietą pasiekti. Jei sutartą vietą pasiekus paaiškėja, kad nors vieno šaulio trūksta – grupės vadas turi greit pakeisti vietą, nes gali atsitikti, kad dingęs šaulys pakliuvo į nelaisvę ir buvo priverstas išduoti grupės susirinkimo vietą (nors išdavinėti neturėtų). Kol grupės vadas dar laukia, kad visi susirinktų – būtinai turi išstatyti sargybinius, kad pats nebūtų staiga užkluptas. Sargybiniai išstatomi taip, kad sektų artimiausius spindžius bei miško prošvaistes, per kurias priešas būtinai turėtų pereiti, norėdamas šaulius užklupti.

Jei šaulių grupė kiek didesnė (10–30 šaulių), ji neturi tenkintis vien pasyviai laukdama priešo prisiartinimo. Grupės vadas turi rūpintis rinkti žinias apie priešą veiksmus ir ardyti priešą planus. Tuo tikslu visa grupė užėmęs vietą tankumyne – kelis žmones išskiria žvalgais. Žvalgai veikia skyriumi arba poromis, seka priešą veiksmus ir pranešina apie juos grupės vadui.

Žvalgais reikia parinkti savanoriai, sumanūs, fiziškai patvaresni, gerai mišką pažįstą šauliai. Jiems gali tekti labai daug pabėgioti, gali tekti paskirai pro priešą grandinę prasimušti. Pvz., brėž. Nr. 8 priešą dalinys rytinėje miško dalyje skleidžiasi į grandinę ir eina mišku iš rytų į vakarus. Brėžinyje pažymėtieji poriniai šauliai-žvalgai praneša apie tai grupės vadui. Priešui priartėjus prie grupės slėpimosi vietos – grupė prasimuša ir vyksta į savo naują vietą. Atskiri šauliai, buvę vakarinėje miško dalyje, turi prasiveržti pro priešą grandinę į naują vietą, jeigu priešą grandinė tęstų savo žygi.

Grupės vadas gali kartais įsakyti savo žvalgams, kad klaidintų priešą, ardytų jo planus. Gali įsakyti kurioje nors vietoje tyčia nedidele grupele prasiveržti pro grandinę, arba, susikovus ugnimi, pasitraukti.

Jeigu žvalgai nusprendė susikauti ugnimi ir po to trauktis, jie turi užimti

pozicijas arba miško kalnelių viršūnėse, arba miško tankumyno pakraštyje, kad galėtų matyti besiartinantį priešą, o patys liktų priešo nematomi net ir pasitraukimo metu. Geras užsimaskavimas būtinas. Toks žvalgas turi prisi-leisti priešą tiek arti, kad visai patikimai priešą nudėtų šūviu (išimtinu at-sitikimu – granata). Žvalgas neturi pamiršti, kad jis turi pirmumą pirmajam šūviui paleisti. Gulįs užsimaskavęs žvalgas beveik visada pirmas pastebės besiartinantį priešą, nei pats bus pastebėtas. Todėl jis ir turi pirmumą pirma-jam šūviui. Pirmą šūvį paleidus, priešas suguls ir slėpsis, o jau po kelių sekun-džių į žvalgą gali pilti kelių priešo šaulių šūviai. Todėl praleidęs vieną taiklų šūvį į dar žygiuojantį priešą, žvalgas, dažniausiai, turės tuojau pat trauktis; nebent tik pats pajautų galįs dar ką nors naudingo padaryti.

Kai panašiu būdu turi veikti du šauliai, tai labai retai jie abu suspės paleisti po tikrai taiklų šūvį. Dažniausiai, taiklus bus tiktai pirmas šūvis, o po šio šū-vio priešo kariai jau gulės žemėje ir todėl antrajam šauliui teks šauti pasku-bomis į sumažėjusį ar net nematomą taikinį. Labai dažnai bus naudinga, jei antrasis šaulys ne šaus, bet išmes granatą. Tik miške metant granatą reikia būti atsargiam, kad ji neatsimuštų į medžius.

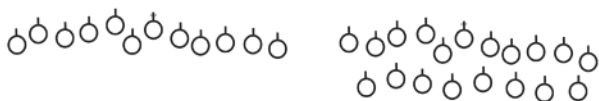
Daug naudingiau bus, jei šaulys iš kiekvienos savo pozicijos paleis tik po vieną šūvį, bet tikrai taiklų ir priešui netikėtą, nei kad įsivels į nenaudingą šaudymą tuomet, kaip priešas jau sugulęs.

Matome, kad šaudymas miške dažniausiai vyksta visai artimais atstumais, todėl dažnai pistoletas šauliui miške gali būti naudingesnis už šautuvą. Tačiau pistoletas neturi durtuvo, o durtuvas miške taip pat reikalingas. Labai geras ginklas miške yra automatinis pistoletas, išleidžiąs apie 10 šūvių per sekundę.

Turėdamas daug laiko ir žmonių, priešas gali imtis metodingo miško valy-mo. Tuo tikslu mišką priešas suskirsto mažesnėmis dalimis ir paeilui iškrato kiekvieną miško dalelę. Iškratęs miško dalelę, savo sargybų ratą susiaurina ir krato mišką toliau. Priešo sargybos miške gerai užsimaskuoja ir laukia, kada po jas šauliai brausis.

Tokiu atveju dažnai nieko kito šaulių grupei nelieka, kaip prasiveržti pro priešo sargybą. Vis dėlto prasiveržti geriau miške, o ne atviroje vietoje. Šau-lių grupė tuomet stengiasi užklupti priešo sargybą vienoje vietoje ir pro ją prasiveržti. Toks prasiveržimas dažniausiai bus įmanomas tik su nuostoliais. Tačiau šauliai turi būti pasiryžę aukotis.

Prasiveržimą rengdamas, šaulių grupės vadas išskiria porą žvalgų, kurie eina priekyje būrio tokiu atstumu, kad grupės vadas juos visą laiką matytų. Tiek žvalgai, tiek visa grupė slenka pirmyn su uždėtais durtuvais, kuo atsar-giau. Judesio greitis keleriopai lėtesnis negu paprastai, nes žvalgai eina nuo uždangos ligi uždangos, kiekvienoje uždangoje gerai apsižvalgydami, nusi-žiūrėdami kitą uždangą ir kelią tai uždangai pasiekti. Žvalgai, pastebėję prie-šą, stabteli, palaukia, kol prisiartins grupės vadas, nurodo jam, ką pastebėjo. Grupės vadas sprendžia, ar priešą apeiti, ar užpulti. Jei nusprendė užpulti, pertvarko savo grupę į kovos padėtį. (Ligi tol grupė vyks dažniausiai vorele,

Brėžinys Nr. 9

žmogus nuo žmogaus per 1–3 m arba sauja, labai arti vienas nuo kito). Kovos tvarka – dažniausiai tanki vilnis arba dviguba vilnis (žiūr. Br. Nr. 9).

Persitvarkęs į kovos padėtį, grupės vadas slenka artyn prie priešo ir duoda ženklą atakon tik visai arti priėjęs, arba pastebėjęs, jog grupė jau yra prieš pastebėta. Tačiau, jeigu grupės vadas mato, kad persitvarkymo metu gali duoti ženklą be jokių persitvarkymų pulti atakon.

Prasiveržimą įvykdžius, keli šauliai lieka, kaip užpakalinė grupės sauga. Jie turi būti paskirti dar prieš prasiveržimą pradedant. Grupei nužygiavus į naują vietą – šie šauliai gali būti palikti eiti žvalgų pareigas.

Jeigu, pakilus šaulių grupei atakon, staiga paaiškėtų, kad priešas toje vietoje yra daug stipresnis nei buvo laukta – geriausia bus, jei ataka bus energingai, nesvyruojant tęsiama toliau. Tuo būdu dažniausiai pavyks į priešo eiles įnešti panikos ir bus abejas, kad būrio vadas galės spręsti, kas darytina toliau – ar laužtis toliau visa grupe, ar įsakyti grupei išsisklaidyti miške ir paskiria ar mažomis grupelėmis rinktis naujoje vietoje.

Veiksmams miškuose daug padeda tinkamas vietovės panaudojimas. Miške vietovė labai įvairi, tačiau bendrai joje galima išskirti:

- 1) retas miškas (matymas 200–300 m);
- 2) tankus miškas arba retas su gausia augmenija;
- 3) pelkėtas miškas (gali būti pelkės įvairaus pobūdžio);
- 4) kalvotas miškas;
- 5) miško prošvaistės, kirtimai.

Kiekviename miške kitaip turi būti tie ar kiti veiksmai vykdomi, tačiau maži šaulių daliniai dažniausiai stengsis veikti tankumynuose, net pelkėse. Didesni mažiau vengs ir retesnio miško, nes jie yra pajėgesni ilgesnėms ugnies kautynėms. Užtat pelkių didesni daliniai dažniausiai vengs, nes pelkėse gali būti lengviau apsupti.

Savo judesio keliuose, pvz., po kautynių pasitraukiant į kitą vietą, šaulių daliniai turi vengti miško aikščių ir gerai permatomo reto miško, nes tokiose vietose patys šauliai gali būti greitai užklupti, arba bent priešo susekti. Vengtini ir stambesnieji keliai, spindžiai, nors jie eitų ir tankumynais. Todėl šauliai turi greit landžioti tankumynais be kelių.

Miške ypač lengva pamesti kryptis (paklysti). Todėl šauliai, veikdami miške, turi dažnai naudotis kompasu, nes tankumynuose, be kelių, net ir gerai žinomame miške, kryptis labai lengva pamesti. Kompasas vartoti reikia įgusti jau taikos metu.

Šaulių taktikos bruožai. Kaunas, 1940, p. 58–68

Šauliams priedangai panaudoti nurodymai Ištrauka iš 1940 m. Lietuvos kariuomenės štabo dokumento

Bendras priedangos dalių uždavinys – išlošti galimai daugiau laiko pagrindinių jėgų pasirengimui: mobilizacijos ir sutelkimo įvykdymui ir pasirengimui gintis. Bet, iš vienos pusės gausi būsimojo priešo aviacija, jo motorizacija bei motomechanizacija, o iš kitos – negausios bei nepakankamai techniškomis priemonėmis aprūpintos mūsų priedangos dalys (daliniai) ir platūs priedangos barai, verčia abejoti, ar sugebės priedangos dalys vienos įvykdyti joms skirtą uždavinį. Tokiai būklei esant, į priedangos vykdymą reikalinga įtraukti visus priedangos plote esamus šaulius. Kariuomenės Vadas tuo reikalu davė sekančių nurodymų:

1. Šauliams skiriami uždaviniai

a) Pagrindinis:

Rengti įvairias kliūtis, trukdančias priešo moto-mechanizuotų dalių judesį, pvz.: tiltų ardymą, deginimą ar sprogdinimą, kelių užvertimą medžiais ar akmenimis, kelių, gatvių ir kitokių siaurumų užbarikadavimą ir pan.

Didesnes, sunkiau apeinamas kliūtis – ginti, draudžiant priešui jas pašalinti.

Šauliams turi būti žinoma, kad nors ir menkiausia kliūtis, priešo motorizuotas dalis privers stabtelėti, kad ją pašalinus, arba daryti ilgesnį kelią, kad ją apvažiauvus, ir tuo pačiu žymiai sulėtins jų slinkimo greitį.

Tuo būdu stabdydami priešą ir išlošdami laiką šauliai vykdys priedangos uždavinį.

b) Šalutiniai:

Priedangos ploto gilumoje **saugoti svarbesnius objektus:** didesnius tiltus, svarbesnius pastatus, tlf. centrines ir kitą.

Tiems, kurie liks priešo užnugaryje partizanais, **naikinti atskirus priešo karius ir smulkesnius jo vienetus ir gadinti bei naikinti įvairius priešo naudojamus įrengimus:** tlf. linijas, geležinkelius, tiltus ir pan. Be to, likę priešo užnugaryje šauliai visokiais būdais ir priemonėmis tiek apie jį žinių artiesniesiems mūsų kariuomenės vienetais.

Šauliai privalo žinoti, kad jų veikla priešo užnugaryje yra labai garbinga, bet kartu sunki ir pavojinga, todėl jis turės imtis saugumo priemonių ne tik nuo priešo, bet ir nuo vietinių mums nepalankaus nusistatymo gyventojų.

2. Šaulių panaudojimo organizacija

Šaulių panaudojimas priedangai tvarkomas taip:

a) Kiekvienos divizijos priedangos plotas, atsižvelgiant į šaulių būrių skaičių ir jų išdėstymą, padalomas į būrių „plotelius“. Kiekvienam šaulių būriui plotelyje pavedama įrengti kliūtys. Kiekvienas būrys privalo siekti, kad duotame plotelyje kliūčių būtų įrengta galimai daugiau. Pirmoje eilėje kliūtys turi būti įrengtos ant svarbesnių kelių ir vietose, kur yra sunkesnis kliūčių apvažiavimas. Tačiau, neturi būti užmirštos ir mažesnės svarbios kliūtys, nes kiek-

vienas, kad ir mažiausias suardymas sulėtins priešo motorizuotų dalių judesį.

Šaulių būriams, kariuomenės priedangos rinktinių pasipriešinimo ribose ir šaulių būriams, esantiems ant svarbesnių operacinių krypčių, ploteliai turi būti skiriami mažesni. Tuo būdu, priedangos rinktinių pasipriešinimo ribose ir svarbesnėse op. kryptyse bus galima įvykdyti tankesnę kliūčių tinklą.

b) Svarbesnės, sunkiai apeinamos kliūtys pačių šaulių turi būti ginamos. Kliūčių gynimą galima organizuoti dvejopai: arba iš anksto prie kiekvienos kliūties paskiriant tam tikrą šaulių skaičių, arba jas ginant tais pačiais šauliais iš eilės traukiantis nuo vienos kliūties prie kitos. Pirmas būdas vartotinas kur yra pakankamai šaulių ir mažai kliūčių, o antras – kur šaulių mažai, bet kliūčių daug.

c) Iš savo plotelio priešo išstumti šauliai traukiasi į iš anksto nurodytą vietą pirmoje iš eilės pasipriešinimo riboje, kuri nustatoma „PRIEDANGAI VYKDYTI DIREKTYVA V“. Čia, prisijungus prie esamų šaulių, padeda ginti pasipriešinimo ribą. Tuo būdu pasipriešinimo riboje kliūčių gynimas bus žymiai atsparesnis.

d) Susisiekimui ir tiekimui reikalingi keliai, priedangos rinktinės štabo (divizijos štabo) numatomi iš anksto ir nurodomi atitinkamų plotelių būrių vadams. Suardymai ant šių kelių parengiami iš anksto, bet įvykdomi tik paskutinėmis mūsų kariuomenės dalims pasitraukus. Geistina, kad tokiose kryptyse suardymai daugiau būtų sprogdinamojo pobūdžio, o šauliai-sprogdintojai gautų specialų parengimą ir būtų aprūpinti sprogdinimo įrankiais ir greitesnėmis susisiekimo priemonėmis (dviračiais, motociklais ir pan.).

Susisiekimui ir tiekimui reikalinga rezervuoti ne didesnius – žymesnius kelius (plentus, žymesnius vieškelius), kurie trauks priešo dėmesį ir, nespėjus suardyti, galės patarnauti jo motomechanizuotų vienetų judesiui, bet nežymius, mažus lauko kelius. Didieji keliai turi būti laiku suardyti.

e) Visi šauliai turi žinoti, kad priedangos metu teks veikti mažais vienetais ir net pavieniui, labai dažnai visiškai savarankiškai ir be ryšio. Todėl, kiekvieno plotelio šauliai iš anksto turi būti supažindinti, kokius uždavinius turės atlikti, kur trauksis ir ką veiks pasitraukę.

f) Apie kliūtis, kurias įrengs patys kariuomenės daliniai – informuoti atitinkamų plotelių būrių vadus.

3. Vykdytojai

Skirtiems uždaviniams vykdyti reikia sudaryti galimai didesnę vykdytojų skaičių. Jį sudarys:

a) Visi nemobilizuojami šauliai.

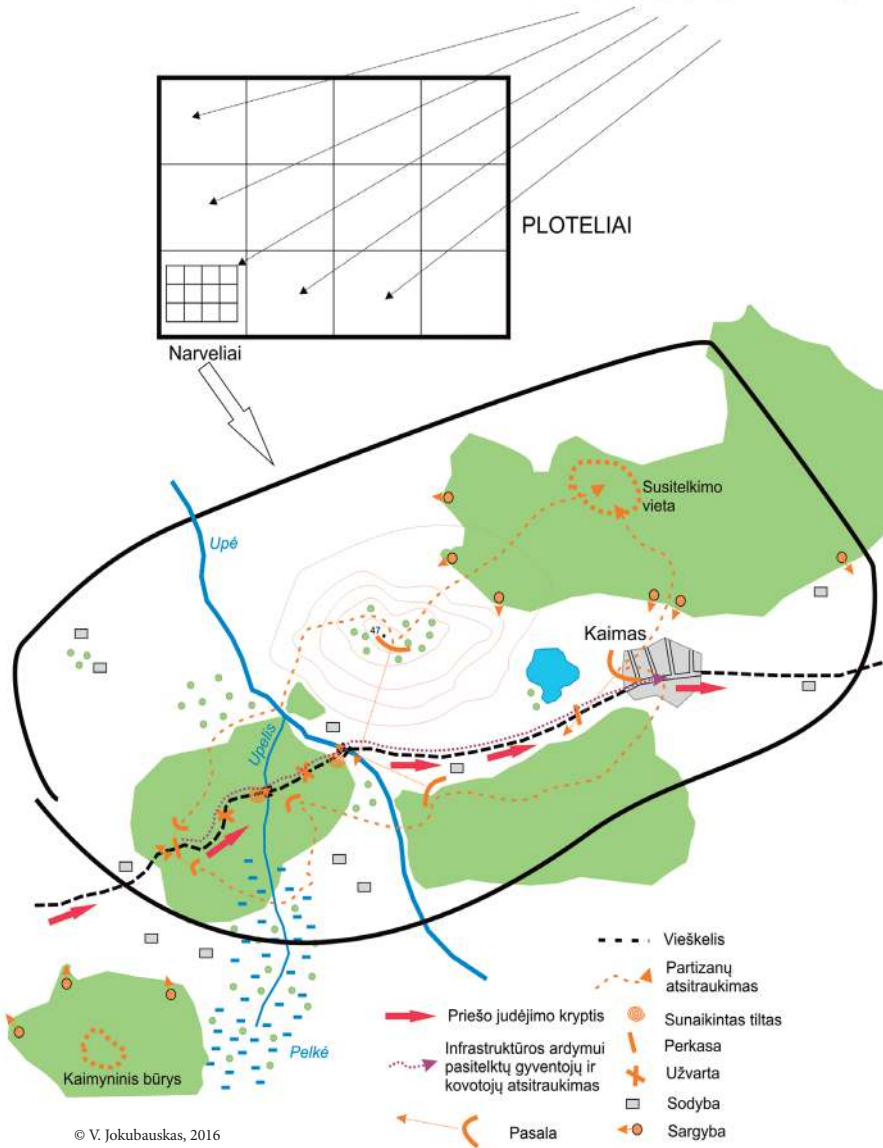
b) Mobilizuojami šauliai, bet div. vadų nuožiūra gavusieji mob. paskyrimus likti savo būriuose. Šie šauliai sudarys būrių kadrus.

c) Patikimesnieji vietos gyventojai. Vietos gyventojai bus naudojami tik pagrindiniams uždaviniams vykdyti, t. y. kliūčių rengimui.

Darbus atlikus jie paleidžiami.

<...>

DIVIZIJOS ŠTABAS

4 žemėlapis. Plotelių ir narvelių priedangai vykdyti sistemos 1940 m. principinis pavyzdys [parengtas dr. V. Jokubausko, remiantis Lietuvos kariuomenės planais bei plačia archyvinių dokumentų baze, bet nėra konkrečios situacijos kopija]

6. Vykdymas

<...>

i) Šaulių planų panaudojimo lankstumui ir vykdymo skelbimo patogumui, būrių plotelius reikalinga sugrupuoti rajonais (plotelių grupėmis) ir sunumeruoti. Sugrupuojant plotelius rajonais, būtina atsižvelgti į svarbesnes kryptis ir pasipriešinimo ribas.

*Lietuvos kariuomenės štabo III skyrius,
1940 m. kovo 13 d. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 608, l. 16–22.*

Šaulių panaudojimo reikalu

Ištrauka iš 1940 m. Lietuvos kariuomenės štabo dokumento.

Pagrindiniai dėsniai

Šaulių panaudojimas reguliarioms kautynėms (statiniam gynimuisi, reguliariam puolimui, stabdymui panašia forma kaip tai vykdo kariuomenė) absoliučiai nepriimtinas. Visos šios kautynių formos moderniškame kare reikalauja tik gerai parengtos, gero sąstato amžiaus atžvilgiu, gerai ginkluotos, gerų kadrų vadovaujamos kariuomenės. Jei nors vienos iš šių savybių trūksta – kariuomenė reguliarėse kautynėse darosi labai mažai vertinga. Gi nei vienos iš šių savybių neturi ir neturės nemobilizuojami šauliai. Todėl kiekvienu beveik be išimties atveju – nemobilizuojamųjų šaulių rinkimas vienoje vietoje į kuopas, į batalionus ir jų naudojimas reguliarioms kautynėms yra klaida. Taip elgiantis sukuriama absoliučiai moderniškoms kautynėms netinkamus vienetus, negalinčius nei greičiau judėti, nei taikliau šaudyti, nei vykdyti kokį nors ugnies bei judesio derinimą (vadai tam neparengti). Gauname menkai disciplinuotą, beveik vien šautuvais ginkluotą masę, kurią sunku paremti veiksmingesniais ginklais (artilerija, tankais, aviacija, prieštankiniais ginklais) dėl to, kad tokia masė nepratus su kitomis ginklų rūšimis bendradarbiauti. Sujungti į kuopas ir iš savo vietos išjudinti šauliai jau reikalingi yra periodinio tiekimo, kas labai apsunkina kariuomenės tiekimo organus. Išvadoje – jeigu karo metu bandytume jungti nemobilizuojamus šaulius į kuopas ar į didesnius vienetus, surenkamus vienoje vietoje ir operacijų metu pajudinamus iš vietos – tai būtų tas pat ką ir padidinimas žmonių mobilizacijos, neturint tiems žmonėms pakankamai nei ginklų, nei kadrų, nei transporto priemonių. Tai yra – padarytume tą pagrindinę klaidą, kurią gen. Golovinas nurodinėja ypatingai buvus Rusijoje ir kuri neabejotinai labai daug pagreitino Lenkijos katastrofą.

<...>

Iš čia mums aiškėja principai, kuriais turi būti nemob. amžiaus šauliai naudojami. Tie principai yra:

1) Šauliai turi būti naudojami smulkiais dalinėliais (skyriais, būriais) arba net pavieniui;

2) Šauliams turi būti statomi tik toki uždaviniai, kuriems jie yra parengti.

Taip šaulius naudojant jie jokioje srityje neapsunkins kariuomenės. Taip naudojami šauliai galės atlikti visą eilę antrinių uždavinių, sutaupydami kariuomenę svarbiausiam reikalui – kautynėms pagrindinėse kryptyse.

<...>

Šauliams statomi uždaviniai

Tipingi, iš istorijos visiems žinomi uždaviniai nemob. šauliams yra du:

- 1) puldinėjimas iš pasalų priešo užnugaryje;
- 2) svarbių objektų saugojimas savame užnugaryje.

Abu šie uždaviniai lieka ir moderniškame kare; betgi tokiam kare kokio tikisi Lietuva iškyla dar vienas uždavinys, žymiai savo svarba viršijantis net abu tipinguosius uždavinius. Tai – stabdymas priešo judrių junginių.

Nekartojant visiems žinomų paskutinių karų patyrimo⁷ dėl judriųjų žemės junginių milžiniško vaidmens, tenka tik pabrėžti kodėl jokioje užsienio spaudoje nerandama nurodant tikro kelio kovai su motomechanizuotų junginių įsiveržimais ir nesulaukiame nurodant jokių Lietuvai tinkamesnių vaistų iš karininkų, kurie turėjo progos pažinti svetimas kariuomenes. Visiems juk aišku, kad tie prieštankinės kovos būdai, kuriuos nurodo aplinkraštis, nors ir geriausiai išmukti – duos žymesnių vaisių tik tuomet, kai prieštankinių ginklų kiekis mūsų kariuomenėje bent keleriopai padidės. Gi toks ginklų padidėjimas ne tik mūsų, bet ir kitoms kariuomenėms nėra greit įmanomas. Aplinkraštyje nurodytų priemonių reikia imtis, nes be jų pati kariuomenės vertė labai nukristų, betgi kita priemonė mūsų sąlygose yra dar žymiai galingesnė. Tai – nemob. šauliai ir jų žinion atiduota visa vietoje esanti darbo ir transporto jėga. Tai visai tikra ir reali priemonė, galinti dešimteriopai sumažinti priešo motomech. junginių judrumą, nors ir neturint galimybės visai sustabdyti tuos junginius.

Šauliai, kaip priemonė kovai su motomech. junginiais, tinka tik kariaujant savoje teritorijoje su palankiais vietos gyventojais ir tik tuomet, kai kaunamasi plačiuose frontuose. Nei viena Europos didžioji valstybė tokiose sąlygose kovoti nesirengė ir nesirengia, tad nėra ko stebėtis, kad ieškant užsienyje nerandam tokių pavyzdžių, kurie tiktų mažai valstybei, besirengiančiai kovoti plačiais frontais savoje teritorijoje. Mažos valstybės dažniausia aklaui seka didelių valstybių pavyzdžius, todėl ir mažose valstybėse pavyzdžių nėra ko ieškoti. Reikia kurti be pavyzdžių paimtų iš šalies, remiantis tik geru savų sąlygų pažinimu.

Šauliai kaip stabdomoji jėga

Nemob. amžiaus šaulių visoje Lietuvoje yra vos keliolika tūkstančių. Kadangi tai yra nesubrendę jaunuoliai arba seno amžiaus vyrai tad, kaip jėga reguliarioms kautynėms visai menka. Net priešingai – tai ne jėga, bet balastas reguliariose kautynėse. Visai betgi kitą jėgą gauname, jei nemob. šaulius sujungiamo su kiekvienoje vietoje esančia darbo ir transporto jėga.

Kiekvienam šaulių būriui Lietuvoje išeina maždaug po 70 km² ploto (10 x

7 1939 m. rugsėjo kampanijos Lenkijoje ir 1939–1940 m. Žiemos karas.

7 km) su apie 2 500 gyventojų. Tuo būdu plotas kiek mažesnis kaip Gaižiūnų poligonas ir jame keli stamboki kaimai. Tuose kaimuose po mobilizacijos liks nemažiau 1 000 žmonių tinkamų darbui, nemažiau 150 arklių ir nemažiau 75 vežimų. Savaiame suprantama, kad tie žmonės tiks tik trumpalaikiam (kelių valandų; daugiausia kelių dienų) darbui, gi arklių ir vežimų kokybė taip pat bus ne iš gerųjų. Be to, dalis žmonių, artinantis priešui, jei nebus iš anksto imtasi atitinkamų priemonių, vengs darbo prievolės ir stengsis pasislėpti. Tačiau vis dėlto keli šimtai žmonių, su keliomis dešimtimis vežimų, su kastuvais, su kirviais, su pjūklais, jeigu bus tinkamai panaudoti, tai jiems pavestame 70 km² plote per kelias valandas (eventualiai – dienas) padarys tiek kliūčių prieš šarvuočiams (tiltelių suardymais ir kelių barikadavimais), kad galutiniame rezultate, net ir šauliams nesipriešinant priešo motomech. junginių judesys bus labai sulėtintas. Betgi, savaiame suprantama, ir šauliai turės priešintis ir dar reikės surasti visas galimas priemones, kurios tą šaulių pasipriešinimą padidintų: atitinkamas šaulių ginklavimas, prieštankinės minos, atitinkama taktika, gamtos sąlygų išnaudojimas, o kartais net sustiprinimas kariuomenės daliniais.

Stambesnius ardyumus vykdyti šauliai mažiau tinka, tad čia turi būti numatyta kariuomenės pionieriai.

Šaulių taktika stabdant

Tuo būdu matome, kad šaulių būrio pasirengimas stabdyti turi būti toks:

a) šaulių būriui paskiriamas plotas taikos metu, kurį nemob. šaulių būrio vadas taikos metu gerai išstudijuoja ir jame sustato stabdymo planus iš visų galimų krypčių;

b) valsčių valdybose taikos metu suregistruojama visos po mobilizacijos būrio plote liekančios darbo ir transporto jėgos ir paskiriami toms jėgoms rinkimosi punktai; šaulių būrio vadui taikos metu pranešama, kuriame punkte ir kokias darbo ir transporto jėgas jis gaus;

c) šaulių būrio vado sudarytus darbo ir transporto jėgos panaudojimo ir stabdymo planus patikrina šaulių rinktinės štabo karininkas ir, jei reikia, įnešęs pataisas, pavirtina;

d) darbo bei transporto jėgų panaudojimo ir stabdymo taktika turi būti tiek nesudėtinga (žiūr. brošiūrą – „Partizanų taktika“), kad būriui vadovauti galėtų net kariuomenėje netarnavęs asmuo, bet, žinoma, taikos metu parengtas vykdyti specialiai tam uždaviniui, kuris jam numatytas karo metu.

Tuo būdu šaulių taktiką stabdant galėtume pavadinti „celių“ taktika. Priedangos rinktinių štabai, divizijų štabai ir kariuomenės štabas turėtų visą plotą, suskirstytą celėmis po maždaug 70 km² (svyruotų žiūrint vietovės ir būrių dislokacijos nuo 20 iki 120 km²). Kiekvienoje celėje šeimininkas būtų nemob. būrio vadas tol, kol ten nėra jokio kariuomenės dalinio.

Juodraštis rašto, kuris turėtų būti pasiųstas divizijų štabams kartu su brošiūra „Partizanų taktika“.

Lietuvos kariuomenės štabas, 1940 m. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1097, l. 8–11.

Literatūros sąrašas

Jokubauskas Vytautas. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. Tarpukario Lietuvos atvejis. Klaipėda, 2014.

Jokubauskas Vytautas. Lietuvos karinė doktrina ir jos realizavimas 1923–1940 m. Šiaurės rytų Baltijos regiono šalių kontekste. [Daktaro disertacija]. Klaipėda, 2013.

Jokubauskas Vytautas. Lietuvos kariuomenės išvedimas iš Klaipėdos krašto (1939 m.). *Karo archyvas*, 2016, t. XXXI, p. 282–323.

Jokubauskas Vytautas. Lietuvos šauliai tarpukariu: lietuviai, katalikai, visuomenės elitas. In *Paramilitarism in the Eastern Baltics, 1918–1940: Cases Studies and Comparisons = Paramilitarizmas Rytų Baltijos regione 1918–1940: atvejo studijos ir lyginimai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, vol. 28). Ed. by V. Jokubauskas, V. Safronovas, V. Vareikis. Klaipėda, 2014, p. 75–102.

Jokubauskas Vytautas. Veikti šauliškai: sportas ir karinis parengimas tarpukariu Lietuvoje. *Istorija*, 2015, t. 98, Nr. 2, p. 5–35.

Jokubauskas Vytautas. Žvelgiant į ateitį: partizaninės kovos taktikos sklaida Lietuvoje ir jos įgyvendinimas 1944–1953 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2011, Nr. 1 (29), p. 51–68.

Jokubauskas Vytautas. „Vienui vieni“: šaulių rengimas partizaniniam karui 1924–1940 m. Lietuvoje. *Istorija*, 2012, t. 86, p. 11–24.

Jokubauskas Vytautas. Kultūrinės veiklos centrai tarpukario Lietuvoje: šaulių namai – tautos namai. *Lituanistica*, 2015, t. 61, Nr. 3 (101), p. 166–184.

Jokubauskas Vytautas. Lietuvos kariuomenės parengti Klaipėdos krašto gynimo planai ir realybė 1939 metais. In *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 21). Sud. S. Pocytė. Klaipėda, 2010, p. 85–103.

Jokubauskas Vytautas; Vaičenonis Jonas; Vareikis Vygantas; Vitkus Hektoras. *Valia priešintis: paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos*. Klaipėda, 2015.

Lesčius Vytautas. *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918–1920*. Vilnius, 2004.

Lietuvos šaulių sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919–2004. Sud.: V. Kavaliauskas; J. Širvinskas; S. Jegelevičius. Kaunas, 2005.

Mačiulis Dangiras. Pasisavinant Mažąją Lietuvą. Vienijančios kolektyvinės atminties konstravimas Lietuvoje tarpukariu. In *Erdvių pasisavinimas Rytų Prūsijoje XX amžiuje* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 24). Sud. V. Safronovas. Klaipėda, 2012, p. 212–229.

Matusas Jonas. *Lietuvos šaulių sąjungos istorija*. Kaunas, 1939.

Nefas Mindaugas. Šauliai valstybės tarnyboje ir valstybinėse įmonėse Klaipėdos krašte 1923–1939 m. *Istorija*, 2012, t. 86, p. 3–10.

Pocytė Silva. Klaipėdiškių / lietuvininkų ir didlietuvių sugyvenimas Klaipėdos krašte: Lietuviškųjų organizacijų komiteto veiklos 1934–1939 m. pavyzdys. *Lietuvos istorijos metraštis. 2003 metai*, 2. 2005, p. 77–90.

Pocytė Silva. Klaipėdos krašto šaulio iš Agluonėnų Martyno Peteraičio byla 1924–1926 m. *Trimitas*, 2016, Nr. 1, p. 28–31.

Pūtvis-Putvinskis Vladas. *Kas tai yra šauliai*. Kaunas, 1919.

Pūtvis-Putvinskis Vladas. Istorinis žvilgsnis į šauliškumą. *Jo gyvenimas ir parinktieji raštai. II tomas. Ideologiniai ir publicistiniai raštai*, Kaunas, 1933.

Vaičėnionis Jonas. Lietuvos šaulių sąjunga valstybės gynyboje 1935–1940 m. In *Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Red. J. Vaičėnionis; S. Dovydaitis. Kaunas, 2002, p. 110–119.

Vaidotas Edvinas. 1923 m. Lietuvos karinė akcija Klaipėdos krašte. *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2013 metais. Almanachas*. Kaunas, 2014, p. 16–41.

Vareikis Vygantas. Išėjimas iš Donelaičio gatvės: Lietuvos šaulių sąjungos karinė veikla 1919 m. *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 2013, t. 13, p. 147–161.

Vareikis Vygantas. Klaipėdos krašto praradimas: tarp iliuzijų ir Realpolitik. *Kultūros barai*, 2009, Nr. 3 (532), p. 68–75; 2009, Nr. 4 (533), p. 63–69.

Vareikis Vygantas. Klaipėdos krašto užėmimas. In *1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 4). Klaipėda, 1995, p. 35–40.

Vareikis Vygantas. Klaipėdos krašto užėmimas: dokumentai prieš mitus. *Kultūros barai*, 2009, Nr. 2 (531), p. 63–69.

Vareikis Vygantas. Pasienio incidentai (Lietuvos šaulių partizaninė veikla). *Darbai ir Dienos. Grumtynės dėl Vilniaus krašto 1919–1923 metais*, Kaunas, 2004, t. 40, p. 109–128.

Vareikis Vygantas. Sukilėliai, šauliai, savanoriai. In *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 17). Sud.: S. Pocytė; V. Safronovas. Klaipėda, 2008, p. 191–234.

Vareikis Vygantas. Politiniai ir kariniai Klaipėdos krašto praradimo aspektai 1938–1939 metais. In *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 21). Sud. S. Pocytė. Klaipėda, 2010, p. 69–84.

Žalys Vytautas. Kova dėl identiteto. Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m. Lüneburg, 1993.

Santrumpų sąrašas

AP – artilerijos pulkas	LŠS – Lietuvos šaulių sąjunga
ats. – atsargos	ltn. – leitenantas
brg. gen. – brigados generolas	MLIM – Mažosios Lietuvos istorijos muziejus
gen. – generolas	PAB – pasienio apsaugos batalionas
gen. ltn. – generolas leitenantas	PD – pėstininkų divizija
gen. št. – generalinio štabo (karininkas baigęs generalinio štabo akademiją)	PR – priedangos rinktinė
jns. ltn. – jaunesnysis leitenantas	plk. ltn. – pulkininkas leitenantas
KAM – Krašto apsaugos ministerija	PP – pėstininkų pulkas
kpt. – kapitonas	SA – vok. <i>Sturmabteilung</i> (smogikų būriai)
LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas	VRM – Vidaus reikalų ministerija

Autoriai:

Vygantas Vareikis –

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto Istorijos ir archeologijos katedros vedėjas, humanitarinių mokslų daktaras, profesorius. 1999 m. Vytauto Didžiojo universitete apgynė humanitarinių mokslų daktaro disertaciją „Lietuvos šaulių sąjungos karinė ir politinė veikla 1919–1923 m.“. Tyrinėja Lietuvos šaulių sąjungos ir paramilitarizmo istoriją, Klaipėdos krašto istoriją XIX–XX a., lietuvių ir vokiečių santykius, vokiečių įvaizdį ir atminimo tradicijas Lietuvoje Pirmojo pasaulinio karo metais.

Vytautas Jokubauskas –

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas, humanitarinių mokslų daktaras. 2013 m. Klaipėdos universitete apgynė humanitarinių mokslų daktaro disertaciją „Lietuvos karinė doktrina ir jos realizavimas 1923–1940 m. Šiaurės Rytų Baltijos regiono šalių kontekste“. Tyrinėja Lietuvos karo istoriją, Lietuvos šaulių sąjungos istoriją, partizaninio karo koncepcijas, Lietuvos karo doktriną, Pirmojo pasaulinio karo atminimo kultūras Lietuvoje.

UDK 356:061.23(474.5)(091)
Va286

Vytautas Jokubauskas, Vygantas Vareikis.
Lietuvos šaulių sąjungos XX Klaipėdos rinktinė 1923–1939 metais. –
Klaipėda: Druka, 2016. – 96 psl., iliustr., fotogr.

ISBN 978-609-404-228-7

Viršelyje panaudota:
nuotrauka Klaipėdos miesto ir uosto vaizdas iš oro 1927 m. (LCVA) bei
atvirukas su Klaipėdos išvadavimo medaliu bei Martyno Jankaus parašu ir
patriotiniu ketureiliu, XX a. 3–4-asis dešimtmečiai
(Šarūno Toliušio asmeninė kolekcija)

Dizainerė Ingrida Ramanauskienė
Korektorė Rita Maksimavičienė

Tiražas 400 egz.
TK 1606-232

Spausdino
Lietuvos kariuomenės Karo kartografijos centras
Muitinės g. 4, Domeikava, LT-54359 Kauno r.